

DE POPULISTISCHE OPSTAND

ANATOMIE, ALCHEMIE EN DE
TOEKOMST VAN DE DEMOCRATIE

AI-REGIE EN EINDREDACTIE
ERIC WASSINK

DE POPULISTISCHE OPSTAND

Anatomie, alchemie en de toekomst van de democratie

Eric Wassink (AI-regie en eindredactie)

DE POPULISTISCHE OPSTAND

Anatomie, alchemie en de toekomst van de democratie

2026 Den Haag

Inhoudsopgave

1. De binaire wereld: 'het zuivere volk' versus 'de corrupte elite'	1
2. De kameleonideologie: links, rechts en dunne-kernpolitiek	9
3. Gebroken belofte — onzekerheid, ongelijkheid en schokgolven	18
4. Culturele angst en nostalgie — identiteit in een tijdperk van wrijving	26
5. Slechte manieren en fastfood — de kracht van laagculturele esthetiek	35
6. De aandachtseconomie — echokamers, crisis en desinformatie	42
7. Bestuurlijke wrijving: wat gebeurt er wanneer buitenstaanders aan het roer staan?	50
8. Democratische achteruitgang en constitutioneel 'hardball'	58
9. Democratische balans: correctief of existentiële bedreiging	67
10. Terugvechten en herbouwen: lessen voor de gevestigde politiek	75
Verantwoording — een eerbetoon aan de wetenschappers	83
Methodologie – samenwerking tussen mens en AI in onderzoek	104
Videobronnen	109

1. De binaire wereld: *'het zuivere volk'* versus *'de corrupte elite'*

Op een koude januarimiddag in Washington stond een pas beëdigde president voor een menigte die zich uitstreckte tot aan de Mall. Hij sprak een zin uit die nog jarenlang zou nadreunen. De macht, zo zei hij, werd overgedragen – niet van de ene partij aan de andere, niet van de ene regering aan de volgende, maar van een hoofdstad terug aan *'jullie, het volk'*. Washington had gebloeid, vervolgde hij, terwijl het volk niet in die welvaart had gedeeld. Het establishment had zichzelf beschermd, maar niet de burgers van het land. [22056]

Het was een vertrouwde cadans, en niet alleen in Amerika. Overal in Europa en Latijns-Amerika, op podia en schermen, werd met verschillende accenten hetzelfde verhaal verteld. Nigel Farage, opgewonden over de uitslag van het referendum, sprak van een overwinning voor *'echte mensen'*, voor *'gewone mensen'*, voor *'fatsoenlijke mensen'*. [22056] In Caracas en Boedapest, in Rome en Melbourne vonden leiders die het verder over bijna niets eens waren een gemeenschappelijke grammatica: er waren de zuiveren en er waren de corrupten; er was het volk en er was de elite; politiek, goed begrepen, was niets meer en niets minder dan de uitdrukking van de volkswil tegenover degenen die haar hadden verraden.

Dit is de binaire wereld. Het is geen leuze, al leent het zich daar goed voor. Het is niet louter een campagnetactiek, al is het als zodanig verwoestend effectief. Het is een manier van kijken – een morele kaart van de samenleving waarop complexiteit ineenschrompelt tot twee kampen en waarop de diepste politieke vraag niet is wat we zouden moeten doen, maar wie we zijn. Die kaart begrijpen is de eerste opgave voor wie de populistische opstand van onze tijd wil doorgronden.

Een dungecentreerde ideologie

Wat is populisme dan? Het woord wordt zo vrijelijk rondgestrooid dat het bijna nutteloos is geworden. Sla een krant open en je ziet dat het wordt verbonden aan vrijwel iedereen die de schrijver niet mag: een conservatief die de belastingen wil verlagen, een socialist die herverdeling voorstaat, een nationalist, een protectionist, een beroemde buitenstaander. Cas Mudde, een van de wetenschappers die het meest heeft gedaan om de term uit deze mist te redden, is uitgesproken over deze verwarring. Populisme is niet hetzelfde als populair zijn. Het is geen demagogie – zeggen wat mensen willen horen. Het is op zichzelf niet anti-immigratie of rechts. Het is niet louter een instrument. [22056]

Het is, zo betoogt hij, een dungecentreerde ideologie. Die uitdrukking vraagt om uitleg, want ze vervult een wezenlijke functie. Een ideologie is in deze betekenis een wereldbeeld: een

geheel van overtuigingen die mensen die populistische taal gebruiken werkelijk aanhangen en die bepalen wat ze doen als ze aan de macht komen. *Dungecentreerd* betekent dat het wereldbeeld op zichzelf onvolledig is. Het vertelt je niet wat voor economie je zou moeten hebben, welk buitenlands beleid je zou moeten voeren of hoe de verzorgingsstaat georganiseerd zou moeten zijn. Die vragen worden beantwoord door een *gast*-ideologie – nationalisme, socialisme, nativisme, sociaaldemocratie – waaraan het populisme zich hecht. Het populisme zelf levert iets elementairders: een beeld van de samenleving. [22056] [22055]

Dat beeld is scherp. In de populistische verbeelding is de samenleving uiteindelijk verdeeld in twee homogene en antagonistische groepen – het zuivere volk en de corrupte elite – en zou politiek een uitdrukking moeten zijn van de *volonté générale*, de algemene volkswil. [22056] De zin is compact, maar elke clausule telt. De groepen zijn homogeen: elk wordt voorgesteld als intern gelijkvormig. Ze zijn antagonistisch: hun relatie is er niet een van onderhandeling, maar van conflict. De morele lading is er vanaf het begin in vervat. De ene kant is zuiver. De andere is corrupt.

Yascha Mounk komt via een andere route tot een vergelijkbare kern. Populisten, zo merkt hij op, verschillen enorm van elkaar. Sommigen zijn economisch rechts; anderen, zoals Hugo Chávez in Venezuela, zijn links. Donald Trump is niet dol op moslims; Recep Tayyip Erdoğan is niet dol op wie dan ook die dat niet is. Wat ze delen is geen beleidsprogramma, maar een gemeenschappelijk verhaal, een gemeenschappelijke politieke verbeelding. De enige werkelijke reden dat we politieke problemen hebben, zo luidt het verhaal, is dat een corrupte en zelfzuchtige elite meer om buitenstaanders geeft dan om *'echte mensen'*. De oplossing is eenvoudig: kies iemand die werkelijk voor het volk staat, ruim de corrupten op en verwijder iedereen die de volkswil in de weg staat. [22057]

Mounk benadrukt twee elementen. Het eerste is anti-elitisme – de bewering dat er iets mis is met degenen die de belangrijke beslissingen nemen en dat het tijd is voor verandering. Dat is, zo wijst hij erop, een normaal onderdeel van democratische politiek. Vrijwel elke succesvolle Amerikaanse presidentskandidaat heeft zich daar in enige vorm aan bezondigd. Anti-elitisme alleen maakt iemand nog geen populist en is niet het gevaarlijkste deel van het pakket. [22057]

Het tweede element is anti-pluralisme: de bewering *'ik en ik alleen vertegenwoordig het volk'*. Als je het daarmee oneens bent, heb je niet louter ongelijk over iets belangrijks – je bent fundamenteel illegitiem. Je bent een verrader. Je bent een vijand van het volk. [22057] Het is dit tweede element dat een vertrouwde democratische klacht in iets totaal anders verandert. Zonder dat heb je gewone oppositiepolitiek. Met dat heb je de binaire wereld.

Chantal Mouffe, die vanuit een andere traditie schrijft, beschrijft populisme minder als een ideologie dan als een discursieve strategie: een manier om een politieke grens te trekken die de samenleving verdeelt in twee kampen, het volk en de oligarchie. [22062] De taal verschilt – oligarchie in plaats van elite, strategie in plaats van ideologie – maar de architectuur is dezelfde. Er wordt een lijn getrokken. Twee kanten staan tegenover elkaar. Al het andere is secundair.

Nadia Urbinati onderstreept hetzelfde punt vanuit weer een andere invalshoek. In het hart van het populisme bevindt zich de dichotomie tussen het volk en de elite, met daaraan gekoppeld een aanspraak op exclusieve vertegenwoordiging: de populist positioneert zichzelf als de enige stem van de bevolking en verwerpt het pluralistische karakter van de samenleving. Anti-pluralisme is in deze lezing geen toevallig bijproduct. Het is een bepalend kenmerk. [22063]

Pippa Norris brengt een verdere verfijning aan. Populisme, zo suggereert zij, kan het best worden begrepen als een vorm van discours over bestuur, niet als een partijfamilie of een type leiderschap. Het kan over het hele politieke spectrum worden overgenomen. De kernelementen zijn anti-establishmentretoriek, aanspraken op exclusieve vertegenwoordiging, een dunne ideologie zonder

specifieke programmatische claims en een overtuigende, emotioneel geladen stijl. [22065] Opnieuw blijft het patroon overeind. De inhoud van het beleid beweegt vrij. De structuur van het verhaal niet.

De logica van het monisme

Als het binaire het skelet van het populisme is, dan is monisme de logica die de botten bijeenhoudt. Monisme betekent volgens Muddes verklaring dat de sleutelcategorieën homogeen zijn. Het volk is in zijn geheel hetzelfde. De mensen hebben allemaal dezelfde belangen en dezelfde waarden. Ook de elite is niet meervoudig. Het gaat niet om *de elites*, in het meervoud, met hun concurrerende facties en tegenstrijdige agenda's. Het argument luidt dat alle elites identiek zijn. Hoewel ze doen alsof ze tot verschillende partijen behoren en verschillende ideologieën aanhangen, zijn ze in werkelijkheid allemaal hetzelfde – en belangrijker nog: ze zijn corrupt. [22056]

Dit is een opmerkelijke bewering en het is de moeite waard om er even bij stil te staan. In het gewone politieke leven veronderstellen we pluraliteit aan beide kanten van vrijwel elke scheidslijn. Arbeiders verschillen onderling van mening over handel en belastingen. Bedrijfsleiders strijden over regulering. Partijen vallen uiteen in vleugels. Coalities worden gevormd en vallen uiteen. Het populistische monisme ontkent deze rommeligheid bij de wortel. Er is één volk. Er is één elite. De schijn van verschil binnen een van beide kampen is een soort theater, een afleiding van het werkelijke conflict tussen die kampen.

Het monisme van *het volk* doet nog iets anders. Het beantwoordt bij voorbaat de vraag wie meetelt. Als het volk één is, dan is iemand die beweert andere belangen te hebben niet louter een medeburger met een rivaliserende opvatting. Die persoon behoort per definitie niet tot het volk. Die moet tot de andere kant behoren – tot de elite of tot een groep die door de elite is bevoorreed ten koste van het volk. De categorie bewaakt haar eigen grenzen. Dissidentie wordt bewijs van onzuiverheid. [22056]

Toch worden de grenzen van de elite niet getrokken waar een toevallige waarnemer ze zou verwachten. Het belangrijkste onderscheid binnen het populisme, zo benadrukt Mudde, is moreel en niet sociologisch. Of je deel uitmaakt van de elite of van het volk is geen kwestie van hoeveel geld je hebt of van de vraag of je een ambt bekleedt. Het gaat erom of je al dan niet de juiste waarden hebt. [22056] Daarom kan het binaire elementen omvatten die anders tegenstrijdig lijken. Een miljardair kan op een podium staan en beweren de stem van het volk te zijn. Donald Trump kan dat doen. Silvio Berlusconi kan dat doen. Het argument luidt dat ze ondanks hun rijkdom in wezen tot het volk behoren – omdat ook zij zuiver zijn. [22056]

Het morele criterium vervult hier een enorme functie. Het maakt *het volk* los van elke vaste klassenpositie en verbindt het opnieuw met een oordeel over deugd. Het stelt de populistische leider in staat om tegelijkertijd buitengewoon en gewoon te zijn: rijker dan bijna iedereen in de zaal, beroemder dan de journalisten die over hem berichten en toch, in de enige betekenis die de ideologie als werkelijk beschouwt, een van ons. Volgens dezelfde logica kan de elite ook de slecht betaalde ambtenaar, de oppositieactivist, de academicus en de rechter omvatten – iedereen wiens waarden als corrupt worden beschouwd, ongeacht het banksaldo.

Dit is ook de reden waarom Mudde populistisch discours zorgvuldig onderscheidt van verwante talen die er sterk op kunnen lijken. Toen Bernie Sanders sprak over de 99 procent en de 1 procent, benoemde hij een belangenconflict en een systeem dat ongelijke winsten voortbracht. Het probleem was in die formulering eerder het systeem dan de corruptie van bepaalde mensen. Het kernonderscheid was niet moreel. Daarom was Sanders volgens Mudde in strikte zin geen populist, ook al gebruikte hij een wij-tegen-zij-vocabulaire en klaagde hij een elite aan. Bijna alle

politici zeggen op enig moment iets populistisch, vooral tijdens campagnes. De vraag is hoe fundamenteel het patroon is voor hun bredere visie en of het belangrijkste onderscheid binnen het volk op moraliteit is gebaseerd. [22056]

Monisme is dus geen detail. Het is de reden waarom het binaire zo helder kan aanvoelen. Complexiteit wordt niet zozeer met argumenten weerlegd als wel door definities uit het bestaan verwijderd. Zodra het volk één is en de elite één is, wordt de politieke wereld weer leesbaar. Er is een kant om je bij aan te sluiten. Er is een kant om te verslaan. Al het andere is ruis.

Moralisme: wanneer onenigheid verraad wordt

Van monisme naar moralisme is het maar een kleine stap. Het is de stap die de deur naar compromissen sluit.

Als de kloof tussen volk en elite louter een belangenconflict was – arbeid tegen kapitaal, periferie tegen centrum, debiteuren tegen crediteuren – zou onderhandelen nog denkbaar zijn. Over belangen valt te onderhandelen. Verliezen kunnen worden gecompenseerd. Over verschillen heen kunnen coalities worden gesmeed. Maar een morele strijd werkt anders. In een morele strijd sluit je geen compromis, merkt Mudde op, want als de zuiveren compromissen sluiten met de corrupten, raken de zuiveren zelf gecorrumpeerd. [22056]

Zodra je de premisse aanvaardt, is de logica meedogenloos. Met de andere kant om de tafel gaan is geen behoedzaamheid, maar besmetting. Een halve maatregel accepteren is geen staatsmanschap, maar verraad. De gewone werkwoorden van de democratische politiek – onderhandelen, toegeven, elkaar halverwege tegemoetkomen, zich handhaven om later verder te strijden – beginnen te klinken als morele tekortkomingen. Binnen dit kader hebben populistten geen politieke tegenstanders, maar vijanden. Het debat is moreel: corrupt tegenover zuiver. Corrupte mensen behandel je niet zoals andere politieke tegenstanders. [22056]

Zoals de vergelijkende literatuur benadrukt, gaat het verhaal niet alleen over economische of politieke macht. Het wordt vaak geformuleerd als een moreel onderscheid dat suggereert dat de elite inherent corrupt is en geen voeling heeft met de behoeften van de bevolking. [22056;22062] Inherent is hier het cruciale woord. Corruptie is geen toevallig falen dat misschien kan worden hersteld. Het is een toestand waarin de andere kant verkeert. Daardoor klappt de val dicht. Als de elite van nature corrupt is, dan is de enige veilige politiek er een van scheiding en overwinning, niet van aanpassing.

Kirk Hawkins beschrijft dezelfde dynamiek in termen van discours. Populisme vat het politieke gesprek in zwart-wittermen – goed tegenover kwaad – en genereert mede steun door tegenstanders te kleineren, een proces dat hij negatieve polarisatie noemt. [22064] De vereenvoudiging is geen fout in de boodschap. Ze is de boodschap. Complexe landschappen worden teruggebracht tot heldere categorieën met een morele lading. Zodra de spanning hoog genoeg oploopt, lijkt het midden minder op gezond verstand en meer op collaboratie.

Daar komt nog een complicatie bij. Omdat het onderscheid moreel is en niet materieel, kan het vrijwel elke verandering in materiële omstandigheden overleven. Een populistische beweging die aan de macht komt, lost de tweespalt niet op door te winnen. De elite verhuist eenvoudigweg. Zij wordt de diepe staat, de bevooroordeelde media, de dwarsliggende rechtbanken, de ontrouwe oppositie, de internationale bureaucraten of de experts die weigeren te buigen. De zuiveren blijven zuiver, terwijl de corrupten nieuwe adressen vinden. De strijd gaat door, want een morele strijd eindigt niet op een verkiezingsavond.

Daarom bemoeilijken de monistische en moralistische neigingen van het populisme zo vaak zijn rol als democratisch correctief. Populisme kan reële vragen stellen over verwaarloosde grieven en niet-

responsieve instellingen. Maar het heeft de neiging complexe politieke werkelijkheden te reduceren tot binaire keuzes. Binaire keuzes van morele aard laten weinig ruimte voor het trage, onzuivere werk waarmee plurale samenlevingen zichzelf daadwerkelijk besturen. [22056;22059]

Anti-pluralisme en de dood van de oppositie

Als moralisme compromissen doet aanvoelen als corruptie, laat anti-pluralisme oppositie aanvoelen als verraad. Op dit punt is de tweespalt niet langer slechts een verhaal dat mensen elkaar vertellen, maar begint hij de regels van het democratische leven te herschrijven.

Democratie berust, in de ongeschreven betekenis die Daniel Ziblatt beschrijft, op wederzijdse tolerantie. Je zult het vaak oneens zijn met anderen. Misschien vind je hun ideeën zelfs aanstootgevend. Maar in het hart van de democratie ligt de publieke aanvaarding dat de andere kant het recht heeft haar standpunten te vertegenwoordigen en zich verkiesbaar te stellen, en dat zij het recht heeft te winnen als ze jou verslaat. Het is moeilijk aan die overtuiging vast te houden. Ze vereist een zekere bescheidenheid: de erkenning dat niemand een monopolie op de waarheid heeft, dat je je kunt vergissen en dat onzekerheid deel uitmaakt van de afspraak. [22057]

Een populist is, in Ziblatts beschrijving, iemand die denkt een monopolie op de waarheid te hebben omdat hij aanspraak maakt op de ultieme legitimiteit: het vertegenwoordigen van het volk. Als een politicus beweert de enige ware woordvoerder van het volk te zijn, wordt het veel moeilijker een houding van wederzijdse tolerantie te bewaren. Wederzijdse tolerantie is een ongeschreven onderdeel van politieke systemen, maar is cruciaal voor elke democratie. [22057]

Wanneer die tolerantie erodeert, komt er iets anders voor in de plaats. Ziblatt noemt het constitutioneel hardball: de praktijk om institutionele prerogatieven tot het uiterste te benutten omdat de andere kant als zo slecht, gevaarlijk en illegitiem wordt beschouwd dat tegenover haar de gebruikelijke democratische terughoudendheid niet nodig zou zijn. De bijbehorende norm is zelfbeheersing – de bereidheid om, wanneer je geen monopolie op de waarheid claimt, niet elke beschikbare macht tot het uiterste te gebruiken. Met zijn exclusieve aanspraak het volk te vertegenwoordigen staat populisme structureel haaks op beide normen. [22057]

Mounks formulering legt de scherpe kant van hetzelfde idee bloot. Anti-pluralisme stelt dat onenigheid je illegitiem maakt. Je bent geen rivaal die in het debat of bij de stembus moet worden verslagen en met wie daarna moet worden samengeleefd. Je bent een verrader. Je bent een vijand van het volk. [22057] Populistische bewegingen verwerpen, zo merkt de bredere literatuur op, vaak de legitimiteit van afwijkende stemmen. Ze presenteren politieke tegenstanders niet alleen als tegenstanders, maar als vijanden van het volk. Deze anti-pluralistische houding bedreigt de democratische normen die afhankelijk zijn van wederzijdse tolerantie en compromis. [22057;22060]

Jan-Werner Müller wijst op het onderscheid dat door anti-pluralisme wordt vernietigd. We zouden mensen met bepaalde opvattingen volgens hem niet als vijanden moeten beschouwen. Het zijn politieke tegenstanders. De populistische zet bestaat erin dit onderscheid te laten instorten – een spel te spelen waarin de andere kant een existentiële dreiging vormt die moet worden verdreven. [22059] Paul Taggart wijst, kijkend naar populistische aan de macht, op de praktische consequentie: het binaire perspectief leidt tot de onderdrukking van oppositie. [22055] Zodra afwijking wordt opgevat als ontrouw aan het volk, kan de onderdrukking ervan niet als autoritarisme, maar als democratische hygiëne worden gepresenteerd.

Müller voegt daar een cruciale observatie aan toe over de manier waarop dit in de praktijk werkt. Polariseren is een zeer succesvolle strategie, meestal toegepast door rechtse of zelfs extreemrechtse populistische partijen. Zij hebben ontdekt dat je mensen tot een bepaald punt kunt brengen door hen ervan te overtuigen dat alles op het spel staat – dat ze alles zullen verliezen. Op dat

punt beseffen ze dat hun eigen kant soms behoorlijk antidemocratisch handelt, maar zijn ze toch bereid de andere kant op te kijken. [22059] De tweespalt ordent niet alleen het wereldbeeld van de populist. Hij verandert ook de morele grenzen van wat de achterban bereid is toe te staan. Wanneer het alternatief wordt voorgesteld als vernietiging, worden scrupules luxes die men zich kan veroorloven op te geven.

En dit is, benadrukt Müller, veel meer een top-downfenomeen dan een spontane uiting van de publieke stemming. Dat mensen op de populist hebben gestemd, maakt hen nog geen populist. [22059] De tweespalt wordt gecultiveerd. Hij wordt van bovenaf als een kaart aangereikt en is juist krachtig doordat hij eenvoudig genoeg is om te worden gedeeld, herhaald en gebruikt als toetssteen voor verbondenheid.

Emotie, verbondenheid en performance

Hawkins' zwart-witformulering en Urbinati's beschrijving van verworpen legitimiteit behoren tot dezelfde familie van inzichten. [22064;22063] In uiteenlopende tradities en situaties keert hetzelfde patroon terug. Het volk is één. De leider spreekt namens het volk. Degenen die deze aanspraak betwisten, zijn geen medeleden van een plurale demos. Zij staan geheel buiten de demos.

Dit is zo krachtig doordat het een beroep doet op de diepste vorm van legitimiteit die in een democratisch tijdperk beschikbaar is. In een wereld waarin het volk de ultieme bron van politiek gezag is, vormt de aanspraak het exclusief te belichamen de sterkste kaart in het spel. [22057] Zodra die kaart serieus wordt gespeeld, doet zij ook de rest van het democratische spel – oppositie, machtswisseling, de loyale minderheid, het recht te verliezen en het opnieuw te proberen – op vals spel lijken.

Niets hiervan zou zo'n groot bereik hebben als het slechts een theorie was. De tweespalt houdt stand omdat hij beantwoordt aan behoeften die dieper gaan dan beleidsvoorkeuren.

Mudde merkt op dat populisme voorziet in een behoefte aan identiteit en verbondenheid onder zijn aanhangers. [22056] Müller gaat verder: het vervult niet alleen economische behoeften, maar ook diepere psychologische verlangens naar identiteit en verbondenheid. Die worden in stand gehouden door een sterke emotionele band tussen de populistische leider en diens achterban. [22059] Pippa Norris beschrijft een vergelijkbaar cluster van behoeften – identiteit, gemeenschap, vertegenwoordiging – waarop vaak wordt ingespeeld via emoties die verband houden met angst, onzekerheid en wrok jegens vermeende bedreigingen door buitenstaanders of elites. [22065] Mounk hoort in de houding van de aanhangers een verlangen naar erkenning en bevestiging van hun zorgen. [22057]

Dit zijn geen triviale behoeften. Moderne samenlevingen zitten vol mensen die zich niet gezien voelen door de instellingen die beweren hen te dienen, niet gehoord door de partijen die beweren hen te vertegenwoordigen en niet thuisgebracht door de grote abstracte krachten – markten, bureaucratieën, demografische verandering – die hun leven hervormen zonder toestemming te vragen. De tweespalt biedt hun een plaats in een verhaal. Je bent geen restcategorie in de spreadsheet van een ander. Je bent het volk. Je frustraties zijn geen persoonlijk falen, maar bewijs van verraad. Je woede is niet asociaal, maar burgerdeugd onder een andere naam.

Verbondenheid is in dit verband tweesnijdend. Ze bindt de eigen groep met een warmte die volgens veel aanhangers lange tijd afwezig is geweest in het openbare leven. Tegelijkertijd maakt ze de andere groep tot iets kouders en scherpers. Angst en wrok jegens elites of buitenstaanders zijn geen ongelukkige bijwerkingen, maar maken deel uit van de emotionele brandstof. [22065] Hetzelfde verhaal dat zegt dat jij erbij hoort, zegt ook dat iemand anders er niet bij hoort – en dat diens uitsluiting verklaart wat er mis is gegaan.

Stijl en performance vormen het bindweefsel tussen de ideologie en deze emoties. Benjamin Moffitts beschrijving van populisme als performance is hier onmisbaar. Populisme is niet alleen een verzameling claims, maar ook een manier van verschijnen. Een van de kenmerken ervan is wat hij slechte manieren noemt: vloeken, politieke incorrectheid en overdreven demonstratieve acties die contrasteren met de beheerste houding die van politieke leiders wordt verwacht. Donald Trump is een voor de hand liggend voorbeeld, net als Hugo Chávez en Pauline Hanson. [22066]

Die slechte manieren zijn geen toevallige missers, maar een manier om authenticiteit uit te stralen. Door een esthetiek van lage cultuur en vulgariteit te omarmen, presenteren populistische figuren zichzelf als herkenbaar en authentiek. Ze gebruiken elementen van de populaire cultuur om de afstand tussen leider en achterban te verkleinen. [22066] In dit theater wordt de gepolijste terughoudendheid van conventioneel leiderschap een kostuum van de elite. Grofheid wordt een referentiepunt. *Slecht* spreken bewijst dat je niet een van hen bent.

Kijk hoe de onderdelen in elkaar grijpen. De monistische claim dat het volk één is, krijgt gestalte in een leider die gelijkheid uitstraalt – in smaak, taal en vijanden. De morele claim dat de elite corrupt is, krijgt gestalte in opzichtig gebrek aan respect voor elitaire normen. De anti-pluralistische claim dat tegenstanders illegitiem zijn, krijgt gestalte in spot en kleinering, die voor de menigte minder als wreedheid aanvoelen dan als helderheid. Performance verfraait de tweespalt niet. Ze maakt hem voelbaar.

Dit verklaart ook waarom de emotionele architectuur zo bestand is tegen feitelijke weerlegging. Als je erkenning zoekt, zal een spreadsheet je die niet geven. Als je verbondenheid zoekt, zal een beleidswitboek je niet vasthouden. De tweespalt biedt een thuis. Een thuis wordt niet verlaten omdat een criticus een statistische fout in de plattegrond heeft ontdekt.

Een zelfafsluitend systeem

Neem afstand en de vorm van het systeem wordt duidelijk.

Populisme is, in de betekenis die er voor dit boek toe doet, een dun-gecentreerde ideologie die de samenleving voorstelt als verdeeld in twee homogene en antagonistische kampen – het zuivere volk en de corrupte elite – en erop aandringt dat de politiek de algemene wil van het volk moet uitdrukken. [22056] Het is monistisch: elk kamp wordt als één geheel voorgesteld. Het is moralistisch: de scheidslijn is er een van deugd en niet louter van belang of klasse. Dat verklaart waarom een miljardair tot het volk kan behoren, terwijl een tegenstander die moeite heeft het hoofd boven water te houden bij de elite kan worden ingedeeld. [22056] Omdat de strijd moreel is, wordt een compromis opgevat als besmetting en verharden tegenstanders tot vijanden. [22056] Omdat de leider exclusief aanspraak maakt op de vertegenwoordiging van het volk, lijkt pluralisme op sabotage, wederzijdse tolerantie op naïviteit en afwijking op verraad. [22057;22059] En omdat het verhaal identiteit, verbondenheid, erkenning en een script voor angst en wrok biedt, bevredigt het behoeften die de gewone programmatieke politiek vaak onaangeroerd laat. [22056;22059;22065;22057] Stijl en performance binden het geheel samen en veranderen een wereldbeeld in een gevoelde ervaring. [22066]

De tweespalt is zelfafsluitend. Bewijs dat hem lijkt tegen te spreken, kan worden voorgesteld als bewijs van de sluwheid van de elite. Een verkiezingsoverwinning maakt hem niet overbodig, maar verplaatst de corrupten. Een nederlaag ondermijnt hem niet, maar bevestigt hoe diep de samenzwering tegen het volk reikt. Een beroep op complexiteit klinkt als een excuus. Een beroep op procedures klinkt als een truc. Een beroep op de rechten van minderheden klinkt binnen het monistische kader als een pleidooi voor de privileges van mensen die helemaal niet tot het volk behoren.

De tweespalt is ook zelfversterkend. Zodra polarisatie op gang komt, beloont zij degenen die

haar intensiveren. Müllers punt dat aanhangers bereid zijn de andere kant op te kijken wanneer hun kamp grenzen overschrijdt, is geen voetnoot, maar een mechanisme. [22059] Ziblatts waarschuwing over de besmettelijkheid van hardball wijst in dezelfde richting: wanneer één actor wederzijdse tolerantie weigert, is de verleiding voor anderen groot om op dezelfde manier te reageren. De spiraal is vervolgens moeilijk te stoppen. [22057] De tweespalt beschrijft niet alleen een conflict. Hij leert mensen erin te leven.

Niets hiervan vereist dat we ontkennen dat populistten soms echte wonden benoemen. Een dungecentreerde ideologie kan zich even gemakkelijk hechten aan reële als aan verzonden grieven. Het gevoel niet gehoord te worden is op zichzelf geen waanidee. Maar de tweespalt benoemt niet alleen wonden. Hij ordent ze tot een gesloten moreel drama met slechts twee beschikbare rollen en laat het verlaten van dat drama aanvoelen als een vorm van zelfuitwissing.

Dit is de anatomie van de opstand bij haar oorsprong: nog niet de geschiedenis van hoe we hier zijn beland, nog niet de economische en culturele druk die haar voedt, nog niet de mediamachines die haar versterken, nog niet de schade die ze kan toebrengen aan de instellingen van zelfbestuur. Die hoofdstukken volgen nog. Wat dit hoofdstuk heeft geprobeerd te laten zien, is eenvoudiger en in zekere zin verontrustender. Voordat populisme een programma, een regering of een crisis is, is het een beeld van de wereld. In dat beeld bestaan slechts twee soorten mensen en slechts één daarvan telt. Zodra je binnen dat beeld leeft, begint bijna al het andere – compromis, oppositie, pluraliteit, het recht van de andere kant om te winnen – er niet meer uit te zien als democratie, maar als het probleem waarvoor de democratie bestaat om het op te lossen.

2. De kameleonideologie: links, rechts en dunne-kernpolitiek

Op een balkon in Caracas, in de vroege jaren van de eenentwintigste eeuw, vertelde Hugo Chávez aan een brullende menigte dat het volk eindelijk de staat had heroverd op de oligarchie die het had geplunderd. Een continent verderop, in een volkomen ander politiek universum, stond Marine Le Pen voor Franse kiezers en beloofde zij een natie te herstellen die volgens haar was verraden door afstandelijke elites in Parijs en Brussel. Binnen één Amerikaanse presidentiële cyclus werden zowel Bernie Sanders als Donald Trump populisten genoemd – de een fulmineerde tegen de miljardairsklasse, de ander tegen een moeras van professionals aan de kust en carrièrepolitici. Voeg daaraan Narendra Modi in India, Viktor Orbán in Hongarije en het Bolivariaanse project dat zijn grondlegger overleefde toe: hetzelfde woord wordt toegepast op politieke stromingen die nauwelijks tegengestelder zouden kunnen zijn. [22057]

Dit is het centrale raadsel van het moderne populisme en het is geen gemakzuchtige journalistieke afkorting. Serieuze wetenschappers hanteren het etiket over het hele politieke spectrum, omdat het iets wezenlijks aanduidt. Yascha Mounk, die de autoritaire varianten van Trump, Modi, Orbán en Chávez overziet, merkt op dat deze leiders weliswaar een populistische ideologie kunnen delen, maar dat hun economisch beleid en hun vijanden aanzienlijk verschillen. [22057] Sommigen zijn uitgesproken rechts op economisch gebied; anderen, zoals Chávez, zijn dat allerm minst. Sommigen richten zich op moslims, anderen op andere buitengroepen en weer anderen op binnenlandse oligarchen. Als de inhoud zo sterk uiteenloopt, welke gemeenschappelijke eigenschap maakt het woord dan überhaupt bruikbaar?

Het antwoord, met bijzondere helderheid uiteengezet door Paul Taggart en Cas Mudde, is dat populisme geen volledig programma biedt voor de manier waarop een samenleving bestuurd moet worden. Het is dunner dan dat – een morele grammatica die in vrijwel elk ideologisch accent gesproken kan worden. Het hecht zich aan andere ideeën zoals een bepaald soort organisme zich aan een gastheer hecht. Zonder die gastheer heeft het vrijwel niets te zeggen over belastingen, grenzen, gender, de verzorgingsstaat of de grondwet. Met die gastheer kan het klinken als socialisme in Caracas, nativisme in Wenen, welvaartschauvinisme in Kopenhagen of iets wat zo ongeorganiseerd is dat het in het ene Italiaanse stadje pleit voor open grenzen en in het volgende voor gesloten grenzen. [22055;22056]

Die gedaanteverwisseling is geen fout in het concept. Het *is* het concept. Begrijpen waarom populisme zich zo moeiteloos beweegt van links naar rechts, van noord naar zuid en van verleden naar heden, is de zekerste manier om te begrijpen wat het werkelijk is – en wat het niet is. Dit hoofdstuk volgt die kameleonkwaliteit: de dunne kern, de Hartlandmythe, de gastheren die links en rechts bieden, Mouffes linkspopulistische tegenbod, de varianten die zelfs de links-rechtstegenstelling afwijzen en de lange historische boog achter de huidige golf.

De parasiet en zijn gastheer

Paul Taggart verwoordt de kwestie met de directheid van een bioloog. Populisme, zegt hij, is een dunne-kernideologie: *"het is als een wezen dat moet bestaan met een ander wezen — het kan niet op zichzelf overleven, er bestaat geen zuiver voorbeeld van populisme, er is altijd populisme en iets anders."* [22055] De uitdrukking *dunne kern* is niet zijn uitvinding, merkt hij op, maar hij heeft haar serieus analytisch werk laten verrichten. Een dikke ideologie – liberalisme, socialisme of conservatisme in hun klassieke vormen – draagt een relatief volledige kaart van de goede samenleving met zich mee: economie, staat, individu, natie, rechten en plichten. Een dunne ideologie heeft een kern, maar die kern is onvolledig. Ze moet lenen.

Voor Taggart bestaat die kern uit drie componenten. Ten eerste: anti-institutionalisme en vijandigheid jegens elites – al verschilt per geval om welke instituties en elites het gaat. Ten tweede:

een opvatting van *het volk*, afgeleid van wat hij een Hartland noemt: *"een soort verbeelde versie van het verleden en de bewoners van het verleden."* Ten derde: een diepe ambivalentie over de representatieve politiek zelf – een wantrouwen jegens partijen, parlementen en professionele politici, zelfs wanneer populistten proberen die machinerie te veroveren. [22055] Haal een van de drie weg en je hebt geen populisme meer zoals hij het begrijpt. Behoud ze alle drie en je hebt nog steeds geen complete politiek. Je hebt een geheel van ideeën dat zich aan iets anders moet hechten.

Cas Mudde komt via een iets andere route tot dezelfde structurele conclusie. Populisme is, volgens zijn veelgeciteerde definitie, een dunne-kernideologie die de samenleving beschouwt als uiteindelijk verdeeld in twee homogene en antagonistische groepen – het zuivere volk en de corrupte elite – en die stelt dat politiek een uitdrukking moet zijn van de algemene wil van het volk. [22056] Maar let op wat die definitie niet bevat. *"Populisme zelf,"* houdt Mudde vol, *"zegt heel weinig over wat voor soort economisch systeem er zou moeten zijn of wat voor soort politiek systeem er zou moeten zijn. Dat is de zogenaamde gastheerideologie."* [22056] Vrijwel elke relevante populistische actor combineert populisme met een andere ideologie. Rechts is die gastheer doorgaans nationalisme, meer specifiek nativisme – een xenofobe interpretatie van nationalisme, samengevat in de oude Duitse leus Duitsland voor de Duitsers, buitenlanders eruit. Links wordt populisme over het algemeen gecombineerd met een of andere vorm van socialisme, tegenwoordig veel vaker sociaaldemocratie dan de oude school. [22056]

De gastheer verricht het zware werk. Hij bepaalt wie als het volk telt, wie als de elite geldt, hoe het verloren gouden tijdperk eruitzag en wat hersteld of veroverd moet worden. Populisme levert de morele spanning: het gevoel dat de scheiding niet louter voortkomt uit een meningsverschil over belangen, maar een confrontatie is tussen de deugdzamen en de corrupten. Daarom kun je, zoals Taggart het formuleert, zonder tegenstrijdigheid een rechtspopulist of een linkspopulist zijn. [22055] Het wezen is hetzelfde; de gastheer is anders.

Zuiver populisme is een schimmenbeeld. Doorzoek de geschiedenis naar een beweging die alleen populistisch was, zonder nationalisme, socialisme, agrarisme of een andere verbinding, en je komt met lege handen terug. Ideologisch wordt populisme, zoals de onderzoekssynthese het verwoordt, gekenmerkt als een dunne-kernideologie die zich aan andere kaders hecht, zoals nationalisme en socialisme, om grip te krijgen – een aanpassingsvermogen waardoor het weerklank kan vinden bij zowel linkse bewegingen, zoals die onder leiding van Hugo Chávez in Venezuela, als rechtse figuren, zoals Donald Trump in de Verenigde Staten. [22055;22056;22057]

Beschouw het dus niet als een partijengroep in de oude Europese betekenis en evenmin als één specifieke leiderschapsstijl, maar als een moreel besturingssysteem waarop andere programma's kunnen draaien. De parasietmetafoor is onvriendelijk en Taggart biedt hem aan met de halve verontschuldiging van een geleerde, maar hij vat iets essentieels. Populisme heeft een gastheer nodig om te leven. De gastheer heeft populisme alleen nodig wanneer gewone ideologische concurrentie niet langer de emotionele lading levert die de politiek op bepaalde momenten lijkt te vereisen.

De Hartlandmythe

Als de gastheerideologie van plaats tot plaats verandert, wat blijft dan constant? Taggarts antwoord is het Hartland – een van de nuttigste ideeën in de literatuur, omdat het verklaart hoe *het volk* zo hartstochtelijk kan worden aangeroepen zonder ooit met de precisie van een demograaf te worden gedefinieerd.

Het Hartland is geen echte provincie op een kaart. Het is *"een soort verbeelde versie van het verleden en de bewoners van het verleden,"* de plek waaruit het volk wordt afgeleid. [22055] Het

wordt evenzeer gevoeld als beredeneerd; het heeft een sterk emotioneel aspect en stuurt het gevoel van wat er moet gebeuren. [22055] Wanneer populistten over het volk spreken, beschrijven ze zelden de volledige, rommelige en plurale bevolking van een moderne staat. Ze roepen de bewoners van dat verbeelde verleden op – de solide burgers, de echte producenten, de authentieke natie – en behandelen hen als de enigen die meetellen.

Cruciaal is dat het volk vaak negatief wordt geconstrueerd. *"We weten vaak wie het volk niet zijn,"* merkt Taggart op. *"We weten wie de vijanden zijn."* [22055] De grens wordt door uitsluiting getrokken. Immigranten, kosmopolitische elites, corrupte partijmachines, buitenlandse bureaucraten, het verkeerde soort intellectuelen – de lijst varieert met de gastheer, maar de structuur blijft gelijk. Er is altijd iemand die niet tot het Hartland behoort. [22055] Die negatieve constructie geeft populistische taal haar emotionele hitte: het is gemakkelijker aan te voelen wie er niet bij hoort dan precies te bepalen wat ervoor nodig is om er wel bij te horen.

Daaruit volgt de oriëntatie in de tijd. Populisme, betoogt Taggart, heeft een idee van waarnaar het wil terugkeren. Het heeft zelden een utopische opvatting van waar het naartoe wil. [22055] Het kijkt achterom – niet noodzakelijk in de grove zin van het terugdraaien van de kalender, maar in de diepere zin dat de waarden ervan worden hervonden in een verloren verleden, in plaats van uitgevonden voor een nog niet verbeelde toekomst. Hedendaagse populistten presenteren vaak geen uitgewerkte visie op de samenleving die ze zullen bouwen. Ze presenteren een versie van wat hun is afgenomen. De dingen gaan niet goed; er is iets verloren gegaan; wat hebben we verloren; we moeten die dingen terugkrijgen. [22055]

Dit is de constante die betrouwbaarder van links naar rechts reist dan welk beleidsstandpunt ook. Een links Hartland kan de industriële gemeenschap van vóór de deïndustrialisatie zijn of de sociaaldemocratische ordening van vóór de neoliberale hervorming. Een rechts Hartland kan de cultureel homogene natie van vóór de massa-immigratie zijn of de soevereine staat van vóór het supranationale recht. De inrichting van het verbeelde verleden verschilt. De structuur – een emotioneel geladen gisteren, een volk dat daaruit is afgeleid, vijanden die er niet bij horen en een politiek van herstel in plaats van utopie – is dezelfde.

Het construct is juist krachtig omdat het geen censuscategorie is. Het is een verhaal over authenticiteit, verlies en herstel – en, zoals Taggart opmerkt, het volk zelf is verbeeld, net zoals naties verbeeld zijn. [22055] Elke succesvolle populistische beweging vertelt een versie van dat verhaal. De gastheerideologie bepaalt welk verleden heilig is en welke buitenstaanders het hebben ontwaard.

Links en rechts: dezelfde grammatica, verschillende woordenschat

Zodra de dunne kern en het Hartland zichtbaar zijn, wordt de tegenstelling tussen links en rechts gemakkelijker te doorgronden. Het gaat niet zozeer om twee verschillende populismen als om één grammatica die met twee verschillende woordenschatten wordt gesproken.

Muddes kaart biedt het duidelijkste vertrekpunt. Rechts is de gastheer nationalisme, meer specifiek nativisme: de claim dat de staat aan de inheemse groep toebehoort en dat niet-inheemsen een bedreiging vormen die uitgesloten of ondergeschikt moet worden. [22056] Links is de gastheer een of andere vorm van socialisme of sociaaldemocratie: de claim dat het volk bestaat uit de volksklassen, die door economische elites worden uitgebuit, en dat de politiek rijkdom en macht voor hen moet terugvorderen. [22056] De geografie volgt dit patroon met verrassende regelmaat. Rechtspopulisme is succesvoller geweest in het noorden, zowel in Europa als in Amerika; linkspopulisme is wat succesvoller geweest in het zuiden. [22056] Die geografische variatie onderstreept hoe populistische retoriek zich aan uiteenlopende sociaal-politieke contexten kan aanpassen. [22056;22065]

De vergelijking wordt scherper wanneer de morele kern aan moeilijke gevallen wordt getoetst. Mudde maakt zorgvuldig onderscheid tussen Donald Trump en Bernie Sanders – twee figuren die in commentaren eindeloos aan elkaar zijn gekoppeld, volgens hem ten onrechte. Het belangrijkste onderscheid voor populisme, betoogt hij, is moreel. Of je tot de elite of het volk behoort, hangt er niet van af of je veel geld of macht bezit; het gaat erom of je al dan niet de juiste waarden hebt. Zo kan iemand als Trump of Silvio Berlusconi, die tot de rijksten van hun land behoren, zich nog steeds presenteren als de stem van het volk: ondanks hun rijkdom beweren ze de juiste waarden te hebben. [22056]

Sanders, stelt Mudde, doorstaat die test niet. Hij sprak van een wij tegenover zij en klaagde een elite aan, maar *"de kern van het onderscheid was geen morele. Het was tot op zekere hoogte een belangenonderscheid. Het was ouderwetse klasse."* De rijken, het ene procent, hadden andere belangen en manipuleerden het systeem; het probleem was eerder het systeem dan de corruptie van die mensen. [22056] Waar het om gaat, is of de scheiding tussen volk en elite centraal staat in je ideologie en of het belangrijkste onderscheid op moraliteit berust. [22056] Sanders was volgens deze lezing een radicale democraat die enige populistische taal gebruikte; in de kern was hij geen populist. Trump daarentegen stond vrijwel geheel in het verlengde van de grassroots Tea Party: *"als je ziet waar Trump voor stond en als je ziet waar de grassroots Tea Party-groep voor stond, is het bijna een 100 procent overlap."* [22056] Mediaverslaggeving benadrukte vaak een kleine overheid en lage belastingen; op de grond was er altijd islamofobie, altijd waren er de culturele vijanden.

Het doel is niet om een zuiverheidstest voor het woord af te dwingen. Het gaat erom te laten zien hoe dezelfde dunne grammatica – volk tegenover elite, deugd tegenover corruptie, de algemene wil tegenover bemiddelende instituties – een tegengestelde politiek voortbrengt zodra de gastheer de lege plekken invult. Voor de rechtspopulist bestaat de elite uit kosmopolieten en cultureel liberalen, de verdedigers van immigranten en supranationale regels; het volk is de inheemse natie van het Hartland. Voor de linkspopulist bestaat de elite uit de oligarchie en het kartel van traditionele partijen; het volk bestaat uit de volksklassen en hun bondgenoten. Mounks observatie keert met kracht terug: een gedeelde populistische ideologie, maar uiteenlopend economisch beleid en uiteenlopende vijanden. [22057]

Zelfs binnen één land kan de grammatica beide woordenschatten tegelijk omvatten. Griekenland, merkt Mudde op, is het meest extreme geval: een linkspopulistische partij en een rechtspopulistische partij die daadwerkelijk samen een coalitieregering vormen. [22056] De Vijfsterrenbeweging in Italië voert de logica nog verder richting incoherentie. De partij is *"zo ongeorganiseerd dat ze op elk niveau elk standpunt inneemt"*: op bepaalde plaatsen pleit ze voor amnestie voor ongedocumenteerde immigranten, terwijl ze elders de grenzen voor alle vluchtelingen wil sluiten. Waar de partij werkelijk voor staat, zegt Mudde droogjes, weet alleen de leider – en die wil eigenlijk geen enkel standpunt innemen. [22056] Dat is dunne-kernachtigheid op de rand van leegte: anti-elitisme zonder stabiele gastheer.

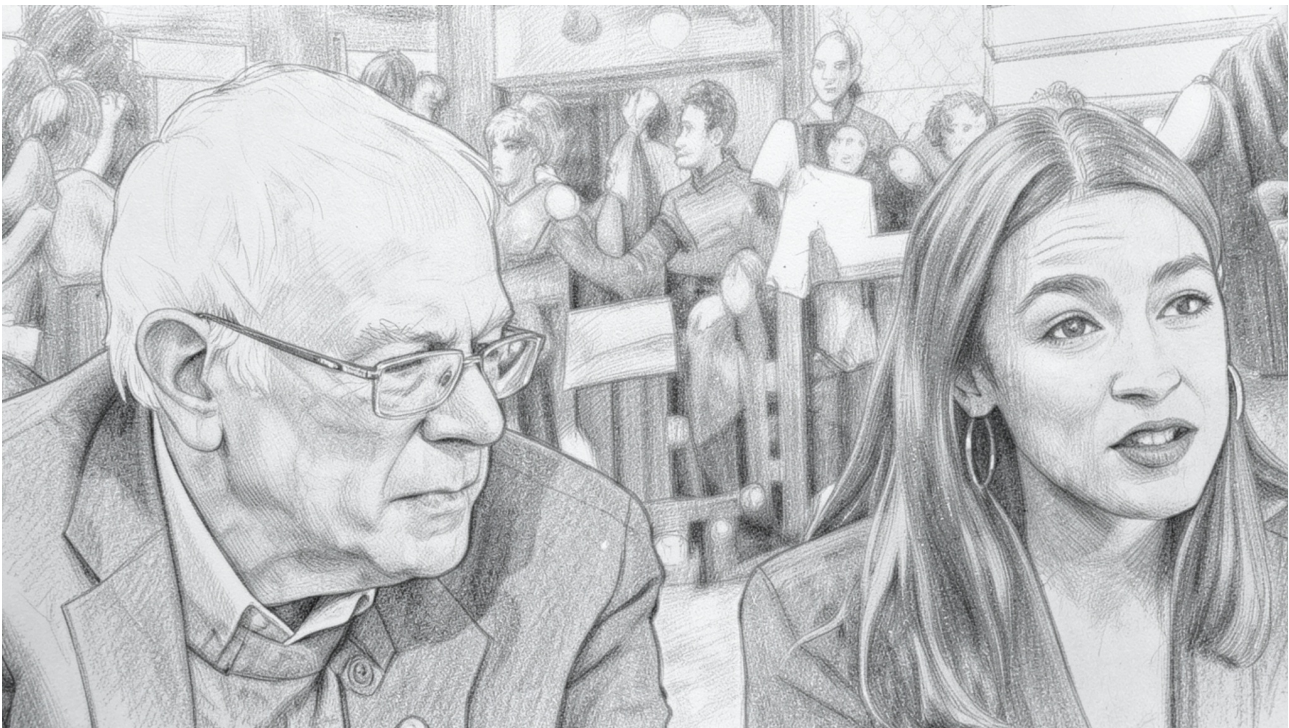
Mouffes tegenbod

Niet iedereen die het woord gebruikt, beschouwt populisme als een dunne ideologie in de zin van Mudde en Taggart. Chantal Mouffe, de Belgische politieke filosofe die werkt in de traditie die zij samen met Ernesto Laclau ontwikkelde, biedt een andere, bewust politieke lezing. Voor Mouffe is populisme allerm minst een rigide ideologie. Het is *"une stratégie discursive"* – een discursieve strategie – die erin bestaat een politieke grens te trekken die de samenleving verdeelt in twee kampen: het volk en de oligarchie. Het is een manier om politiek te bedrijven, geen programma met een vastomlijnd manifest. Daarom moet je volgens haar altijd specificeren of je het hebt over links populisme of rechts populisme. [22062]

Mouffes uitgangsdiaagnose is dat we een "*moment populiste*" doormaken. De heersende klasse wordt steeds verder gedestabiliseerd door een veelheid aan vormen van onvrede, voortgebracht door de politieke, sociale en economische transformaties die diezelfde klasse zelf in gang heeft gezet en door de snel toenemende ongelijkheid. Omdat zij niet in staat is die grieven te beantwoorden, verschanst ze zich achter instellingen die gereduceerd zijn tot het verdedigen van een bestaande orde die een groeiend deel van de bevolking onrechtvaardig acht. [22062] De diepere context is wat Mouffe post-democratie noemt: onder neoliberale hegemonie is democratie teruggebracht tot haar magerste liberale component, die weinig meer behelst dan vrije verkiezingen, terwijl de verdediging van de vrije markt steeds centraler is komen te staan. [22062] Politiek, in de sterke betekenis van een strijd om de inrichting van het gemeenschappelijke leven, is vervangen door management.

In die context zal het centrale conflict van de toekomst zich volgens Mouffe afspelen tussen rechts populisme en links populisme. Het populistische moment hoeft allerm minst een ramp te zijn en kan na jaren van post-politiek een heilzame terugkeer van het politieke betekenen – maar alleen als links de strijd wint. [22062] Beide typen streven ernaar onbevredigd gebleven eisen te bundelen. Het grote verschil ligt in de samenstelling van het *wij* en in de manier waarop de tegenstander wordt gedefinieerd. [22062]

Rechts populisme stelt soevereiniteit gelijk aan nationale soevereiniteit, die is voorbehouden aan *echte landgenoten*. Het sluit immigranten uit. Zijn vijand is niet het neoliberalisme, maar "*la figure de l'immigrant*" – de figuur van de immigrant. [22062] Hoewel het veel verzet tegen de post-democratie verwoordt, presenteert het de tegenstander niet noodzakelijkerwijs als de krachten van het neoliberalisme. Voor Mouffe kan die weg leiden naar autoritaire, nationalistische vormen van neoliberalisme die de democratie in feite drastisch beperken, hoewel ze dat doen in naam van het herstel ervan. [22062]

Links populisme daarentegen beoogt de democratie te herstellen om haar vervolgens te verdiepen en uit te breiden. Dit project vereist een "*chaîne d'équivalence*" – een equivalentieketen – tussen de eisen van arbeiders, immigranten en de preciaire middenklasse, naast andere transversale democratische eisen: die van de LGBT-gemeenschap, van vrouwen en van geracialiseerde mensen. [22062] Het volk is in deze opvatting bovenal een politieke, discursieve constructie en

geen vooraf bestaand sociologisch gegeven. Het doel van de keten is een nieuwe hegemonie die de radicalisering van de democratie mogelijk zal maken. [22062]

Mouffe beschrijft geen hypothese. Ze wijst op linkse figuren die ervoor hebben gekozen om "*retourner le stigmat*" – het stigma om te keren – en het populistische etiket te aanvaarden, of in elk geval de bijbehorende strategieën: Bernie Sanders en Alexandria Ocasio-Cortez in de Verenigde Staten, Jean-Luc Mélenchon en La France Insoumise in Frankrijk, Pablo Iglesias en Podemos in Spanje. [22062] In haar benadering is links populisme niet zomaar een variant. Het is het noodzakelijke antwoord om de opkomst van rechts populisme te stoppen – een manier om het populistische moment op zijn eigen terrein tegemoet te treden, in plaats van terug te vallen op uitgehold centrummanagement.

Mouffes analyse, zo merken de onderzoeksnotities op, presenteert populisme als een discursieve strategie in plaats van als een rigide ideologie. De nadruk ligt daarbij op de afbakening tussen *het volk* en *de oligarchie*, waarmee ze de flexibiliteit benadrukt die zowel rechtse als linkse vormen mogelijk maakt. [22062] Waar Mudde en Taggart een diagnostisch dun centrum bieden, presenteert Mouffe een strategische tweesprong. Dezelfde kameleon. Een andere beslissing over de kleur die hij zou moeten aannemen.

Variëteiten voorbij het binaire

Zelfs het onderscheid tussen links en rechts, hoe nuttig ook, onderschat de bandbreedte. Voortbouwend op de Global Party Survey en haar werk met Ronald Inglehart over culturele backlash, verschuift Pippa Norris de analyse van twee polen naar vier kwadranten.

Populisme, betoogt Norris, is geen afzonderlijk type leiderschap – zoals vaak wordt aangenomen in de Latijns-Amerikaanse literatuur over charismatische presidenten – en evenmin een familie van politieke partijen, zoals in Europa vaak wordt aangenomen. Het is veeleer "*discourse about governance and can be adopted by actors across the entire political spectrum*". [22065] In het Verenigd Koninkrijk, merkt ze op, heeft Theresa May verschillende populistische thema's overgenomen, net als Boris Johnson en Jeremy Corbyn. [22065] Populisme kan dus een manier van spreken zijn zonder dat het de volledige ideologie van de spreker omvat. Ook doet het geen andere duidelijke uitspraken over programmatisch beleid. [22065]

Wanneer partijen worden ingedeeld naar hun economische positie op de links-rechtsas en naar liberaal-conservatieve sociale waarden, ontstaan vier vakken. Autoritaire conservatieven bezetten de vertrouwde cel van economisch rechts en sociaal conservatief: Trump, Le Pen, Orbán, het Alternative für Deutschland, de Zwitserse Volkspartij, Likud en verwante partijen. [22065] Progressief links bezet de tegenoverliggende cel: economisch links en sociaal liberaal, met Podemos als duidelijk voorbeeld en met figuren als Sanders en Elizabeth Warren, die vaak in één adem worden genoemd. [22065] Maar ook de twee overige kwadranten zijn bijzonder belangrijk.

Een daarvan omvat de nativistische socialisten: links op economisch gebied en zeer conservatief wat sociale waarden betreft. De Deense Volkspartij is Norris' voorbeeld. Ze staat enigszins links op economisch gebied omdat ze voorstander is van de verzorgingsstaat. Ook steunt ze een redelijk liberaal beleid ten aanzien van gender en homorechten, terwijl ze tegelijkertijd sterk uitsluitend blijft op het gebied van immigratie en nationale identiteit. [22065] Dit zijn de welvaartsschauvinisten – partijen die sociale bescherming verdedigen voor de inheemse bevolking van het Hartland, maar niet voor buitenstaanders. In Norris' cijfers vormen autoritaire conservatieven ongeveer 46 procent van de populistische partijen, maar nativistisch-socialistische partijen zijn met 42 procent bijna even talrijk. [22065] "*Absoluut niet allemaal radicaal-rechts*," waarschuwt ze. [22065]

Het vierde kwadrant omvat vrijemarktlibertariërs: liberaal op sociaal-culturele kwesties zoals gender en homoseksualiteit, gehecht aan een kleine rol voor de staat en conservatief in hun

wens dat die kleine staat zich buiten de economie houdt. [22065] Ze zijn minder talrijk, maar ze bestaan en compliceren elk verhaal dat populisme gelijkstelt aan uitbreiding dan wel afbraak van de verzorgingsstaat.

Spanje illustreert deze tweedeling binnen één partijstelsel. Vox behoort tot de autoritaire conservatieven van extreem-rechts; Podemos tot progressief links. Beide zijn populistisch in Norris' betekenis. [22065] De Britse casus laat zien hoe hetzelfde discours over partijgrenzen heen zijn weg vindt naar het leiderschap van mainstream-partijen – May, Johnson, Corbyn. Dat is alleen mogelijk als populisme zich verspreidt als een manier van spreken en niet als een lidmaatschapskaart van een vaste familie. [22065]

Binnen dit bredere veld is Orbán meer dan een standaard rechts-populist. Mounk schaaft hem onder de autoritaire varianten die populistische claims hebben gebruikt om de macht te consolideren en onafhankelijke instellingen te ondermijnen, in de richting van een illiberale democratie. Zodra media, oppositierechten en verkiezingsadministratie zijn gekaapt, waarschuwt Mounk, neigt die verder naar een illiberale dictatuur. [22057] De gastheer is hier een sterk autoritair nationalisme. Populisme is de morele taal waarin dat project beweert namens het Hongaarse volk te spreken tegen Brussel, liberale NGO's en binnenlandse tegenstanders die als buitenlandse agenten worden afgeschilderd.

Wat Norris zichtbaar maakt, is dat het dunne centrum zich kan verbinden met vrijwel elke combinatie van economische en culturele posities. De vier kwadranten herinneren ons eraan dat *populistisch* geen synoniem is voor *radicaal-rechts*, ook al is radicaal-rechts in een groot deel van Noord-Europa en de Verenigde Staten de meest zichtbare drager geweest. [22056;22065] Diversiteit betekent geen afzwakking van het fenomeen. Ze is juist wat de structuur met een dun centrum voorspelt.

De lange historische boog

Niets hiervan is zo nieuw als de nieuwscyclus suggereert. Populisme heeft een lange geschiedenis en de huidige golf kan beter worden opgevat als een heropleving dan als een geboorte.

In Europa voert Mudde het verhaal terug naar het Rusland van het midden van de negentiende eeuw en de Narodniki – de Narodniki, in zijn vertelling – die in sommige opzichten de meest onwaarschijnlijke populisten waren die je je kunt voorstellen. Het was een kleine stedelijke elite die tot de conclusie was gekomen dat de boeren het echte volk vormden, de belichaming van de zuiverheid van de samenleving. Ze trokken naar het platteland en informeerden de boeren over deze vleierende ontdekking. De boeren, die druk bezig waren te verhongeren, waren niet onder de indruk. [22056] Achteraf bezien is de episode bijna komisch, maar het idee verspreidde zich. In het begin van de twintigste eeuw beïnvloedden Narodnik-ideeën agrarisch-populistische bewegingen in heel Midden- en Oost-Europa. Het grootste deel van die regio was niet democratisch; de macht bleef in handen van het leger en de grootgrondbezitters, hoewel enkele agrarisch-populistische leiders niettemin doorbraken. [22056]

Aan de overkant van de Atlantische Oceaan brachten de Verenigde Staten hun eigen naamgever voort. De People's Party, ook bekend als de Populists, was zeer actief op lokaal en staatsniveau in de prairies, de vlaktes, het Middenwesten en het Westen en kon daar de politiek domineren. Wat de partij nooit kon, was op federaal niveau een vuist maken: het Amerikaanse systeem bevoordeelt de twee bestaande partijen. [22056] De Democratische Partij nam in het begin van de twintigste eeuw veel kwesties van de People's Party over. Meer recentelijk, sinds de Tweede Wereldoorlog, is het vooral de Republikeinse Partij geweest die de kwesties van populistische bewegingen heeft overgenomen. [22056] Taggart voegt daaraan een correctie toe die Europese geleerden vaak nodig hebben: Latijns-Amerikaans populisme is sinds de jaren veertig prominent

aanwezig geweest, in vele variëteiten en met een lange ervaring met regeringsmacht. Elke keer dat je daar meer over leert, leer je ook meer over populisme als zodanig. [22055]

Daarna volgde de merkwaardige verdwijning halverwege de eeuw. Na de Tweede Wereldoorlog, betoogt Mudde, verdween populisme grotendeels uit het Europese verhaal. Het communisme en het fascisme hadden populistische aspecten, vooral in hun bewegingsfasen, maar in wezen waren beide het tegenovergestelde van populisme: ze waren elitair. Het fascisme geloofde niet dat het volk zuiver was; het geloofde dat democratie mediocratie was en dat één leider de kwaliteiten bezat die de massa miste. Het communisme zag de partij als de voorhoede van het volk – opnieuw een elitaire claim. [22056] Het naoorlogse tijdperk vormde een periode van relatieve stabiliteit tot aan de neoliberale revolutie, die samen met de ontwrichting van de naoorlogse consensus en de dekolonisatie bijdroeg aan de heropleving van populistische bewegingen. [22055]

De terugkeer begon gefragmenteerd. De belangrijkste vroege West-Europese episode was volgens Mudde die rond Pierre Poujade in het Frankrijk van de late jaren vijftig: een kortstondige beweging die in het parlement kwam en vervolgens verdween, maar wel een erfenis naliet. Een van de mannen die op die golf werd gekozen, de jongste parlementariër in de Franse geschiedenis tot dat moment, was Jean-Marie Le Pen. [22056] Denemarken en Noorwegen zagen in de jaren zeventig Vooruitgangspartijen ontstaan, maar die bleven sterk geïsoleerd. [22056] De werkelijke formatie die Mudde radicaal-rechts populisme noemt, begon in het begin van de jaren tachtig en werd in de jaren negentig echt succesvol. Jean-Marie Le Pen en het Front National werden het prototype. [22056] In Oostenrijk behaalde de Vrijheidspartij in 1999 27 procent en trad zij in 2000 toe tot de regering. [22056] De opkomst van het Alternative für Deutschland na de hereniging is een ander teken van historische continuïteit. [22055]

De grote recessie die in 2008 begon, is belangrijk, benadrukt Mudde, maar niet als de oorsprongsmythe waartoe zij soms wordt gemaakt. Ze vormde niet het begin van de golf. Wel gaf ze rechts populisme een impuls en schiep ze kansen voor enkele nieuwe links-populistische partijen. [22056] In de Verenigde Staten voedde dezelfde crisis zowel de Tea Party als het milieu rond Occupy Wall Street, waarvan Sanders de thema's later naar de electorale arena bracht, ook al was zijn discours volgens Muddes striktere maatstaf minder populistisch dan het etiket suggereerde. [22056] Tegenwoordig dingen populistische partijen in heel Europa met toenemend succes mee bij verkiezingen. De kaart is divers: radicaal-rechts, links-populistisch en eigenzinnige gevallen zoals Vijfsterrenbeweging. [22056]

Als geheel gezien is deze boog cyclisch in plaats van lineair. Perioden van sluimering worden gevolgd door heroplevingen die samenvallen met sociaal-politieke omstandigheden. [22056] Agrarische samenlevingen brachten agrarische vormen van populisme voort; perioden van institutionele uitholling brengen nieuwe gastheren voor hetzelfde dunne centrum voort. Latijns-Amerika, Europa en de Verenigde Staten hebben elk hoofdstukken geschreven; geen daarvan is het origineel. De kameleon is oud. Wat verandert, is de kleur van het landschap waar hij doorheen trekt.

Het kader, niet het beeld

Waarom verandert populisme dan zo moeiteloos van vorm over ideologische scheidslijnen en geografische grenzen heen? Omdat een ideologie met een dun centrum nu eenmaal van vorm verandert. Het is een schepsel dat niet zelfstandig kan overleven. [22055] Het draagt een morele grammatica met zich mee – het zuivere volk tegenover de corrupte elite, het Hartland tegenover degenen die er niet toe behoren, de algemene wil tegenover de bemiddelende instellingen van de representatieve politiek – en ontleent vrijwel al het andere aan zijn omgeving. De gastideologie schildert het beeld: nativisme of socialisme, autoritair conservatisme of progressieve linkse politiek, welvaartsschauvinisme of vrijemarktlibertarisme, het Bolivariaanse project of het nationaal-conservatieve. [22056;22065] Populisme levert het kader.

Daarom kan hetzelfde woord zowel Chávez als Le Pen omvatten. Daarom kan Griekenland worden geregeerd door een coalitie van linkse en rechtse populistten, kan Vijfsterrenbeweging in naburige steden tegengestelde richtingen inslaan rond immigratie, kunnen May en Corbyn beiden teruggrijpen op populistische thema's, kan Mouffe links aansporen om te strijden voor het populistische moment en vindt Norris bijna evenveel nativistisch-socialistische als autoritair-conservatieve partijen. [22056;22062;22065] De diversiteit is bewijs vóór het concept, niet ertegen.

Dat verklaart ook waarom populisme tegelijkertijd zo gevaarlijk en zo moeilijk te definiëren is. Het is gevaarlijk omdat de morele grammatica van zuiverheid en corruptie slecht past bij plurale samenlevingen die tussen legitieme belangen moeten onderhandelen. Wanneer het samensmelt met autoritaire gastheren – zoals Mounk vanaf Orbán naar buiten toe volgt – kan het bovendien de instellingen uithollen die democratische zelfcorrectie mogelijk maken. [22057] Het is moeilijk te definiëren omdat waarnemers blijven zoeken naar een uitgewerkt programma waar alleen een dun centrum bestaat. Vervolgens voelen ze zich bedrogen wanneer blijkt dat het programma door de gastheer wordt geleverd. Er bestaat geen zuiver voorbeeld. Het is altijd populisme én iets anders. [22055]

De praktische les is in de eerste plaats analytisch en pas daarna normatief. Om een concrete beweging te begrijpen die het etiket draagt, moet je achtereenvolgens twee vragen stellen. Ten eerste: is het dunne centrum aanwezig – het volk van een Hartland, de elite als moreel illegitiem, de ambivalentie tegenover representatie? Ten tweede: wat is de gastheer? De eerste vraag vertelt je of je naar populisme kijkt. De tweede vertelt je wat het in de wereld zal proberen te doen. Wie het kader met het beeld verwacht, zal telkens weer verrast zijn wanneer de kameleon van kleur verandert. Wie het kader ziet zoals het is, zal de kleuren beginnen te begrijpen – niet als chaos, maar als het voorspelbare gedrag van een dunne ideologie die al meer dan anderhalve eeuw op zoek is naar iets stevigs om zich aan vast te klampen.

3. Gebroken belofte – onzekerheid, ongelijkheid en schokgolven

Halverwege de jaren 2010 luidde het officiële verhaal over de westerse economieën dat ze zich herstelden. Beursindices hadden zich teruggevochten. Volgens de officiële cijfers daalde de werkloosheid. Centrale bankiers spraken over exitstrategieën en de normalisering van het monetaire beleid. In de geaggregeerde statistieken die de voorpagina's van de financiële pers vulden, leek de lange nacht van de financiële crisis ten einde te lopen. Maar in de wijken waar fabrieken waren gesloten, waar hypotheeklenningen waren geëxecuteerd en waar vast werk had plaatsgemaakt voor tijdelijke contracten en nulurencontracten, was het herstel eerder een gerucht dan een feit. Miljoenen mensen keken naar dezelfde cijfers die hun regeringen vierden en zagen daarin niets van hun eigen leven weerspiegeld.

Die kloof – tussen wat de indicatoren lieten zien en wat arbeiderswijken werkelijk meemaakten – vormt de gebroken belofte die ten grondslag ligt aan de populistische opstand. Het is geen verhaal over irrationele kiezers of plotselinge culturele paniek. Het is een verhaal over een sociaal contract dat al een generatie lang rafelde en vervolgens brak onder het gewicht van 2008. De mensen die die breuk meemaakten, hadden geen politicoloog nodig om hun te vertellen dat er iets fundamenteels was veranderd. Ze voelden het aan de duur van hun contracten, de status van hun banen, de vooruitzichten van hun kinderen en de stilte van de partijen die ooit beweerden voor hen te spreken. In die stilte trad een nieuwe groep politieke ondernemers naar voren, gewapend met simpele slogans en een scherp besef van wie in de kou was blijven staan.

Dit hoofdstuk volgt de economische en institutionele fundamenteën van die opstand: de dood van de langetermijnbaan, de slogans die wel of niet aansloten bij de onzekere wereld van gewone kiezers, de financiële crisis die de legitimiteit van de elite verbrijzelde, het politieke venster dat zich in de nasleep daarvan opende, de fragmentatie van de partijstelsels die ooit onvrede absorbeerden en de door elites aangewakkerde polarisatie die volgde. Culturele terugslag, mediastrategie en de erosie van democratische normen komen in latere hoofdstukken aan bod. Wat hier volgt, is de materiële en institutionele grond waarop die latere ontwikkelingen zich zouden afspelen.

De dood van de dertigjarige baan

Gedurende het grootste deel van de twintigste eeuw was het verloop van een werkzaam leven in de industriële democratieën overzichtelijk en voor velen geruststellend. Je maakte school of universiteit af. Je vond een werkgever. Je bleef. Na drie decennia ging je met pensioen met een uitkering en het gevoel dat de afspraak was nagekomen. Die wereld is verdwenen. [22061] Daarvoor in de plaats is een arbeidsmarkt gekomen die draait om mobiliteit, flexibiliteit en het meedogenloze verloop van contracten – een markt die een minderheid royaal beloont en de

meerderheid de sociaaleconomische ladder laat afdalen in plaats van beklimmen.

Ian Shapiro, die voortbouwt op een panelstudie onder Amerikaanse babyboomers, verwoordt de nieuwe verwachting met brute helderheid: mensen die in dat tijdperk en daarna zijn geboren, moeten erop rekenen tijdens hun werkzame leven twaalf tot vijftien keer van baan te veranderen. [22061] Voor degenen aan de goede kant van de informatierevolutie kan dat verloop aanvoelen als een kans – een reeks betere functies, hogere salarissen en groeiende netwerken. Voor de overgrote meerderheid voelt het als iets heel anders. Ze gaan van voltijdse banen met een hoge status naar minder goede banen met minder status en vandaar naar deeltijdwerk met een zeer lage status. [22061] Die beweging is niet zijwaarts, maar neerwaarts.

De neergang is niet gelijk verdeeld. De daling van het aantal jaren dat iemand bij één werkgever blijft, is het sterkst onder mannen van middelbare leeftijd. [22061] Dit zijn werknemers die de arbeidsmarkt betraden onder de oude aannames, hun identiteit opbouwden rond vakmanschap, anciënniteit en de verwachting van gestage vooruitgang en die deze aannames vervolgens zagen oplossen. Dit soort economische angst komt bijzonder veel voor onder mannen van middelbare leeftijd die een verlies van status en zekerheid ervaren. [22061] Baanonzekerheid, de neergang van de industriële werkgelegenheid en de overgang van functies met een hoge status naar functies met een lage status dragen in belangrijke mate bij aan de onvrede die het populisme uitbuit. [22061] De wond is materieel, maar ook psychologisch: het gevoel dat de grond onder je voeten is verschoven en dat niemand met gezag dit heeft opgemerkt of zich erom bekommert.

De generationele dimensie snijdt nog dieper. Dit is in landen als de Verenigde Staten de eerste generatie die voor haar kinderen geen betere wereld in het vooruitzicht ziet dan de wereld waarin ze zelf leefde. [22061] De naoorlogse belofte – dat elke lichting veiliger en welvarender zou leven dan de vorige – is voor ieders ogen gebroken. Wanneer ouders niet langer geloven dat hun kinderen het beter zullen hebben, begint de hele morele architectuur van het liberale kapitalisme wankel te lijken. Economisch achtergestelde groepen, vooral degenen die zijn getroffen door banenverlies en de neergang van traditionele industrieën, ervaren sterkere gevoelens van onzekerheid en het idee dat gevestigde partijen hen in de steek hebben gelaten. [22061] Het gevoel te zijn achtergelaten door politieke en economische systemen versterkt de aantrekkingskracht van populistische leiders. [22059] Regio's zoals Appalachia, waar industriële banen zijn verdwenen, illustreren scherp wat er gebeurt wanneer de oude economische basis instort en er niets toereikends voor in de plaats komt. [22059]

Het populisme vindt vruchtbare grond in regio's die economische neergang doormaken en op plaatsen met een scherpe kloof tussen stad en platteland, waar plattelandsgemeenschappen zich vaak over het hoofd gezien voelen door beleid dat vooral op steden is gericht. [22064] Mensen met een lager niveau van formeel onderwijs zijn mogelijk vatbaarder voor simplistische verhalen, hoewel hoger opgeleiden daar geenszins immuun voor zijn – vooral als ze het gevoel hebben dat hun onderwijsprestaties niet hebben geleid tot economische mobiliteit. [22064] Jongere aanhangers worden mogelijk gedreven door frustratie over de status quo en een verlangen naar systemische verandering; oudere aanhangers door nostalgie naar een vermeend beter verleden en angst om in een geglobaliseerde wereld hun culturele of economische status te verliezen. [22065] Wat hen verenigt, is niet één enkele ideologie, maar een gedeelde ervaring van onzekerheid en een honger naar erkenning. De emotionele behoeften waarin het populisme beweert te voorzien, omvatten een gevoel van verbondenheid, veiligheid en zeggenschap. [22064] Het verlangen naar erkenning en respect – de psychologische dimensies van identiteit en verbondenheid – telt even zwaar als het materiële tekort. [22059]

De dertigjarige baan was nooit universeel en nostalgie kan romantiseren wat altijd ongelijk

was. Maar de verwachting van duurzame werkgelegenheid, een stijgende levensstandaard en een betere toekomst voor de volgende generatie was reëel genoeg om decennialang politieke loyaliteiten te bepalen. Toen die verwachting instortte, stortten die loyaliteiten mee in. Wat overbleef, was een bevolking die vatbaar was voor mobilisatie – niet omdat ze plotseling irrationeel was geworden, maar omdat de instituties die haar grieven ooit absorbeerden, dat niet langer deden.

Twee slogans en wat ze zeiden

Politieke taal beschrijft niet alleen de wereld; ze onthult ook of een kandidaat dezelfde wereld bewoont als de kiezer. De Amerikaanse presidentsverkiezingen van 2016 vormden een schoolvoorbeeld van dat onderscheid, samengebond in twee korte zinnen die bijna alles zeiden over de kloof tussen het optimisme van de elite en de ongelijkheid onder de bevolking.

Toen Ronald Reagan in 1980 verklaarde dat Amerika's beste jaren nog voor ons lagen, waren de processen van deïndustrialisatie en omwenteling op de arbeidsmarkt nog maar net op gang gekomen. [22061] De slogan kon toen nog geloofwaardig klinken. Een generatie later, in 2016, straalde het hergebruik van datzelfde vooruitgangsgeloof iets heel anders uit. Voor kiezers wier werkzame leven was getekend door neerwaartse mobiliteit, fabriekssluitingen en de verdamping van het oude sociale contract, betekende de bewering dat de beste jaren nog voor ons lagen doorgaans maar één ding: je hebt geen voeling met mijn wereld. [22061]

Donald Trumps "*Make America Great Again*" zei het tegenovergestelde. De slogan beloofde geen ononderbroken vooruitgang, maar erkende een verlies. Er is iets van je afgenomen, zo impliceerde de slogan, en ik ga het terughalen. [22061] Het was een achteruitkijkende leus en daarin lag precies zijn kracht. Hij vatte het verschil samen tussen wel en niet aansluiten bij de onzekere wereld van deze bevolkingsgroep. [22061] De ene zin veronderstelde continuïteit en vooruitgang; de andere breuk en herstel. In een land waar miljoenen niet langer geloofden dat hun kinderen beter zouden leven dan zichzelf, vond de politiek van herstel veel meer weerklink dan de politiek van zonnig optimisme.

Het punt is niet dat de ene slogan waar was en de andere onwaar. Het punt is dat de ene de geleefde ervaring van onzekerheid erkende en de andere niet. In een tijdperk van gebroken beloften heeft de kandidaat die de breuk benoemt al de helft van het argument gewonnen. De rest van het debat – wie schuld draagt, wat er moet gebeuren en wie tot *het volk* behoort – zou in de daaropvolgende jaren worden uitgevochten. Maar de openingszet was diagnostisch: de onzekerheid zien en benoemen en een verhaal bieden waarin die misschien kan worden omgekeerd.

2008: de crisis die de deal brak

Tot aan de financiële crisis genoten technische en economische elites een enorme legitimiteit. Het kapitalisme was het enige spel in de stad. [22061] Het einde van de Koude Oorlog, de schijnbare triomf van liberale marktinstellingen en een lange periode van gematigde groei hadden centrale bankiers, ministers van Financiën en de professionele klassen om hen heen een aura van competentie verleend dat weinigen durfden uit te dagen. Toen kwam 2008. Hun voorschriften leidden tot de ernstigste financiële crisis sinds de Grote Depressie en plotseling stond al die legitimiteit ter discussie. [22061]

De reactie die volgde, zou de politiek van het volgende decennium bepalen. Regeringen en centrale banken traden met buitengewone snelheid en op ongekennde schaal op om het financiële systeem te stabiliseren. Banken werden gered. Balansen werden hersteld. De architectuur van de mondiale financiën werd gestut. Wat niet in ook maar enigszins dezelfde mate werd gestut, was de reële economie van huishoudens, kleine bedrijven en gemeenschappen die het

hardst waren getroffen. De elites redden in feite de banken, terwijl ze zeer weinig deden voor de mensen in de reële economie die zwaar werden geraakt. [22061] Het contrast met een eerdere Amerikaanse crisisrespons ontging degenen niet bij wie beide tijdperken in het historische geheugen voortleefden. Franklin D. Roosevelt had zich erop toegelegd de mensen in de reële economie te helpen; Barack Obama redde volgens deze lezing in feite de banken. [22061]

De menselijke kosten waren verbijsterend. Meer dan twintig miljoen mensen verloren hun huis. De neerwaartse mobiliteit versnelde voor degenen die al aan de verkeerde kant van de transformatie van de arbeidsmarkt stonden. [22061] Drie jaar later had de aandelenmarkt zich hersteld en ging het goed met de mensen aan de top. Dat gold niet voor de mensen die in de kou waren blijven staan. [22061] Adam Tooze vertelt in zijn boek *Crashed* een zeer vergelijkbaar verhaal over Europa: een in wezen op de elite gerichte reactie op de crisis, waarbij financiële stabilisatie consequent voorrang kreeg boven het herstel van het gewone economische leven. [22061] Deze uiteenlopende uitkomsten begonnen drie of vier jaar later duidelijk te worden, toen de economische positie van de meeste mensen zich niet had hersteld, maar die van de elites wel – zonder dat iemand ter verantwoording was geroepen. [22061]

Verantwoordelijkheid is het scharnierpunt waarop legitimiteit draait. Wanneer een systeem een catastrofe veroorzaakt, degenen beschermt die het hebben ontworpen en de slachtoffers de verliezen laat dragen, begint de morele aanspraak van dat systeem te bezwijken. De toenemende ongelijkheid verergerde de verwonding. Veel mensen zijn nu arm en de druk is tot diep in de middenklasse doorgedrongen. [22067] De oorspronkelijke belofte van globalisering was dat alle boten zouden worden opgetild. Dat idee bleek onjuist, zoals Jan-Werner Müller openhartig heeft toegegeven over zijn eigen eerdere aannames. [22059] Adam Przeworski's bevinding wijst in dezelfde richting: mensen gaan er tegenwoordig van uit dat de taart krimpt en enquêtes laten zien dat zeer grote meerderheden er absoluut van overtuigd zijn dat hun kinderen het slechter zullen hebben. [22059]

De naoorlogse Europese regeling had op een andere gok berust. Corporatisme – vakbonden, werkgevers en de staat die binnen een gedeeld kader samenwerken – ging uit van de optimistische aanname dat groei ononderbroken zou doorgaan en dat de vruchten ervan door onderhandelingen konden worden verdeeld in plaats van door conflict. [22059] Toen die aanname instortte, waren de politieke gevolgen ernstig. De instituties die verdelingsconflicten hadden beheerd, verloren hun gezag. De partijen die bij de afspraken hadden bemiddeld, verloren leden. De kiezers die op de regeling hadden vertrouwd, begonnen elders te kijken.

In dit landschap diende zich een breder conceptueel kader aan. Adam Tooze's begrip *poly-crisis* vat iets wat met een simpele lijst van tegenslagen niet kan worden uitgedrukt: het gaat niet slechts om een optelsom van verschillende crises, maar om een kwalitatieve sprong waarin energiecrisis, kosten-van-levenscrisis, oorlog, klimaatverstoring en pandemie samenkomen en elkaar versterken. [22067] Veel mensen, onder wie degenen die deze dynamiek beroepsmatig bestuderen, voelen zich diep onzeker en niet in staat iets te doen tegen de krachten die tegenover hen staan. [22067] Wilhelm Heitmayers concept van het *verlies van controle* benoemt een belangrijke factor in deze ongelijkheden. [22067] De brexitslogan "*Take Back Control*" kristalliseerde die angst met meedogenloze efficiëntie – alsof het sluiten van grenzen op zichzelf de greep zou herstellen op een wereld die buiten het bereik van de gewone politiek was geraakt. [22067] Nauw daarmee verwant is wat het verlies van ambiguïteitstolerantie wordt genoemd: wanneer je je diep onzeker voelt, wordt de eis om onzekerheid te verdragen ondraaglijk en is iemand die je precies vertelt waar het naartoe gaat zeer welkom. [22067]

De financiële crisis heeft de onzekerheid, de ongelijkheid of de dood van de langetermijnbaan niet veroorzaakt. Die processen waren al aan de gang. Wat 2008 wel deed, was de resterende

legitimiteit ontnemen aan de elites die de oude orde hadden beheerd en gevierd, aantonen dat het systeem zijn eigen mensen beschermde en een bevolking achterlaten die de verliezen had gedragen zonder herstel of uitleg. In die omstandigheden hield de populistische politiek op een randverschijnsel te zijn en werd ze een centraal gegeven van het democratische leven.

Het politieke venster gaat open

Wanneer elites in diskrediet zijn geraakt en niemand ter verantwoording wordt geroepen, merken politieke ondernemers dat op. De kans die zich in de jaren na de crisis voordeed, werd gegrepen door een herkenbare groep: de Trumps, de Farages, de AfD, Marine Le Pen. [22061] Sommige gevestigde politici pasten zich aan in plaats van weerstand te bieden, onder wie Boris Johnson, Viktor Orbán en Recep Tayyip Erdoğan. [22061] De grens tussen opstand van buitenaf en opportunisme van binnenuit vervaagde. Wat telde, was het vermogen om het gevoel van verlatenheid aan te spreken en een verhaal te bieden waarin het handelingsvermogen misschien kon worden hersteld.

Extreemrechts bleek bijzonder bedreven in het instrumentaliseren van crises. Zelfs wanneer er geen crises zijn, verzinnen zulke bewegingen ze. Wanneer er echte crises bestaan, hoeven ze echter niets te verzinnen – ze hoeven alleen maar te overdrijven. [22067] Het verhaal is eenvoudig en verwoestend effectief. Er is een probleem. Ik ben hier om je te redden. Ik schep hoop. Dan is de wereld weer in orde. [22067] Crises mobiliseren extreemrechtse groeperingen en stellen de leiders van zulke partijen in staat zichzelf als redders op te voeren. [22067] De onderlinge afhankelijkheid van angst en hoop is een uitzonderlijk krachtig politiek instrument: angst identificeert de dreiging en de verrader; hoop identificeert de redder en de weg terug naar veiligheid. [22067] Samen vormen ze een gesloten circuit dat moeilijk te doorbreken is met technocratische geruststellingen of stapsgewijze hervormingen.

Welvaartschauvinisme geeft dit circuit een concrete beleidsvorm. Uitkeringen, zo luidt het argument, zouden "*alleen voor ons*" moeten zijn – en de definitie van *ons* wordt daarmee de centrale politieke vraag. [22067] Wie hoort binnen de kring van solidariteit en wie is een profiteur, een vreemde of een bedreiging? De paradox is dat veel van deze partijen in grote lijnen neoliberale economische opvattingen aanhangen, terwijl ze degenen onderaan de sociale hiërarchie demoniseren. [22067] Ze zijn vóór de markt en tegen de armen, vóór nationale voorkeur en tegen de herverdelende instituties die ooit nationale gemeenschappen bijeenhielden. Deze combinatie is niet zozeer een tegenstrijdigheid als wel een strategie: economisch liberalisme voor kapitaal, culturele bescherming voor de natie en morele veroordeling voor degenen die als onwaardig kunnen worden afgeschilderd.

Wat deze politiek zo krachtig maakt, is niet alleen de inhoud van de boodschap, maar ook het vacuüm waarin die wordt verkondigd. Gevestigde partijen hadden een generatie lang globalisering, financialisering en arbeidsmarkt-*flexibiliteit* beheerd alsof het technische aanpassingen waren in plaats van sociale transformaties. Toen in 2008 de rekening werd gepresenteerd, hadden ze noch een overtuigend relaas van wat er mis was gegaan, noch een geloofwaardig programma voor degenen die de prijs hadden betaald. De emotionele behoeften waaraan het populisme beweert te voldoen – verbondenheid, veiligheid, zeggenschap – waren precies de behoeften die door de regeling na de crisis on vervuld waren gebleven. [22064] In die on vervulde behoefte voorzagen leiders die zekerheid boden in plaats van dubbelzinnigheid, vijanden in plaats van complexiteit en een belofte van herwonnen controle in plaats van beheerst verval.

Het venster ging niet overal even ver open en bleef ook niet overal op dezelfde manier openstaan. Maar het patroon was consistent genoeg om om een verklaring te vragen: populistische krachten rukten op waar de onzekerheid het diepst was, de industriële werkgelegenheid het sterkst was ingestort, de kloof tussen het herstel van de elite en de stagnatie van de levensstandaard het

grootst was en gevestigde partijen het minst te zeggen hadden.

Het volgende deel richt zich op de institutionele kant van die opmars – de fragmentatie van de partijstelsels die onvrede ooit in beheersbare kanalen leidden.

Partijfragmentatie: de structurele crisis van links

Het economische verhaal van onzekerheid heeft een institutionele tegenhanger: de uitholling van de partijstelsels die ooit de arbeiderspolitiek organiseerden. Onderzoek in zesentwintig OESO-landen over een periode van zestig jaar toont aan dat het aantal partijen in het parlement is gestegen van minder dan zes naar meer dan acht. [22061] Fragmentatie is geen curiositeit van één kiesstelsel. Het is een structurele trend met diepgaande gevolgen voor de democratische stabiliteit.

Het verdwijnen van industriële banen holt het traditionele centrum-links bijzonder sterk uit. Partijen zoals de Duitse SPD waren via de vakbondsbeweging nauw verbonden met arbeiders in de industrie; dat kiezersbestand krimpt. [22061] Grote aantallen arbeiders werken helemaal niet in die sector. Ze werken in de dienstensector of zijn langdurig werkloos. Deze mensen voelen zich niet beschermd door een partij die in wezen verbonden is met de georganiseerde industriële arbeidersbevolking. [22061] De ontevreden komen zo beschikbaar voor mobilisatie door populistische partijen. [22061] Wat van buitenaf op een plotselinge golf van radicalisme lijkt, is van binnenuit gezien de herverdeling van een politiek kiezersbestand dat het oude links niet langer weet te bereiken en dat het oude rechts niet langer met materiële aanbiedingen probeert te overtuigen.

Duitsland biedt een schrijnende illustratie. In 1994 haalden de CDU/CSU en de SPD samen bijna tachtig procent van de stemmen. In 2021 haalden ze niet eens de helft en waren er voor het eerst drie partijen nodig om een regering te vormen. [22061] De AfD verdubbelde haar stemmenpercentage van tien naar twintig procent. [22061] De Volkspartijen – de brede volkspartijen die de Duitse democratie sinds de oprichting van de Bondsrepubliek hadden gestructureerd – waren minderheidsactoren geworden in een gefragmenteerd veld. De rekensom van de coalitievorming werd complexer; het emotionele register van de politiek werd rauwer.

In tweepartijstelsels is de dynamiek anders, maar niet minder schadelijk. Donald Trump werd als Republikeinse kandidaat gekozen door slechts zes procent van het Amerikaanse electoraat. [22061] Jeremy Corbyn won in 2015 het Labour-leiderschap vanuit een positie ver links van de meeste Labour-kiezers; de Labour-parlementsleden stemden met 172 tegen 40 voor een motie van wantrouwen, maar drie maanden later herkozen de leden hem met tweeënzestig procent. [22061] In beide gevallen brachten de formele structuren van de partijdemocratie leiders voort die ver van de gemiddelde voorkeuren van het bredere electoraat af stonden – en in Trumps geval een figuur die de voorwaarden van de nationale politiek opnieuw zou definiëren. Hoe sterker de fragmentatie wordt of hoe zwakker de partijen in tweepartijstelsels worden, hoe bozer kiezers raken. [22061] Uiteindelijk verschijnt er iemand die zegt dat een sterke hand nodig is. [22061]

Die laatste zin is niet zozeer een voorspelling als wel de beschrijving van een mechanisme. Fragmentatie vermenigvuldigt het aantal vetopunten, verkort de tijdshorizon van coalitiepartners en maakt het moeilijker om samenhangend beleid vol te houden. Zwakke partijen in tweepartijstelsels verliezen het vermogen om facties te disciplineren, extreme kandidaten te weren en compromissen te sluiten die hun kiezers als overwinningen kunnen herkennen. In beide situaties ontstaat een politiek die tegelijkertijd te ingewikkeld en te weinig responsief aanvoelt – een politiek waarin de woede zich ophoopt omdat er niets lijkt te gebeuren en waarin de belofte van een sterke hand de glans van gezond verstand krijgt. De structurele crisis van links is daarom niet alleen

een crisis van krimpende industriële werkgelegenheid. Het is een crisis van vertegenwoordiging: van partijen die niet langer de sociale structuur weerspiegelen die ze ooit vertegenwoordigden en van kiesstelsels die deze discrepantie vertalen in volatiliteit, minderheidskabinetten en de opeenvolgende teleurstellingen van kiezers die blijven zoeken naar iemand die eindelijk hun kant kiest.

Door elites gedreven polarisatie

Polarisatie is reëel. Het is een zeer succesvolle strategie gebleken, meestal toegepast door rechtse of zelfs extreemrechtse populistten. [22059] Maar het gangbare beeld van polarisatie als een spontane uitbarsting van onderaf – boze massa's die terughoudende elites een conflict in slepen – keert de causaliteit grotendeels om. Er is zeer duidelijk aangetoond dat polarisatie veel meer een elitefenomeen is dan een verschijnsel op de grond. [22059] De cruciale variabele is het gedrag van elites, meer in het bijzonder dat van centrum-rechtse elites. [22059]

Dit onderscheid is van belang voor de manier waarop we verkiezingsuitslagen lezen. Het feit dat mensen op een populist hebben gestemd, maakt hen nog geen populistten. [22059] Een stem is vaak een signaal van protest, een zoektocht naar erkenning of een gok op de enige kandidaat die je bestaan lijkt te hebben opgemerkt. Wie het uitbrengen van een stem gelijkstelt aan een volledige ideologische identiteit, begrijpt zowel de kiezer als de gelegenheidsstructuur die deze stem mogelijk maakte verkeerd. Centrum-rechtse elites die extreemrechtse frames normaliseren, democratische normen als optioneel behandelen of berekenen dat het berijden van de tijger van populistische mobilisatie hen aan de macht zal houden, dragen een verantwoordelijkheid die niet op *de basis* kan worden afgeschoven.

Onder de strategieën van elites liggen de materiële en psychologische omstandigheden die eerder in dit hoofdstuk zijn geschetst. De valse belofte dat globalisering alle schepen zou optillen, heeft plaatsgemaakt voor een wijdverbreide overtuiging dat de taart krimpt en dat de volgende generatie er slechter aan toe zal zijn. [22059] De naoorlogse corporatistische consensus, die voortdurende groei en onderhandelde verdeling als redelijke aannames had doen gelden, houdt niet langer stand. [22059] Erkenning en respect – de psychologische verlangens naar identiteit en verbondenheid – tellen even zwaar als lonen en contracten. [22059] Wanneer mensen zich in de steek gelaten voelen door de systemen die hun ooit status en zekerheid verschaften, worden ze ontvankelijk voor verhalen die een vijand aanwijzen en herstel beloven. Wanneer elites die verhalen voor tactisch gewin versterken, houdt polarisatie op een bijproduct van sociale verandering te zijn en wordt ze een politiek project.

Niets hiervan vereist dat wordt ontkend dat kiezers echte grieven hebben of dat culturele kwesties daadwerkelijk gewicht in de schaal leggen. Het vereist dat de motor van polarisatie wordt gelokaliseerd waar het bewijs naartoe wijst: in de keuzes van elites die beslissen of ze conflicten indammen of aanwakkeren en of ze het sociale contract herstellen of de breuk ervan als wapen inzetten. De economische onzekerheid, de legitimiteitsineenstorting na 2008 en de fragmentatie van partijstelsels vormden het aanmaakhout. Het gedrag van elites bepaalde of het zou branden en hoe hevig.

Wat zichzelf niet corrigeert

De structurele omstandigheden die aanleiding gaven tot de populistische opstand, corrigeren zichzelf niet. Onzekerheid verandert niet spontaan in vaste banen. Ongelijkheid verdeelt zichzelf niet opnieuw. Partijstelsels die hun sociale ankers hebben verloren, ontwikkelen niet spontaan nieuwe. De gebroken belofte van het naoorlogse sociale contract – vast werk, een stijgende levensstandaard, een beter leven voor je kinderen – blijft voor miljoenen mensen in de industriële democratieën gebroken. De officiële indicatoren van herstel blijven hen buiten beeld houden.

Tenzij onzekerheid, ongelijkheid en dat gebroken contract inhoudelijk worden aangepakt in plaats van met slogans, zullen de electorale volatiliteit en desillusie die Trump, Farage, Orbán en Le Pen mogelijk maakten, simpelweg hun opvolgers voortbrengen. Het reddersverhaal zal nieuwe stemmen vinden. De onderlinge afhankelijkheid van angst en hoop zal opnieuw worden gemobiliseerd. De eis om *"de controle terug te nemen"* zal op nieuwe doelen worden gericht. Wat 2008 onthulde en wat de jaren sindsdien hebben bevestigd, is dat een politieke economie die verliezen voor de machtigen socialiseert en voor alle anderen privatiseert, uiteindelijk een afrekening zal ondergaan – niet noodzakelijk een rechtvaardige en niet noodzakelijk een democratische, maar niettemin een afrekening.

De volgende hoofdstukken richten zich op de culturele, communicatieve en institutionele dimensies van die afrekening: de politiek van nostalgie en verbondenheid, de mediastrategieën die grieven versterken en de druk die populistisch bestuur op democratische normen legt. Die verhalen zijn van belang. Ze kunnen echter niet los worden gezien van de materiële grond die hier in kaart is gebracht – de dood van de dertigjarige baan, de crisis die de legitimiteit van de elite brak, het venster dat openging voor politieke ondernemers, de fragmentatie van de partijen die ooit het centrum bijeenhielden en de keuzes van elites die onvrede in polarisatie veranderden. De gebroken belofte vormt niet de gehele populistische opstand. Het is waar die opstand begint.

4. Culturele angst en nostalgie – identiteit in een tijdperk van wrijving

Stel je een man van eind vijftig voor, nog steeds in loondienst, nog steeds bezig zijn hypotheek af te betalen en nog steeds in staat eten op tafel te zetten. Hij is niet ontslagen. Zijn fabriek ging vorig jaar niet dicht. Volgens de gangbare maatstaven die op verkiezingsavond de grafieken domineren – inkomen, arbeidsstatus, woonsituatie – lijkt hij een burger die niet door het systeem in de steek is gelaten. En toch stemt hij, wanneer het stembiljet arriveert, op een partij die spreekt over invasie, over verloren eer en over een land dat zichzelf niet langer herkent. Deze paradox is geen curiositeit in de marge van de hedendaagse politiek. Zij behoort tot haar centrale feiten. Mensen die hun baan niet zijn kwijtgeraakt, stemmen niettemin op culturele populistten. Dat doen ze in aantallen die groot genoeg zijn om de kaart van de democratische competitie te hertekenen.

Het vorige hoofdstuk volgde de materiële fundamenteën van de populistische opstand: precariteit, ongelijkheid, de gebroken belofte van 2008. Die fundamenteën zijn van belang. Maar ze vertellen niet het hele verhaal. Naast de economische grieven loopt een tweede stroming die in de dagelijkse ervaring van kiezers vaak onlosmakelijk daarmee verbonden is: cultureel, emotioneel en sterk geladen met identiteit. Deze stroming is minstens even krachtig gebleken in het hervormen van politieke loyaliteiten. Culturele elementen voegen een emotionele laag toe die bij kiezers weerklank vindt op manieren waartoe balansen en loonstatistieken niet in staat zijn. [22063] Aanzienlijke delen van de bevolking voelen zich bedreigd door progressieve waarden en maatschappelijke veranderingen. De emotionele en identiteitsgebonden reacties op die waargenomen bedreigingen zijn even belangrijk als de economische grieven zelf. [22065] Onder sommige burgers leeft een breder gevoel dat hun waarden en levenswijzen onder vuur liggen. [22067]

Dit hoofdstuk richt zich op die tweede stroming. Het gaat over nostalgie als politiek programma, over de heilige drie-eenheid van familie, religie en vaderland, over de anti-gendercampagnes die landsgrenzen hebben overschreden, over de veranderlijke en vaak wrede definitie van wie als *het volk* geldt en over de sfeer van polycrisis waarin het verlies van controle de overheersende angst van een tijdperk wordt. Het gaat ook over een onderscheid dat de democratische politiek zich niet kan veroorloven te laten vervagen: het feit dat mensen op een populist hebben gestemd, maakt hen nog niet tot populistten. [22059] Culturele angst is een reële en legitieme menselijke reactie. Het politieke programma dat erop wordt gebouwd, is iets geheel anders.

Het land dat nooit helemaal bestond

Nostalgie is niet louter een stemming. In handen van populistische bewegingen wordt zij een programma: een claim over wat de natie ooit was, wat zij heeft verloren en wie verantwoordelijk is voor de diefstal. Door uiteenlopende populistische bewegingen heen loopt, ongeacht hun politieke gezindheid, een terugkerend thema: het concept van een Heartland, een geïdealiseerd verleden of een geïdealiseerde gemeenschap waartegen het vervallen heden wordt afgezet en als tekortschietend wordt beoordeeld. [22055] Populisme als ideologie put uit een verbeeld verleden dat gevoelens van nostalgie en verlies oproept. [22055] Vooral rechtspopulisme construeert zijn waarden rond een gevoel van verlies en wijst vijanden – immigranten, liberale elites – aan als de veroorzakers daarvan. [22055]

Het Heartland is geen plek die je kunt bezoeken. Het is een samenstelling van herinnering, mythe en selectief vergeten: de hoofdstraat voordat de winkelketens kwamen, de school voordat het curriculum veranderde, de buurt voordat de nieuwe gezichten verschenen, het gezin voordat de ruzies over voornaamwoorden en rechten begonnen. Het is juist zo krachtig omdat het specifiek aanvoelt, maar vaag genoeg blijft om vrijwel elke grief in zich op te nemen. Je hoeft niet in het Heartland te hebben gewoond om het verlies ervan te betreuren. Je hoeft alleen maar te geloven dat iets essentieels is weggegleeden en dat de machthebbers dat wegglijden hebben veroorzaakt of hebben nagelaten het tegen te houden.

Aanhangers van deze bewegingen worden vaak gekenmerkt door een gevoel van statusverlies. [22063] Tussen de generaties is een duidelijk patroon zichtbaar. Oudere generaties, die in het verleden mogelijk stabielere economische omstandigheden hebben gekend, vinden de huidige stand van zaken bijzonder verontrustend. Deze nostalgie naar een beter verleden kan hun steun aanwakkeren voor populistische leiders die beloven de verloren status te herstellen. [22063] Jongere aanhangers worden daarentegen mogelijk gedreven door frustratie over de status quo en een verlangen naar systemische verandering. Oudere aanhangers worden vaker gemotiveerd door nostalgie naar een als beter ervaren verleden en door angst voor het verlies van culturele of economische status in een geglobaliseerde wereld. [22065] De twee generaties willen niet altijd dezelfde toekomst. Wat ze delen, is de overtuiging dat het heden een achteruitgang vormt ten opzichte van iets dat het verdiende behouden te blijven.

Gevoelens van verloren status en identiteit spelen naast materiële verklaringen een even belangrijke rol. [22056] Onder bepaalde groepen leeft het gevoel dat zij er slechter aan toe zijn dan vorige generaties. [22056] Dat vormt een omkering van de naoorlogse verwachting dat elk cohort hoger zou klimmen dan het voorgaande. Populisme vervult onder zijn aanhangers een behoefte aan identiteit en verbondenheid. Zij hebben vaak het gevoel dat ze zijn achtergelaten in het snel veranderende sociaal-economische landschap. [22056] Extreem-rechts trekt mensen aan die zich ontheemd of achtergelaten voelen. De behoeften die het zegt te vervullen, zijn erkenning, veiligheid en een gevoel van verbondenheid. [22067] Het kan gevoelens van angst en onzekerheid over kwesties als migratie en economische instabiliteit uitbuiten. [22067] De emotionele behoeften die populisme zegt te vervullen, omvatten een gevoel van verbondenheid, veiligheid en zeggenschap. [22064]

Niets hiervan vereist dat het Heartland werkelijk heeft bestaan. Geïdealiseerde verledens overleven zelden de confrontatie met archieven. Politiek telt vooral dat het gevoel van verlies reëel is: dat mensen het heden ervaren als een neergang en dat leiders die herstel beloven een taal van restitutie spreken waarop mainstream-partijen, bedreven in het vocabulaire van vooruitgang en aanpassing, grotendeels geen antwoord meer weten te geven.

Familie, religie, vaderland

Als nostalgie de stemming levert, geeft traditionalisme daaraan inhoud. Nadia Urbinati, die het hedendaagse extreem-rechts analyseert aan de hand van Umberto Eco's klassieke inventaris van fascistische kenmerken, ziet een patroon dat zich met bijna liturgische regelmaat herhaalt: de drie-eenheid van familie, religie en vaderland. [22063] Volgens haar vertellen ze in Meloni's Italië, Zweden, Polen en Hongarije steeds hetzelfde verhaal. [22063] De details variëren. De structuur

niet.

Neem Giorgia Meloni. Toen ze haar boek schreef, omschreef ze zichzelf nooit als vrouw. Ze omschreef zichzelf als moeder, christen en Italiaanse. [22063] Die zelfbeschrijving is niet toevallig. Het is een politieke theologie in miniatuur. Moederschap staat voor het gezin, christendom voor het beschavingskader en Italiaans-zijn voor het vaderland. Elke term sluit mensen uit. Moederschap verheffen tot de belangrijkste karakterisering van vrouwen, betekent dat andere vormen van vrouw-zijn als secundair of verdacht worden neergezet. [22063] Het christendom aanroepen als culturele identificatie in plaats van als geloof, betekent dat religie verandert in een grenspaal waarmee de natie zich tegen andere mensen afzet. [22063] Het definiëren van de natie is een manier om iedereen die zich niet met dat idee van de natie identificeert, uit die natie te verdrijven. [22063]

Religie draait in deze configuratie niet in de eerste plaats om geloof in God. Zij fungeert als culturele identificatie waarmee een natie zich tegen andere mensen afzet. [22063] Anti-immigratie gaat samen met de verdediging van traditie en natie in naam van een christelijke religie. [22063] Meloni's gebruik van *joods-christelijke* taal is bijzonder onthullend: het stelt een partij met een antisemitisch erfgoed in staat die erfenis wit te wassen en tegelijkertijd een beschavingsgrens te trekken tegenover de islam en seculier links. [22063] Het heilige wordt ingelijfd om de grens te dienen.

Het vaderland voltooit de drie-eenheid. Nationale cultuur wordt het terrein van actieve campagnevoering. De regering-Meloni heeft openbare scholen uitgenodigd om klassieke Italiaanse auteurs – Dante en de rest – te herlezen als onderdeel van een project om de nationale cultuur te herschrijven. [22063] Dat gebaar lijkt onschuldig, zelfs verheffend. De politieke betekenis ervan is scherper: een canon vastleggen betekent een volk vastleggen. Een volk vastleggen betekent bepalen wie erbuiten valt. Wie tot een minderheid behoort, wordt als gast beschouwd. [22063] Gasten kunnen worden getolereerd. Zij bepalen niet de regels van het huis.

De culturele terugslag blijkt uit de nadruk op traditionele waarden als familie en nationalisme, die worden afgezet tegen de vermeende bedreigingen van immigratie en diversiteit. [22063] De opkomst van anti-abortus- en anti-genderbewegingen illustreert verder de culturele dimensies van populisme, waarbij religie en nationale identiteit worden gebruikt om uitsluitende narratieven te versterken. [22063] Deze culturele inkadering is nauw verweven met kwesties van verbondenheid en identiteit. Dat suggereert dat populisme evenzeer draait om culturele angsten als om economische grieven. [22063] Cultureel put populisme uit nationale identiteit en culturele narratieven. Het grijpt terug op symbolen en mythen die weerklank vinden bij de bevolking en mobiliseert steun met emotionele oproepen. [22064] De nadruk op culturele identiteit is bijzonder sterk in het rechtspopulisme, waarin thema's als nationalisme en nativisme prominent aanwezig zijn. [22067]

Onder de zachte taal van traditie schuilt een hardere doctrine van ongelijkheid. In de fascistische erfenis die Urbinati traceert, wordt gelijkheid voorgesteld als iets wat mensen kleiner maakt. Mussolini's minachting voor de drie woorden van de Franse Revolutie klinkt nog steeds door in het adagium dat mensen moeten "*verdienen wat ze krijgen*". [22063] Meloni's afschaffing van de *reddito di cittadinanza*, het burgerinkomen, past in dat patroon: solidariteit wordt opnieuw vormgegeven als voorwaardelijk en die voorwaardelijkheid als morele verdienste. [22063] De obsessie met verbondenheid kan schokkende vormen aannemen. Toen honderd migranten voor de kust van Calabrië omkwamen, reageerde Meloni in het openbaar door de families van de overlevenden te vragen waarom zij hadden besloten zo'n gevaarlijke reis te ondernemen. [22063] De doden worden verantwoordelijk gemaakt voor hun eigen sterven; de natie blijft aan haar kust onschuldig.

Het lichaam als slagveld

Aan het anti-genderfront krijgt de drie-eenheid van familie, religie en vaderland concreet gestalte. De aanval op abortus neemt niet altijd de vorm aan van een frontale aanval op de wet. Hij verloopt subtieler, door ideeën over het goede van het moederschap ter discussie te stellen – alsof moederschap de belangrijkste karakterisering van vrouwen is. [22063] Anti-abortus vloeit over in anti-gender en anti-gender in vijandigheid tegenover LGBTQ+-mensen. Voor hen bestaat nultolerantie. [22063] Zij worden verantwoordelijk gehouden voor de neergang van de beschaving. [22063]

Dit is geen lokaal conflict. Het is niet simpelweg tegen vrouwen gericht, maar veel subtieler: het wordt gevoerd in naam van het gezin en georganiseerd als een internationale familiebeweging. [22063] Polen, Hongarije en Italië zijn de Europese vitrines geworden van een politiek die gender, seksualiteit en reproductieve rechten behandelt als de frontlinie van de verdediging van de beschaving. Nativisme, vijandigheid tegenover homoseksualiteit en verwante autoritaire dimensies komen met bijzondere helderheid naar voren in Polen en Hongarije. [22065] Dezelfde grammatica reist mee: het gezin als fort, het kind als bedreigde erfenis, de queerpersoon als besmetting, de feministe als verrader van de natie.

Wat de anti-gendercampagne zo effectief maakt, is haar vermogen om het intieme met het geopolitieke te versmelten. Een geschil over toiletten of schoolboeken wordt voorgesteld als een geschil over het voortbestaan van de beschaving. De beslissing van een vrouw over haar lichaam wordt voorgesteld als een beslissing over de demografische toekomst van het volk. De internationale familiebeweging biedt netwerken, kernboodschappen en een gevoel van verbondenheid met een transnationale gemeenschap van deugdzamen. Ironisch genoeg is zij daarmee een spiegelbeeld van de kosmopolitische elites die zij aanklaagt. De opkomst van anti-abortus- en anti-genderbewegingen illustreert hoe religie en nationale identiteit uitsluitende narratieven versterken. [22063] Populisme spreekt vaak mensen aan die het gevoel hebben dat hun culturele of nationale identiteit wordt bedreigd. Dit kan zich uiten in anti-immigratiesentimenten of een verlangen naar een terugkeer naar traditionele waarden. [22064]

Het lichaam is in deze politiek nooit alleen een lichaam. Het is een grens. Het is een census. Het is een waarschuwing voor neergang. En zodra neergang het kader vormt, kan vrijwel elke beperking als verdediging worden verkocht.

Wie telt mee als het volk

Elk populisme beweert te spreken voor *het volk*. De beslissende politieke vraag is altijd wie binnen die formulering mag vallen. Ruth Wodak onderscheidt in haar beschrijving van de grammatica van extreemrechtse partijen vier dimensies die in verschillende landen terugkeren: nationalisme als nativisme – bloed en bodem –, een anti-establishmenthouding, autoritarisme en zeer conservatieve waarden. [22067] Nationalisme als nativisme is geen patriottisme met betere marketing. Het is een theorie van verbondenheid die geworteld is in afstamming, grond en culturele essentie. Daarmee draagt het automatisch een theorie van uitsluiting in zich.

Welvaartschauvinisme geeft die theorie een fiscaal gezicht. Het aanbod luidt: welvaart en allerlei zeer goede voorzieningen, maar alleen voor ons. [22067] De angel zit in die laatste drie woorden. Wie bepaalt wie tot dit *ons* behoort? De definitie is nooit stabiel. Ze dijt uit en krimpt naargelang de politieke behoefte. De ene dag valt de werkloze autochtoon binnen de kring van solidariteit; de volgende dag geldt hij als profiteur en is hij bruikbaar als zondebok naar beneden. De wij/zij-grammatica van extreem rechts werkt op meerdere assen tegelijk: tegen de elites daarboven, tegen migranten daarbuiten en tegen de werklozen daaronder. [22067] Het volk staat altijd onder druk van boven, onder en buitenaf. De leider is altijd degene die dat opmerkt.

Zondebokken aanwijzen is de methode; ontmenselijking is de taal. Migranten arriveren als *vloedgolven*, als besmetting, als virussen, ongedierte, parasieten en ratten. [22067] De metaforen kleuren niet alleen het debat. Ze plaatsen degenen over wie het debat gaat buiten de morele gemeenschap waarin gewone verplichtingen gelden. Slachtoffer-daderomkering voltooit de manoeuvre: de autochtone meerderheid wordt neergezet als het ware slachtoffer; de minderheid, de migrant of de queer persoon wordt de agressor. [22067] Wie tot een minderheid behoort, wordt beschouwd als gast: bij de gratie van gedogen aanwezig en verwijderbaar zodra de gastvrijheid opraakt. [22063]

Pippa Norris plaatst deze dynamiek binnen een breder verhaal over autoritaire waarden. Populistische retoriek is het gevaarlijkst wanneer ze wordt gekoppeld aan autoritaire waarden. [22065] Die waarden zijn geordend langs drie dimensies: wij/zij-groepsveiligheid, conventionalisme en vijandigheid jegens buitenstaanders, en loyaliteit aan een sterke leider. [22065] Buitenstaanders kunnen op vele manieren worden afgeschilderd: als immigranten, raciale of etnische minderheden, doelwitten van islamofobie, objecten van misogynie, buitenlanders of onderwerpen van vreemdelingenhaat. [22065] Nativisme, anti-homopolitiek in Polen en Hongarije en antisemitisme functioneren allemaal als autoritaire dimensies van dezelfde onderliggende structuur. [22065] De identiteit van de buitenstaander verandert. De structuur van de vijandigheid niet.

Juist die vloeibaarheid is wezenlijk. *Het volk* is geen sociologische categorie die wacht om geteld te worden. Het is een politiek wapen dat wacht om gericht te worden. Vandaag kan het de autochtone arbeidersklasse betekenen, morgen het kerkgaande gezin en overmorgen iedereen die *onze taal* spreekt – het appel op authenticiteit dat is gekristalliseerd in Jörg Haiders slogan over degene die spreekt zoals wij spreken. [22067] Wat het nooit lang betekent, is iedereen die hier woont.

Het tijdperk van verloren controle

Culturele angst ontstaat niet in een vacuüm. Ze ontstaat in een wereld die voor veel mensen aanvoelt alsof hij is ontspoord. Adam Tooze's begrip van de polycrisis benoemt iets wat een eenvoudige inventarisatie van tegenslagen niet kan vatten: vele crises vormen samen een kwalitatieve sprong. Het gaat niet alleen om een energiecrisis, een crisis van het levensonderhoud, oorlog, klimaat en een pandemie. [22067] De crises stapelen zich op. Ze versterken elkaar. De burger die haar onzekerheid ooit in één verhaal kon vatten – de fabriek sloot, het loon stagneerde – staat nu tegenover een kluwen van bedreigingen die geen enkele verkiezing, grens of begroting lijkt te kunnen ontwarren.

Wilhelm Heitmeyer noemt het verlies van controle een belangrijke factor in deze onzekerheden. [22067] Brexits "*Take back control*" was in dit licht niet zozeer een beleidsprogramma als wel een diagnose, verpakt als slogan. De angst om de controle te verliezen hechtte zich aan de fantasie dat het sluiten van grenzen op zichzelf zou betekenen dat mensen de controle terugkregen. [22067] Nauw daarmee verbonden is het verlies van ambiguïteitstolerantie. Iemand die je vertelt waar het naartoe gaat, is zeer welkom wanneer het alternatief bestaat uit leven met een onzekerheid die ondraaglijk is geworden. [22067] De sterke man hoeft geen gelijk te hebben. Hij moet duidelijk zijn.

Extreem rechts heeft van deze atmosfeer een kunstvorm gemaakt. Het instrumentaliseert crises. Zelfs als er geen crises zijn, verzint het ze. Maar er zijn wel crises, zodat het niets hoeft te verzinnen; het hoeft alleen maar te overdrijven. [22067] Het verhaal dat volgt is bijna kinderlijk eenvoudig en werkt juist daarom. Er is een probleem. Ik ben hier om je te redden. Ik creëer hoop. Dan is de wereld in orde. [22067] De onderlinge afhankelijkheid van angst en hoop is bijzonder krachtig. [22067] Angst identificeert de dreiging en de verrader. Hoop wijst de redder en de weg naar huis aan. Samen vormen ze een gesloten circuit dat moeilijk met technocratische

geruststellingen te doorbreken is.

Emotioneel gedijt populisme bij het opvoeren van crisis en dreiging, waarmee het sterke reacties bij zijn aanhangers oproept. [22066] Tijdens de COVID-pandemie bracht dezelfde structuur een kenmerkende politiek van het lichaam en de expert voort. Populistische regeringen bleven zeven tot tien punten achter op het gebied van gezondheidsmaatregelen; wantrouwen jegens experts en wetenschap en de neiging tot magisch denken lieten meetbare sporen na. [22065] Bij de Italiaanse rechterzijde kon de weigering van het mondkapje worden voorgesteld als een teken van kracht: wij zorgen voor onszelf; als jij bang bent om besmet te raken, komt dat doordat je zwak bent. [22063] Individualisme werd een viriliteitstest. Solidariteit werd verdacht.

De polycrisis creëert culturele angst niet uit het niets. Ze versterkt en organiseert die angst en overhandigt haar aan politieke ondernemers die precies op dit klimaat hebben gewacht. Het verlies van controle is de hoofdsleutel. Zodra mensen het gevoel hebben dat de wereld met de oude middelen niet langer bestuurbaar is, heeft de leider die belooft de bestuurbaarheid te herstellen – door geweld, uitsluiting of herstel van een ingebeeld verleden – al een gehoor gevonden dat niet alleen met bewijs kan worden teruggewonnen.

Nooit alleen over lonen

Het is verleidelijk, vooral voor analisten die zijn geschoold in de politieke economie, om culturele angst te beschouwen als het schuim op een materiële golf – een secundair verschijnsel dat zal wegebben wanneer de lonen stijgen en de banen terugkeren. Jan-Werner Müller heeft zijn carrière gewijd aan het weerstaan van die verleiding. Liberalen, merkt hij op, zijn helemaal niet goed in identiteitspolitiek terwijl dat werkelijk het spel van vandaag lijkt te zijn. [22059] Materiële eisen gingen nooit alleen over hogere lonen. Ze draaiden ook om een zekere erkenning en een zeker respect voor de arbeidersklasse. [22059] Het loonzakje en de respectvolle blik gaan samen. Wie ze van elkaar scheidt, begrijpt beide verkeerd.

Populisme vervult diepere psychologische verlangens naar identiteit en verbondenheid. [22059] Het appelleert aan het verlangen naar erkenning en respect. [22059] Het vervult behoeften aan identiteit, gemeenschap en vertegenwoordiging en speelt in op emoties die samenhangen met angst, onzekerheid en wrok jegens vermeende bedreigingen door buitenstaanders of elites. [22065] Het onderscheid tussen materiële en culturele verklaringen is niet altijd scherp; economische verklaringen moeten worden begrepen binnen bredere culturele sentimenten. [22059] Zowel materiële als culturele verklaringen zijn integraal; culturele elementen voegen een emotionele laag toe die bij kiezers weerklank vindt. [22063] Beide dimensies zijn cruciaal. [22065] Zowel materiële als culturele verklaringen zijn cruciaal. [22067] Gevoelens van verloren status en identiteit spelen een even belangrijke rol. [22056]

Pippa Norris scherpt de autoritaire kant van deze analyse aan. Wanneer populistische retoriek zich verbindt met autoritaire waarden – wij/zij-veiligheid, conventionalisme en loyaliteit aan de sterke man – wordt ze het gevaarlijkst. [22065] De buitenstaanders in dat schema kunnen bijna iedereen zijn: immigranten, raciale of etnische minderheden, moslims, vrouwen en buitenlanders. [22065] Culturele terugslag tegen progressieve waarden en maatschappelijke veranderingen geeft aanzienlijke delen van de bevolking het gevoel dat ze worden bedreigd. [22065] Culturele terugslag tegen immigratie en multiculturalisme drukt een breder sentiment uit onder burgers die het gevoel hebben dat hun waarden en levenswijzen onder vuur liggen. [22067] Culturele terugslag tegen vermeende bedreigingen van traditionele waarden en identiteiten werkt als een afzonderlijke drijfveer. [22059]

Opleiding biedt geen immuniteit. Wie minder formele opleiding heeft genoten, is mogelijk vatbaarder voor simplistische verhalen. [22064] Dat sluit echter niet uit dat hoogopgeleide individuen

populistische bewegingen steunen. [22064] De afgestudeerde die voelt dat haar culturele wereld wordt ontmanteld, de professional die demografische verandering ervaart als onteigening, de leraar die curriculumhervorming ervaart als een aanval op de natie – dit zijn geen verzinsels van demagogen. Het zijn echte mensen met echte gehechtheden. De fout is niet dat hun angst serieus wordt genomen. De fout is dat die angst wordt verward met het programma dat er exclusief aanspraak op maakt.

Na 2016 maakte een bepaald soort liberale reactie de verwarring groter. Müller beschrijft de *Trump-safari's*: expedities naar het hartland die uitgaan van de narcistische aanname dat de hele omwenteling op de een of andere manier om liberalen draaide. [22059] Dat was niet zo. Het ging om erkenning, respect en verbondenheid en om het gevoel dat de mensen die het land bestuurden, waren opgehouden de mensen te zien die erin woonden. Zodra immigratie in de hoofden van mensen is verankerd als een verhaal over het falen van elites, wordt ze een politiek en sociaal feit dat geen enkele latere spreadsheet volledig kan verdrijven. [22059] Polarisatie, houdt Müller vol, is veel meer een verschijnsel onder elites dan aan de basis. [22059] De werkelijk cruciale variabele is het gedrag van elites – en zeer vaak in het bijzonder het gedrag van centrum-rechtse elites. [22059]

Wanneer het centrum het hek verzet

Extreem rechts zou nooit zo sterk worden als het niet werd gesteund door mainstream-conservatieven. [22067] Die zin van Ruth Wodak vormt het scharnier waarop het culturele verhaal draait van bewegingspolitiek naar systeempolitiek. Culturele angst werkt politiek transformerend, niet alleen doordat demagogen haar verwoorden, maar ook doordat centrum-rechtse elites haar versterken, normaliseren en witwassen.

Het mechanisme is de verschuiving van de grenzen van het zegbare. Taboes worden keer op keer geschonden. [22067] De traditionele naoorlogse waarden, normen en regels van de politieke cultuur en beleefdheid worden geschonden. [22067] Wat tien jaar geleden niet op een mainstream-podium kon worden gezegd, wordt eerst gezegd, vervolgens herhaald en daarna behandeld als een legitieme bijdrage aan het debat. Berekenende ambivalentie, complotnarratieven, de dead-cat-strategie van afleiding en slachtoffer-daderomkering – de gereedschapskist die Wodak catalogiseert – blijven niet beperkt tot de randen zodra mainstream-actoren besluiten dat de electorale rekenkunde het overnemen ervan begunstigt. [22067] Revisionisme, het herschrijven van het verleden, zet zich met bijzondere kracht voort in Hongarije en ook in Slowakije. [22067] De verleiding om de geschiedenis op te poetsen voor hedendaagse doeleinden is echter geen Midden-Europees monopolie.

Müllers nadruk op elitegedrag als cruciale variabele, en vooral op het gedrag van centrum-rechts, druist in tegen een comfortabel verhaal waarin polarisatie spontaan opwelt uit een boze achterban. [22059] Elites kiezen. Ze kiezen welke frames ze overnemen, welke kandidaten ze een podium geven, welke stiltes ze doorbreken en welke ze afdwingen. Wanneer centrum-rechtse partijen extreemrechtse culturele frames overnemen – over immigratie, gender, nationale geschiedenis en de definitie van het volk – concurreren ze niet alleen om kiezers die toch al zijn vertrokken. Ze verzetten het hek. Ze leren een breder publiek dat het hek altijd willekeurig is geweest. Zodra het hek is verzet, wordt de volgende verschuiving gemakkelijker.

Authenticiteit wordt de valuta van deze transactie. Haiders claim degene te zijn die onze taal spreekt, vormt het sjabloon: tegenover de stijve taal van de technocraat biedt de leider de muziek van de keukentafel. [22067] Mainstream-actoren die die muziek proberen na te bootsen zonder erin te geloven, klinken meestal vals. Mainstream-actoren die erin gaan geloven, houden in betekenisvolle zin op mainstream te zijn. De verschuiving is geen complot. Het is een opeenstapeling van prikkels, angsten en kleine toestemmingen, totdat de politieke cultuur van een

land niet langer de cultuur is waarop het naoorlogse bestel berustte.

Angst is geen programma

Houd twee waarheden tegelijk vast of verlies de draad van het tijdperk.

De eerste waarheid is dat culturele angst echt is. Mensen hechten zich aan plaatsen, talen, rituelen, hiërarchieën van respect en verhalen over wie ze zijn. Wanneer die gehechtheden onder druk komen te staan door demografische verandering, door de snelheid waarmee sociale normen verschuiven of door het gevoel van polycrisis waarin niets onder controle is, doet die spanning pijn. Oudere kiezers die zich een stabiel bestel herinneren, ervaren het heden als verlies. [22063] Gemeenschappen die zich achtergelaten voelen, zoeken identiteit en verbondenheid. [22056] Burgers die het gevoel hebben dat hun waarden en levenswijzen onder vuur liggen, verzinnen dat gevoel niet, zelfs wanneer ze zich vergissen in de dreiging. [22067] Populisme speelt in op nationale identiteit en culturele verhalen, omdat die verhalen al in mensen leven. [22064] Wie de angst afdoet als vals bewustzijn, herhaalt het liberale falen dat Müller benoemt: het onvermogen om identiteitspolitiek serieus te nemen, behalve wanneer het de eigen identiteitspolitiek betreft. [22059]

De tweede waarheid is dat een politiek programma dat op die angst is gebouwd, niet hetzelfde is als de angst zelf. Het feit dat mensen op de populist stemden, maakt hen nog geen populist. [22059] Stemmen kan een protest zijn, een experiment, een roep om erkenning of een gok op de enige kandidaat die lijkt te hebben opgemerkt dat je bestaat. Tussen het gevoel en het programma bevindt zich een complete machinerie van articulatie: de Heartland-mythe, de drie-eenheid van familie, religie en vaderland, de internationale anti-gendercampagne, de nativistische definitie van het volk, het reddersverhaal dat angst omzet in hoop en hoop in persoonlijke macht, en de mainstream-elites die de grenzen van het zegbare verzetten totdat het onzegbare slechts onopvallend is. [22055;22063;22067;22059]

Die machinerie beweegt in een bepaalde richting. Ze gaat van verbondenheid naar uitsluiting, van traditie naar dwang en van angst naar geautoriseerde vijandigheid. Ze vertelt minderheden dat ze gasten zijn. [22063] Ze vertelt vrouwen dat moederschap hun primaire karakterisering is. [22063] Ze vertelt queer mensen dat ze agenten van beschavingsverval zijn. [22063] Ze vertelt migranten dat ze vloedgolven en ongedierte zijn. [22067] Ze vertelt onzekere mensen dat ambiguïteit ondraaglijk is en dat alleen de sterke man er een einde aan kan maken. [22067] Niets hiervan volgt uit de gewone menselijke wens om je thuis te voelen in de wereld. Het is een politieke keuze over wat met die wens wordt gedaan.

De moeilijkheid van links om een antwoord te formuleren is deels diagnostisch en deels verbeeldend geweest. De mogelijkheid om op te klimmen is ingestort; het vermogen om underdogs in burgers te transformeren is verschrompeld; sociaaldemocraten zijn, in Habermas' diagnose zoals Urbinati die aanhaalt, niet langer in staat kansen of een toekomst te bieden. [22063] In dat falen van toekomst-tijd-politiek stapt een politiek van het herstelde verleden. Die kan haar beloften niet waarmaken – het Heartland was nooit volledig echt en de polycrisis zal niet worden opgelost door een grens te sluiten – maar ze kan wel argumenten over erkenning blijven winnen, terwijl haar tegenstanders argumenten over het bbp blijven winnen.

Culturele angst is dus geen hallucinatie en evenmin een onafwendbaar lot. Het is een menselijke reactie op wrijving in een tijdperk dat wrijving vermenigvuldigt: tussen demografische verandering en geërfde identiteit, tussen progressieve normverschuivingen en conventionele moraliteit, tussen mondiale onderlinge afhankelijkheid en het verlangen naar controle, en tussen de snelheid van het heden en het tempo waarin verbondenheid opnieuw kan worden onderhandeld. Het gevaar is niet dat mensen die wrijving voelen. Het gevaar schuilt in de alchemie die het gevoel omzet in

een vergunning: om het volk opnieuw af te bakenen, het lichaam te controleren, de taboes van de naoorlogse politieke cultuur te schenden en het resultaat een thuiskomst te noemen.

De volgende hoofdstukken richten zich op de communicatieve machinerie waarmee die alchemie wordt uitgevoerd en op de institutionele consequenties wanneer ze slaagt. Wat dit hoofdstuk heeft betoogd, gaat daaraan vooraf en is eenvoudiger. Vóór de meme, vóór het algoritme, vóór de gekaapte rechtbank, is er een wond van verbondenheid. Ze is echt. Ze is leesbaar. En ze is niet hetzelfde als de beweging die beweert haar te genezen door eens en voor altijd te beslissen wie erbij mag horen.

5. Slechte manieren en fastfood – de kracht van laagculturele esthetiek

In januari 2019, nadat de Clemson Tigers de Super Bowl hadden gewonnen, nodigde Donald Trump het team uit in het Witte Huis en liet hij een feestmaal aanrukken. Het was niet de gebruikelijke choreografie van een staatsdiner, met zilveren dienbladen en zorgvuldig opgemaakt voedsel in kleine porties. In plaats daarvan stond er een enorme hoeveelheid fastfood van McDonald's, Burger King, Wendy's en Domino's, hoog opgestapeld op lange tafels en verlicht door kandelaars, alsof de gouden bogen een staatsbanket waren binnengevallen en hadden besloten te blijven. De berichtgeving in de media was, in de woorden van Benjamin Moffitt, *"totaal en volkomen snerend"* – de ondertoon was dat dit *"gebrek aan respect voor het Witte Huis"* betekende. [22066] De foto's gingen de wereld over. De grappen schreven zichzelf. En zijn aanhangers waren er dol op.

Dat is de paradox waarover dit hoofdstuk gaat. Wat er voor het ene publiek uit ziet als vulgariteit, chaos of domheid, geldt voor het andere als authenticiteit, solidariteit en uitdagende trots. Het McDonald's-banket was geen cateringongeluk. Het was een statement – zorgvuldig gecultiveerd, ook al moest het volkomen kunsteloos lijken. Het verpletteren van politiek decorum en het overnemen van de taal en smaak van de straat zijn een verfijnde politieke strategie geworden. De vraag is niet of het van slechte smaak getuigt. De vraag is waarom het werkt.

Slechte manieren, gedefinieerd

Benjamin Moffitt, werkzaam aan de National School of Arts in Melbourne, heeft meer dan de meesten gedaan om dit verschijnsel een naam en structuur te geven. Populisme, zo luidt zijn betoog, kan het best worden begrepen als meer dan alleen een ideologie of een dun stelsel van ideeën: het is ook een politieke stijl – een repertoire van optreden dat past bij sterk gemedieerde tijden. Die stijl heeft drie bepalende kenmerken. Het eerste is de vertrouwde oproep aan het volk tegenover de elite. Het derde is de opvoering van crisis, ineenstorting of dreiging. Daartussenin bevindt zich het tweede kenmerk, dat politicologen minder vaak serieus nemen en vaker afdoen als louter theater: slechte manieren. [22066]

Slechte manieren zijn, zoals Moffitt ze definieert, *"een verruwing van politieke retoriek en een minachting voor gepaste manieren van handelen in de politieke sfeer"*. Tot de elementen behoren *"het gebruik van scheldwoorden, politieke incorrectheid, overdreven demonstratief en kleurrijk zijn"*. [22066] Dit is niet simpelweg grofheid als karakterfout. Het is een bewuste afwijking van de codes die de gewone politiek als heilig beschouwt – kalmte, terughoudendheid, de zorgvuldige afweging van taal en het vertoon van expertise. Daartegenover staat wat Moffitt de technocratische politieke stijl noemt: *"stijfheid, rationaliteit, kalmte, gebruik van technocratische taal"*. [22066] De ene stijl

belooft meesterschap. De andere belooft herkenning. Ze strijden niet op hetzelfde speelveld.

Het tweede presidentiële debat tussen Donald Trump en Hillary Clinton blijft de zuiverste verbeelding van die botsing. Trump was *"achter haar aan aan het sluipen... volkomen tegen de regels in... het kon hem niet schelen"*, terwijl Clinton *"zich gedroeg op de gepaste manier die we van politici verwachten"*. [22066] Dit waren geen twee debaters die volgens hetzelfde regelboek opereerden. De een speelde schaak. De ander gooide het bord omver. Het punt is niet dat Trump beter was in debatteren. Het punt is dat hij opnieuw had bepaald waar de strijd over ging. Zodra de regels zelf het doelwit worden, oogt de kandidaat die ze nog steeds naleeft niet waardig, maar gevangen – een gevangene van precies die etiquette die het publiek is gaan wantrouwen.

Een korte taxonomie van transgressie

Hoe *slechte manieren* er in de praktijk uitzien, verschilt enorm per culturele context. Moffitt is op dit punt voorzichtig: *"wat slechte manieren zijn in de ene context verschilt uiteraard van de ene culturele context naar de andere"*. [22066] De rode draad is niet één enkel vocabulaire van belediging. Het is transgressie – normschendingen die opzettelijk, publiekelijk en zonder verontschuldiging worden begaan. De slechte manieren zijn het punt.

De reikwijdte is veelzeggend. Marine Le Pen heeft politieke rivalen ervan beschuldigd pedofiel te zijn. [22066] Beppe Grillo's V-Day-bijeenkomsten tegen Italiaanse politici en de massamedia waren, zoals Moffitt droogjes opmerkt, vernoemd naar iets dat *"als je weet waar de V voor staat niet erg aardig is"* – in wezen nationale Fuck You-bijeenkomsten, opgevoerd als volksfeesten. [22066] Over Trump haalt Moffitt simpelweg zijn schouders op: *"we hoeven zijn voorbeelden niet eens door te nemen"*. [22066] Het is een wrange erkenning dat de catalogus van de wetenschapper was ingehaald door het avondjournaal. Rodrigo Duterte voerde het register nog verder op. Moffitts reactie is bijna fysiek: *"Ik kon bijna niet geloven wat er voor mijn ogen gebeurde"*. [22066]

Het werk van Nadia Urbinati vormt het theoretische scharnier. Laagculturele esthetiek en opzettelijk *slechte smaak* functioneren als politiek instrument. Ze *"creëren een beeld van authenticiteit en herkenbaarheid, waarmee hun leiderschapsstijl zich onderscheidt van traditionele politieke elites"*. [22063] De benadering *"maakt vaak gebruik van vulgariteit of schijnbaar gênant gedrag om een beroep te doen op de frustraties van de bevolking, waarbij een afwijzing van de status quo wordt getoond"*. [22063] Ruth Wodak doet een vergelijkbare observatie: vulgariteit en laagculturele esthetiek *"kunnen dienen als identiteitsmarkeringen, waardoor populistische leiders contact kunnen maken met hun achterban door elitaire normen af te wijzen en een herkenbaarder persona te omarmen"*. [22067] Pippa Norris beschouwt dezelfde dynamiek als strategie in plaats van toeval: *"transgressie en provocatie" kunnen "resoneren met kiezers die op zoek zijn naar authenticiteit en een breuk met conventionele politiek"*, en het opzettelijke gebruik van *"slechte smaak"* of laagculturele esthetiek kan dienen als een identiteitsmarkering die populistten verbindt met gewone burgers. [22065]

De analyse van de inzendingen zegt het zonder eufemisme. Populistische leiders *"vertonen gedrag dat conventionele politieke normen tart... door een vulgaire of onconventionele stijl aan te nemen die resoneert met hun achterban, waarbij een gevoel van verbondenheid wordt bevorderd door chaos en drama"*. [22055] Zulke tactieken *"kunnen dienen als identiteitsmarkeringen die herkenbaarheid en authenticiteit versterken"*. [22055] Chaos is geen bijwerking. Het is een product.

De hoog/laag-culturele as

Als slechte manieren alleen over schelden en inscenering gingen, zou het verhaal hier eindigen. Dat doet het niet. Het raamwerk van Pierre Ostiguy, zoals Moffitt het presenteert, verplaatst het hele debat. Populisme draait volgens deze lezing fundamenteel om de omhelzing van het *lage* –

cultureel laag, politiek laag – en die as staat *"loodrecht op de links-rechts-assen"*. [22066] Dit is een cruciaal inzicht dat nog steeds onderbelicht blijft in veel publiek commentaar. Populisme is niet louter een punt op een links-rechts-spectrum. Het bezet een geheel andere dimensie.

Moffitts indeling volgt daar direct uit: *"we kunnen verschillende politici eigenlijk in vier verschillende categorieën plaatsen"* langs twee assen – de links-rechts-as die we al kennen en de hoog-laag-as die Ostiguy belicht. [22066] Een politicus kan links en hoog zijn, links en laag, rechts en hoog of rechts en laag. De populistische beweging is die naar het lage, ongeacht de horizontale coördinaat. Daarom missen vergelijkingen die een linkse populist en een rechtse populist als tegengestelden behandelen vaak wat ze delen. Ook overdrijven vergelijkingen die een gepolijste conservatief en een vulgaire nationalist als verwanten behandelen vaak hun onderlinge verwantschap. De relevante afstand is verticaal.

Moffitt voegt een voorbehoud toe dat van belang is voor de rest van dit hoofdstuk. Het populistische rechts is *"aantoonbaar beter in het omarmen van het lage van de populaire cultuur dan het populistische links"* – deels vanwege *"bepaalde genres die meer aansluiten bij rechts"*. Countrymuziek bij Trumps inauguratie; *"Three Doors Down, een soort one-hit wonder barrock-band"*. [22066] De observatie is geen moreel oordeel. Het is een opmerking over cultureel repertoire. Sommige populaire vormen dragen al de nerf van anti-elite-gevoel; andere zijn gekoloniseerd door de instellingen die de populist beweert te bestrijden. Rechts heeft het voorlopig gemakkelijker gevonden om als de straat te klinken.

Het bredere patroon is consistent in het bronmateriaal. Populisme omarmt *"laagculturele esthetiek en vulgariteit als middel om contact te maken met het electoraat"*. Door *"deel te nemen aan reality-tv-shows of informele taal te gebruiken, presenteren populistische figuren zichzelf als herkenbaar en authentiek"*. [22066] De discursief-performatieve benadering die Moffitt en anderen beschrijven is totaal: het gaat over *"hoe actoren zichzelf positioneren, hoe ze zichzelf presenteren, hoe ze mode gebruiken, hoe ze spreken, hoe ze culturele referenties gebruiken"*. [22066] Dit is geen toevoeging aan de communicatie. Dit is de politiek.

Fastfood, fish and chips en volksliedjes

Hier wordt het argument bijna komisch concreet. Populisten praten niet alleen over het volk. Ze eten zoals het volk, zingen zoals het volk, roken zoals het volk en worstelen zoals het volk. Smaak – letterlijke smaak – wordt een politiek instrument.

Hugo Chávez had zijn eigen televisieprogramma, *Aló Presidente*, waarin hij *"danste, in volksliedjes uitbarstte, voor zijn publiek zong — dingen die we niet per se van een politicus zouden verwachten"*. [22066] Pauline Hanson's *"claim op authenticiteit in Australië is geweest dat ze letterlijk... een fish and chips-zaak bezat"* – *"dat is eten van gewone mensen, zij is een van de gewone mensen"*. [22066] Nigel Farage is herhaaldelijk gefotografeerd, *"zuigend aan een sigaret met een pint bier — om te laten zien dat hij een van de mensen is"*. [22066] Geert Wilders maakte in een Nederlands debat van één enkele culinaire weigering een manifest, *"door te weigeren dat hij geen couscous zou eten... dat is geen eten voor hem, dat is multiculturele troep"*. [22066] Abdallah Bukharan in Kazachstan *"nam een album op van zichzelf zingend en verspreidde die onder elke ambtenaar in het land"*; zijn bijnaam was *"de Gekke Minnaar"*. [22066]

En dan is er Trump, voor wie het archief bijna te rijk is. Zijn liefde voor fastfood, *"met name McDonald's en Diet Coke"*, is *"goed gedocumenteerd"* – McDonald's eten in het vliegtuig, Taco Bell en het Witte Huis Super Bowl-feest, waarover de mediaberichtgeving *"totaal en volkomen snerend"* was omdat *"dit gebrek aan respect voor het Witte Huis brengt"*. [22066] Er is ook de foto van zijn betrokkenheid bij World Wrestling Entertainment: Trump die het hoofd van Vince McMahon scheert. Moffitts bijschrift schrijft zichzelf: *"die man werd president"*. [22066]

Clive Palmer, het Australische parlamentslid, levert Moffitts hoogtepunt. Palmer verscheen *"gekleed in een konijnen-onesie... in een promotionele advertentie voor een radiostation, waarin hij een electrosong zingt terwijl hij pindakaas smeert op de borst van een man die het masker van onze premier draagt"* – *"een zin die je nog nooit in een academische presentatie hebt gehoord"*. [22066] Het gelach in de zaal maakt deel uit van het bewijs. Net als het feit dat de man in de onesie in het parlement zat.

Het punt is niet dat deze scènes grappig zijn, hoewel ze dat zijn. Het punt is dat *"deze omhelzing van... populaire cultuur populistten buiten de mainstream kan plaatsen... en hen echt een grote dienst kan bewijzen in termen van het tonen van hun geloofsbrieven als onderdeel van het volk"*. [22066] Populisten voeren verbondenheid op. Zoals het werk van Norris suggereert, kunnen transgressie en provocatie resoneren met kiezers die op zoek zijn naar authenticiteit en een breuk met conventionele politiek. [22065] De Big Mac is geen snack. Het is een geloofsbrief.

Cas Muddes observatie over populistische rijkdom scherpt de paradox verder aan. Trump en Silvio Berlusconi, *"tot de rijkste mensen in hun land"*, kunnen *"nog steeds doen alsof ze de stem van het volk zijn omdat het argument is dat ze ondanks hun rijkdom eigenlijk een van hen zijn... zij zijn ook zuiver"*. [22056] De morele logica van populisme is geen inkomenstoets. Het is een zuiverheidstoets. De miljardair die eet als een vrachtwagenchauffeur heeft die doorstaan. De professor die quinoa eet niet. De fastfood-foto doorsnijdt het banksaldo; efficiënter dan welke campagnetoespraak ook zegt die foto dat geld deze persoon niet tot hen heeft gemaakt.

De beroemdheid-buitenstaandermachine

Zodra de populaire cultuur als medium fungeert, verschijnt een specifiek politiek-mediaal wezen: de quasi-beroemde populistische leider. *"Populistische leiders kunnen quasi-beroemdheden worden die evenveel of soms zelfs meer bekend zijn om hun mediaoptredens en stilistische uitbarstingen dan om de inhoud van hun politiek"*. [22066] De inhoud verdwijnt niet, maar is niet langer de hoofdzaak. De uitbarsting is dat wel.

Het beschermende effect is reëel. *"Naarmate politici media-identiteiten en celebrity-helden worden, stelt de situatie hen in staat weg te komen met dingen waar ze anders misschien niet mee weg hadden kunnen komen, doordat ze aan controle ontsnappen vanwege hun mediaglans en de steraura die hen omringt"*. [22066] De steraura is geen metafoor voor charisma. Het is een structureel kenmerk van een mediasysteem dat beroemdheid behandelt als een categorie met eigen regels – regels die vergevingsgezinder zijn, sterker door verhalen worden gedreven en minder vatbaar zijn voor gewone politieke feitencontrole dan de regels die voor een staatssecretaris gelden.

De voorbeelden stapelen zich snel op. Sarah Palin kwam op als politicus en werd *"een mediaster"* – met een reality-tv-programma (Sarah Palin's Alaska), het Sarah Palin Channel en een carrière als bestsellerauteur. [22066] Pauline Hanson werd *"een vaste waarde op de Australische ontbijttelevisie"*, verscheen in een Donut King-commercial, danste in Dancing with the Stars en dook op in Celebrity Apprentice – *"een mooie Trumpiaanse wending"* – tijdens een traject dat *"in feite haar carrière rehabiliteerde"*. [22066] Tucker Carlson is *"naar voren geschoven als potentieel de volgende Republikeinse ster — wederom een mediapersoonlijkheid, niet zozeer een politiek acteur"*. [22066] En boven de Amerikaanse casus hangt de open vraag van Moffitt: *"Zou Donald Trump president zijn geworden als we The Apprentice niet hadden gehad? Ik weet het niet"*. [22066] De eerlijkheid van dat schouderophalen vormt de kern. We kunnen het contrafeitelijke experiment niet uitvoeren. We kunnen alleen vaststellen dat de leerschool in beroemdheid voorafging aan de leerschool in het ambt.

Muddes beschrijving van Trump als mediabeest maakt het beeld compleet. *"Als er één ding is dat*

Donald Trump veel beter begrijpt dan wie dan ook, dan is het de media. Donald Trump begrijpt het omdat hij een mediacreatie is en als zakenman zijn bedrijf grotendeels heeft opgebouwd op zijn mediaprofiel." Hij begrijpt dat de media "volledig met zichzelf bezig is". Val de media aan "en je bent dagenlang in het nieuws. Daarom schrijft hij voortdurend over de fake news en de failing New York Times". [22056] De aanval op de pers is geen breuk met de medialogica. Het is medialogica die naar binnen is gekeerd – een perpetuum mobile waarin het aanklagen van berichtgeving meer berichtgeving genereert, die vervolgens weer tot meer aanklachten leidt. Het beroemdheidsschild en de conflictmotor zijn dezelfde machine, gezien vanuit twee invalshoeken.

Het Mitt Romney-probleem

Als het opvoeren van laagculturele authenticiteit gemakkelijk te veinzen was, zou elke adviseur in Washington en Westminster het al hebben verpakt. Ze hebben het geprobeerd. De resultaten vormen een meesterklasse in de uncanny valley (edit) van de politiek.

Moffitts tegenvoorbeeld is Mitt Romney. Hij leest de passages volledig voor, omdat hij er, zoals hij zegt, van houdt. Ten eerste: *"Get out and vote... zei Romney op een gegeven moment, terwijl hij stopte om een glas limonade naar binnen te gieten. Romney werd gevraagd hoe het smaakte, waarop hij antwoordde 'Lemon. Wet. Good.'*" Ten tweede: *"My favourite meat is hot dog by the way, that is my favourite meat... My second favourite meat is hamburger... I know steaks are great but I like hot dog best and I like hamburger next best".* [22066]

Moffitts oordeel is genadeloos en precies: *"Voor mij klinkt dat als wat er zou gebeuren als een buitenaards wezen naar de aarde kwam en in een week probeerde te leren hoe je op een volkse manier praat en daar jammerlijk in faalde".* [22066] De proefnotities over de limonade lezen als een laboratoriumrapport. De hotdoghiërarchie leest als de verklaring van een man die te horen heeft gekregen dat gewone mensen bewerkt vlees eten en nu onder ede zijn briefing opdreunt. Er is niets mis met hotdogs. Alles is mis met de performance waarin iemand ze op instructie liefheeft.

Dit is de belangrijkste onthulling van het hoofdstuk. Moffitt legt expliciet uit waarom hij erbij stilstaat. Het punt is slechts *"gedeeltelijk om Mitt Romney belachelijk te maken... het grotere deel is om te laten zien hoe slecht dit kan aflopen voor zogenaamd mainstream-politici en dat de performance van populistten van deze authenticiteit, hun performance van smaak en omarming van lage en populaire cultuur, een essentieel onderdeel is van hun arsenaal".* [22066] Authenticiteit kan niet per memo worden gefabriceerd. Wanneer een kandidaat de betekenisdragers van de populaire cultuur overneemt zonder ze te hebben geïnternaliseerd, voelt het publiek dat aan. Een mislukte performance is erger dan helemaal geen performance – ze bevestigt het vermoeden dat de kandidaat niet alleen ver afstaat van het gewone leven, maar dat gewone leven nu ook naspeelt, wat een nog diepere belediging is.

Urbinati's observatie keert terug, maar nu met scherpere tanden. De benadering die *"gebruikmaakt van vulgariteit of schijnbaar gênant gedrag om de frustraties van de bevolking aan te spreken"* werkt alleen als de afwijzing van de status quo oprecht lijkt. [22063] Het verschil tussen Trumps McDonald's en Romneys hotdog is niet voedingskundig, maar ontologisch. De ene man lijkt het ding te willen. De andere lijkt gezien te willen worden terwijl hij het wil. Wat kiezers verder ook zijn, ze zijn kenners van dat onderscheid.

De medialogica-match

Waarom zorgt dit alles voor zo'n doorbraak? Omdat de populistische stijl en het besturings-systeem van de hedendaagse media in verbazingwekkende mate hetzelfde besturingssysteem volgen. Moffitts concept van mediatisering benoemt de bredere verschuiving: *"sociale en culturele instituties en interactievormen zijn veranderd door de invloed van de media".* [22066] Binnen

de medialogica domineren bepaalde waarden: *"vereenvoudiging, polarisatie, emotionalisering, negativisme, prioritering van conflict, focus op schandalen, en het bevoordelen van het visuele"*. [22066] Deze waarden, betoogt Moffitt, *"sluiten bijna perfect aan"* bij de populistische politieke stijl. [22066] Het beroep op het volk tegenover de elite sluit aan bij dramatisering naar sportmodel. Anti-elitesentiment sluit aan bij de prioritering van conflict en de ontkenning van deskundige kennis. Slecht gedrag sluit aan bij personalisering, stereotypering en emotionalisering. De performance van crisis, ineenstorting of dreiging sluit aan bij intensivering, vereenvoudiging en de nadruk op schandalen. [22066] De conclusie is onomwonden: *"Populisme is in wezen de politieke stijl bij uitstek in gemediatiseerde politieke tijden"*. [22066]

Mudde komt via een andere weg bij hetzelfde kruispunt uit. Particuliere media *"jagen op oogballen"* door middel van schandaal, polarisatie en conflict. *"En wie levert goed conflict? Populisten"*. [22056] Dat komt niet alleen door wat ze zeggen, maar ook doordat *"nogal wat populistten erg goed zijn in wat ze doen. Zelfs Donald Trump, en het klinkt bizar..."*. [22056] Actoren als Farage, Marine Le Pen, Wilders en Trump *"zijn echt goed in het bespelen van media"*. [22056] Die vaardigheid is niet incidenteel, maar het gevolg van selectiedruk. In een systeem dat conflict belooft, zijn de politici die overleven en floreren onevenredig vaak degenen die het op verzoek kunnen produceren.

Wilders' tweetstrategie is een miniatuurversie van het geheel. *"Hij zou twee keer per dag tweeten... net provocerend genoeg dat de media ermee aan de slag zouden gaan, maar niet zo provocerend dat ze ze zouden negeren... hij zou iets tweeten, de media zouden het lezen en zouden zeggen 'Wilders zei dit. Wat vind jij?' Perfecte strategie omdat je de agenda bepaalt"*. [22056] De kalibratie is de kunst – luid genoeg om zich te verspreiden, maar niet zo luid dat de poortwachters weigeren het pakket te vervoeren. Mudde voegt een cruciale afhankelijkheid toe die in latere hoofdstukken van belang zal zijn: *"sociale media zijn alleen effectief als ze de mainstream kunnen binnendringen. Als Trump alleen had getweet en CNN hem had genegeerd, zouden we niet hetzelfde effect hebben gehad"*. [22056] De laagculturele performance heeft nog steeds de hoogprestigieuze versterker nodig. De buitenstaander heeft nog steeds de microfoon van de insider nodig. Dat is geen tegenstrijdigheid binnen de strategie. Het is de strategie.

Kirk Hawkins' werk over polariserende retoriek sluit aan bij deze mediamatch. Populisme benadert de politiek in *"zwart-witte termen over wie goed is en wie kwaad"* en genereert *"politieke steun door anderen te kleineren"*. [22064] De medialogica vindt die binaire tegenstelling niet uit. Ze vermenigvuldigt en versnelt die en belooft de politici die haar kunnen leveren in vormen die passen in een segment, een kop of een clip. Het gebruik van medialogica, waarin sensatiezucht en emotionalisering voorrang krijgen, vergroot het bereik en de impact van populistische boodschappen verder. [22066] Vereenvoudiging tot *wij-tegen-zij-verhalen* resoneert met degenen die zich door traditionele politieke structuren onterfd voelen. [22064;22067] De match is bijna te volmaakt om toevallig te zijn.

Berekende spontaniteit

Dit is, zonder opsmuk geformuleerd, het centrale inzicht van het hoofdstuk. Deze strategieën zijn verfijnd en worden zorgvuldig beheerd. Ze werken juist doordat ze spontaan, ongepolijst en toevallig lijken. Het slechte gedrag berust niet op vergissingen. Het bestaat uit troeven. De McDonald's-foto is geen gênante vertoning. Het is een statement. Het konijnenpak is geen beoordelingsfout. Het is een communicatiestrategie.

Zoals de analyse van de inzendingen het formuleert, vertonen populistische leiders *"gedrag dat conventionele politieke normen tart... door een vulgaire of onconventionele stijl aan te nemen die resoneert met hun achterban, waarbij een gevoel van verbondenheid wordt bevorderd door chaos en drama"*. [22055] De chaos is het product. Dat product wordt verkocht als de afwezigheid van

een product. Dat is de alchemie.

De paradox heeft een bredere implicatie die Jan-Werner Müller treffend benoemt. *"Het feit dat mensen op de populist stemden maakt hen geen populisten"*. [22059] De kiezers die reageren op de McDonald's-foto of de V-Day-bijeenkomst zijn niet per definitie zelf vulgair, chaotisch of politiek onsofisticeerd. Ze reageren op een signaal. Dat signaal zegt: deze persoon is niet zoals zij. Hij is zoals wij. Of ten minste – en dit kan genoeg zijn – hij staat aan onze kant. Müllers verwante observatie dat materiële eisen *"nooit alleen over hogere lonen"* gingen, maar *"ook over een zekere erkenning, een zeker respect voor de arbeidersklasse"*, hoort hier eveneens thuis. [22059] De fish-and-chip-shop, het biertje, de Big Mac en het volkslied – dit zijn technologieën van erkenning. Ze maken, efficiënter dan een witboek over regionale ontwikkeling, duidelijk dat de leider heeft opgemerkt wie niet werd opgemerkt.

Wat de media als gënant afdoen, ontvangt de achterban als uitdagende solidariteit. Twee publieks-groepen. Eén performance. Volledig verschillende betekenissen. De discursief-performatieve benadering dringt erop aan dat we het hele pakket serieus nemen: *"hoe actoren zichzelf positioneren, hoe ze zichzelf presenteren, hoe ze mode gebruiken, hoe ze spreken, hoe ze culturele referenties gebruiken"*. [22066] Volgens deze opvatting is populisme evenzeer een esthetisch regime als een ideologisch regime. Wie alleen het manifest bestudeert, bestudeert het verkeerde object.

De communicatiestijlen van populistische leiders zijn een integraal onderdeel van hun aantrekkingskracht. De performatieve benadering, die wordt gekenmerkt door slecht gedrag en een afwijking van traditioneel politiek decorum, resoneert met segmenten van het electoraat, juist doordat die leiders zich daarmee onderscheiden van hun mainstream-tegenhangers en herkenbaarder worden. [22066] De vermenging van media en politieke figuren draagt bij aan hun celebrity-status en creëert een beschermende barrière tegen controle. [22066] Laagculturele esthetiek en slecht gedrag zijn niet het schuim op de golf. Onder gemediatiseerde omstandigheden vormen ze grotendeels de golf zelf.

Geen gescheiden sferen

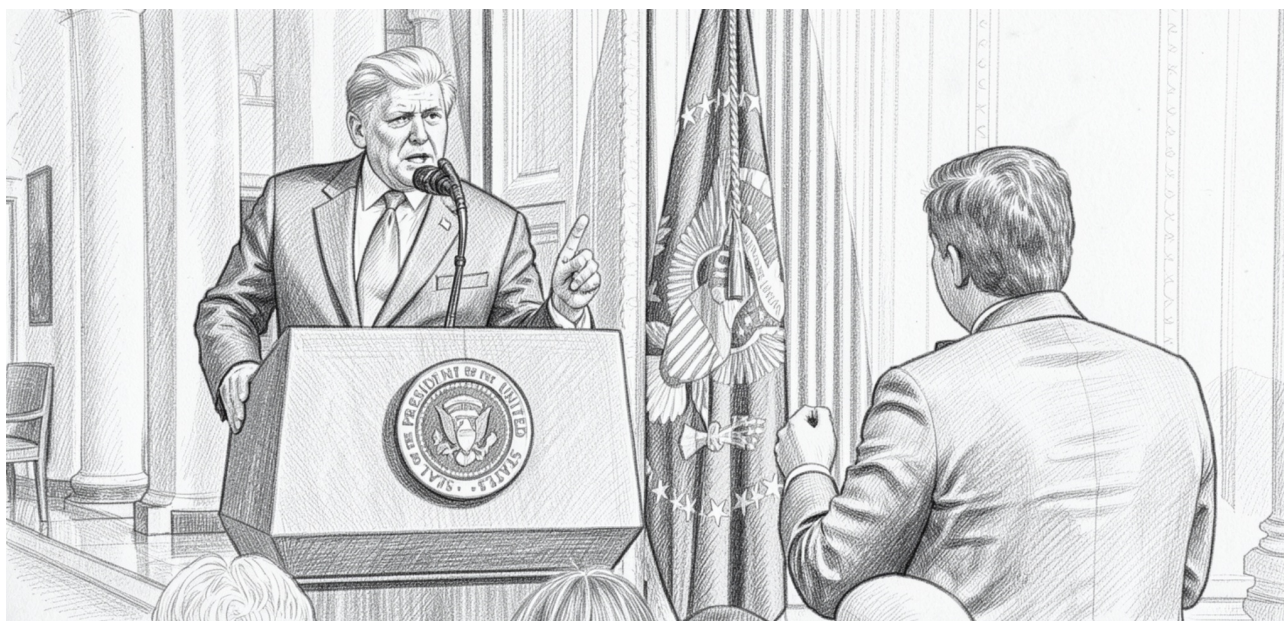
Als slecht gedrag werkt – als het McDonald's-feestmaal beter presteert dan de zorgvuldige beleidsbriefing, als de V-Day-bijeenkomst een plein vult dat een witboek niet kan vullen – wat zegt dat dan over politieke communicatie en over de relatie tussen kiezers en de politieke klasse? Op zichzelf betekent het niet dat de democratie voorbij is. Die somberder afweging hoort thuis in latere hoofdstukken. Wat het wel betekent, is preciezer en op zijn manier veeleisender. De populistische stijl is een uiterst nauwkeurig gekalibreerd instrument voor een specifieke media- en politieke omgeving. Het is ook een instrument dat iets vereist wat adviseurs niet per pond kunnen bestellen: een coherente performance, volgehouden in de tijd, die in het geheel geen performance lijkt te zijn. Romneys limonade bewijst hoe moeilijk dat is. Trumps banket bewijst wat het kan opleveren. Daartussen ligt de kloof die de mainstream-politiek een decennium lang niet heeft kunnen dichten.

Moffitts slotbetoog is de juiste plek om het argument te laten rusten. *"Politiek, populaire cultuur zijn geen gescheiden sferen als het gaat om het begrijpen van populisme"*. [22066] Als we willen begrijpen waarom populisme slaagt, moeten we niet alleen begrijpen wat populistten zeggen, maar ook hoe ze zichzelf presenteren, wat ze eten, wat ze kijken, met wie ze worstelen, welke liedjes bij hun inauguraties klinken en welke voedingsmiddelen ze voor de camera weigeren. De culturele wending in de studie van populisme is geen omweg binnen de politicologie. Het is politicologie – bedreven op het niveau waarop kiezers werkelijk leven, dat wil zeggen op het niveau van smaak, manieren en de kleine uitdagende genoegens die ontstaan wanneer ze eindelijk iemand zien weigeren zich te gedragen.

6. De aandachtseconomie – echokamers, crisis en desinformatie

Het begint, zoals zoveel politieke dagen tegenwoordig, met een telefoon. Een kort bericht wordt getypt, gedictreed of in al dan niet oprechte woede met de duim ingetikt. Het bericht is bedoeld om te kwetsen, uit te lokken en een reactie af te dwingen. Binnen enkele minuten wordt er een schermabeelding van gemaakt, wordt het geciteerd, veroordeeld en verdedigd. Binnen het uur heeft een nieuwszender het opgenomen in de lopende tekst onderaan het scherm. Tegen de avond heeft de oppositie zich genoodzaakt gezien erop te reageren, heeft de oorspronkelijke auteur een tweede bericht over het eerste verstuurd en heeft de hele politieke klasse een werkdag doorgebracht binnen andermans kader. Cas Mudde's droge observatie over Donald Trumps mediastrategie snijdt nog altijd helder door het lawaai: val de media aan en je bent dagenlang in het nieuws. Bestempel de New York Times als *failing*, brandmerk de berichtgeving als *fake news* en de krant zal kostbare kolommen besteden aan het bewijs dat ze noch *failing* noch *fake* is – terwijl de aanvaller al die tijd de protagonist van het verhaal blijft. [22056] De lus is zo vertrouwd dat hij nauwelijks nog als strategie wordt herkend. Het is gewoon het weer van de hedendaagse politiek.

Dit hoofdstuk gaat over dat weer – niet over de vertoning van slechte manieren of de esthetiek van de straat, die elders in dit boek thuishoren, maar over het ecosysteem dat zo'n vertoning beloont, versterkt en er commercieel van afhankelijk is. Het populisme heeft de aandachtseconomie niet uitgevonden. De aandachtseconomie heeft het populisme niet uitgevonden. Wat er gebeurde, is intiemer en structureler: er ontstond een commerciële en algoritmische media-orde waarvan de diepste prikkels – conflict, eenvoud, emotionele lading, schandaal, de visuele klap – bijna perfect aansluiten bij wat populistten toch al het beste kunnen. Het resultaat is geen samenzwering. Het is een markt.

De grammatica van gemediatiseerde politiek

Gedurende het grootste deel van de naoorlogse decennia zag het medialandschap in westerse democratieën er totaal anders uit. Tot in de jaren tachtig, merkt Mudde op, kwam het overgrote deel van wat mensen consumeerden via een beperkt aantal kanalen: staatstelevisie, staatsradio en kranten die verbonden waren aan partijen of vakbonden. Poortwachters beslisten wat als nieuws telde en wat niet. Bijna iedereen kreeg ruwweg hetzelfde informatiedieet voorgeschoteld. [22056] Die regeling had haar eigen pathologieën – onderdanigheid, uitsluiting, het stilzwijgend begraven van onwelgevallige verhalen – maar was niet georganiseerd rond de voortdurende

maximalisering van emoties bij het publiek. De verschuiving die volgde, was commercieel voordat ze technologisch werd. Bijna alle media werden privaat en werden gedreven door geld. In de Amerikaanse uitdrukking die Mudde overneemt, begonnen media *eyeballs te jagen*. Lezers en kijkers betekenden advertenties; advertenties betekenden inkomsten; inkomsten betekenden overleven. En wat trekt lezers en kijkers? Schandaal. Polarisatie. Conflict. *"Wie levert goed conflict?"* vraagt Mudde, waarop hij zonder aarzelen antwoordt: *"Populisten"*. [22056;22058]

De commerciële logica is bijna gênant eenvoudig zodra ze wordt uitgesproken. Een politiek van zorgvuldig compromis, van technische afwegingen en van de lange commissievergadering die eindigt in een alinea die niemand zal citeren, laat zich niet gemakkelijk verwerken door een nieuwsredactie die elk uur een homepage moet vullen. Een politiek van morele confrontatie – het zuivere volk tegen de corrupte elite, existentiële dreiging tegenover beslissende verlossing – leent zich daar uitstekend voor. De media hoefden zich niet tot het populisme als credo te bekeren. Ze hadden inhoud nodig die goed presteerde. Populisten leverden die.

Politici als celebrity-helden

Benjamin Moffitt heeft deze afstemming het nauwkeurigst onder woorden gebracht. We leven, betoogt hij, in een gemediatiseerde politieke wereld: sociale en culturele instituties zijn hervormd onder invloed van de media en zijn voor hun eigen voortbestaan in toenemende mate afhankelijk geworden van medialogica. [22066] Die logica geeft voorrang aan een vertrouwde reeks waarden en technieken – vereenvoudiging, polarisatie, emotionalisering, negativisme, conflict en schandalen, naast een voorkeur voor het visuele boven andere zintuigen. [22066] Leg deze naast de kenmerken van populisme als politieke stijl en de overlap is bijna totaal. De oproep aan het volk tegen de elite leent zich voor sportachtige dramatisering. De verruwing van politieke manieren voedt personalisering en emotionele lading. De vertoning van crisis, ineenstorting of dreiging gedijt bij intensivering, vereenvoudiging en schandaal. [22066] Moffitts conclusie is geen retorische zwier. Het is een diagnose: *"Populisme is in wezen de politieke stijl bij uitstek in gemediatiseerde politieke tijden"*. [22066]

Zodra politici media-identiteiten en celebrity-helden worden, gebeurt er nog iets anders. Ze verwerven wat Moffitt een *"mediagroed en steraura"* noemt, die hen afschermen van het onderzoek waaraan ze anders zouden worden onderworpen. [22066] De gewone regels van verantwoording buigen zich rond de figuur die zelf al het verhaal is. De camera registreert de politicus niet alleen; hij produceert de politicus mede als personage. Personages zijn moeilijker te controleren dan ambtsdragers. Dit is geen argument dat elke populist een televisiecreatie is. Het is een argument dat de gemediatiseerde omgeving systematisch degenen bevoordeelt die de grammatica van televisie en van de feed beheersen, evenals die van de clip die zonder bijgevoegde briefing rondgaat.

De kunst om binnen die grammatica te overleven, is verfijnd tot iets wat dicht bij een wetenschap komt. Vóór Trumps vulkanische tweetstormen, herinnert Mudde ons, was er Geert Wilders. Wilders twitterde twee keer per dag – afgemeten, niet manisch – *"net provocerend genoeg dat de media ermee aan de slag zouden gaan, maar niet zo provocerend dat ze ze zouden negeren"*. [22056] De volgorde was elegant. Er verscheen een tweet. De media berichtten dat Wilders iets had gezegd. Andere politici werd gevraagd wat zij ervan vonden. De agenda werd bepaald door een man die nooit interviews gaf en de tweet dus nooit tegenover vijandige vragen hoefde te verdedigen. Hij werd nooit werkelijk bekritiseerd zoals een gast in een zondagsprogramma wordt bekritiseerd, omdat hij nooit in de studio was. De anderen vochten over zijn kader terwijl hij, beschermd, de auteur van de dag bleef. [22056] Trumps versie is luider en minder gekalibreerd, maar het onderliggende inzicht is hetzelfde: de media zijn *"volledig met zichzelf bezig"* en een politicus die die obsessie begrijpt, kan zich er voor onbepaalde tijd in handhaven. [22056]

Ruth Wodak beschrijft dezelfde machinerie vanaf de andere kant van de nieuwsredactie. Om koppen te blijven genereren, zijn voortdurende provocaties nodig die na verloop van tijd steeds radicaler worden. Taboeovertreding wordt een katalysator. Normen van naoorlogse politieke cultuur en beleefdheid worden uit het raam gegooid en – dat is het cruciale punt – *"er gebeurt niets."* Mensen kunnen gescandaliseerd zijn, maar het schandaal beëindigt de carrière niet; het voedt de volgende cyclus. [22067] Schaamteloosheid is in deze omgeving geen karakterfout. Het is een hernieuwbare hulpbron. Een FT-journalist vertelde Wodak dat zijn hele manier van schrijven was veranderd: in plaats van het geduldige onderzoekswerk waarom de Financial Times bekendstaat, betrapte hij zichzelf er nu op dat hij wachtte tot Trump iets deed. En Trump deed voortdurend iets. [22067] De tijdsfactor zelf wordt strategisch. Rechtbanken kunnen het niet bijhouden. Journalisten kunnen het niet bijhouden. Iedereen rent. [22067] Evaluatie verschrompelt tot achtervolging.

Wodak benoemt ook de afleidingstactiek die de achtervolging in de gewenste richting stuurt: de *dode-kattenstrategie*. Wanneer de politiek ongemakkelijk wordt voor een regering – welke regering dan ook, niet alleen een extreemrechtse – gooi je een ander onderwerp op tafel. Iedereen kijkt naar de dode kat en vergeet wat er werd besproken. In Oostenrijk, merkt ze op, is de hoofddoek de betrouwbare dode kat: wanneer klimaatbeleid of een andere moeilijkheid dreigt, stelt iemand een wet voor over hoofddoeken voor driejarigen, vijfjarigen of tienjarigen. Het gesprek verplaatst zich vervolgens gehoorzaam. [22067] Berekende ambivalentie werkt naast de dode kat. Slogans zijn zo geformuleerd dat ze verschillende doelgroepen tegelijk aanspreken. Jörg Haiders excuses waren, in Wodaks verslag, meesterklassen in deze vorm: een excuus dat degenen die wisten hoe ze moesten luisteren duidelijk maakte dat hij zich niet werkelijk wilde verontschuldigen. [22067] De mainstream kan het excuus citeren. De achterban kan de knipoog horen.

Sociale media hebben dit draaiboek niet uitgevonden. Ze hebben de verspreiding ervan geïndustrialiseerd. Platforms maken directe communicatie mogelijk tussen populistische leiders en hun volgers. Daarbij worden de traditionele filters van de pers omzeild en wordt een gevoel van onmiddellijkheid, authenticiteit en een gedeeld doel bevorderd. [22055;22058;22060] De leider heeft het avondbulletin niet langer nodig om zijn achterban te bereiken; de achterban zit al in de broekzak en wordt om de paar minuten ververst. Direct contact tussen leider en volger is niet voor niets een kenmerk van populistische communicatie: het laat de afstand verdwijnen die professionele bemiddeling ooit oplegde. Juist in die afstand huisde het kritische onderzoek. [22064;22063] Tegenstanders kunnen in real time worden neergezet als vijanden van het volk; die framing wacht niet op de ochtendkrant. [22063]

Maar Mudde's waarschuwing is essentieel en nog altijd onvoldoende doorgedrongen. Sociale media alleen zijn niet genoeg. *"Sociale media zijn alleen effectief als ze kunnen doorbreken naar de mainstream. Als Trump alleen had getwitterd en CNN hem had genegeerd, zouden we niet hetzelfde effect hebben gehad"*. [22056] Het virale bericht dat nooit doordringt tot omroepen en kwaliteitskranten, blijft een subculturele gebeurtenis. Het virale bericht dat CNN dwingt erover te berichten, omdat een miljoen volgers er al over praten en het netwerk eyeballs nodig heeft, wordt nationale politiek. [22056] De relatie is symbiotisch, niet vervangend. Traditionele media die de sociale media-activiteit van een populist negeren, verminderen de impact van die activiteit; media die haar versterken, zelfs om haar te veroordelen, sluiten het circuit. [22056]

Echokamers en geënceneerd conflict

Jan-Werner Müller scherpt het punt over de platforms zelf aan. Het internet is niet hetzelfde als Facebook. Facebook is *"een heel specifiek bedrijfsmodel dat... draait op het optimaliseren van verontwaardiging en een bepaald soort conflict"*. [22059] Algoritmes die zijn ontworpen om betrokkenheid te maximaliseren, maximaliseren niet de waarheid, de complexiteit of het trage werk

van overtuiging. Ze geven voorrang aan het sensationele en polariserende. Die prioriteiten sluiten met opmerkelijke precisie aan bij populistische retoriek. [22059;22064] De feed is geen openbaar plein met een licht verslavende interface. Het is een betrokkenheidsmachine waarvan de brandstof bestaat uit de emotie die de duim in beweging houdt. Verontwaardiging is efficiënte brandstof. Angst ook. Net als de heerlijke hitte wanneer je ziet hoe jouw kant een slag uitdeelt.

Binnen die machine vormen echokamers zich met bijna geologische onvermijdelijkheid. Individuen consumeren nieuws dat bestaande overtuigingen versterkt; betekenisvolle gesprekken over meningsverschillen nemen af; informatiesilo's verhard; verdeeldheid zaaiende verhalen reizen verder binnen zo'n silo dan welke correctie ooit zal doen. [22061;22064] Ian Shapiro wijst op de demografische dimensie van het probleem: de meeste vijftwintig- tot veertigjarigen halen hun nieuws niet meer uit *"het nieuws"*. Ze halen het van sociale media en bezoeken daar vooral kanalen van gelijkgestemden. Het resultaat is *"echokamers van zichzelf versterkende boodschappen"* – slecht voor de waarheid en nog slechter voor de mogelijkheid van een gedeelde politieke wereld. [22061] Wantrouwen jegens gevestigde elites, al een kernelement van de aantrekkingskracht van populisme, vindt dagelijks bevestiging in feeds die de elite nooit in een ander licht tonen. [22061] De vervreemding van gevestigde partijen verdiept zich niet alleen doordat die partijen hebben gefaald, maar ook doordat de informatieomgeving van dat falen het enige beschikbare verhaal maakt. [22061] Sterke, charismatische leiders die eenvoudige oplossingen voor complexe problemen beloven, gedijen waar complexiteit algoritmisch is weggefilterd. [22061]

Kirk Hawkins voegt een onderscheid toe dat belangrijker is dan het op het eerste gezicht lijkt. Ideologische polarisatie – onenigheid over kwesties – is niet hetzelfde als affectieve polarisatie, waarbij mensen hun politieke tegenstanders actief niet mogen. [22064] Je kunt over beleid ver uit elkaar liggen en de andere kant toch een fundamentele legitimiteit gunnen. Affectieve polarisatie trekt die erkenning in. In de Verenigde Staten, zo constateert Hawkins, gaan de grafieken van affectieve polarisatie al decennia lang *"recht omhoog"*; ook sommige andere landen vertonen stijgingen. [22064] Zowel Democraten als Republikeinen behandelen polarisatie zelf in enquête na enquête als een topprioriteit, waarbij elke kant de ziekte doorgaans bij de ander lokaliseert. [22064] Traditionele media kunnen op hun beurt bijdragen aan desinformatie en de versterking van populistisch sentiment wanneer zij sensatie verkiezen boven genuanceerde verslaggeving. [22064] De commerciële druk die Mudde beschreef en de affectieve spiraal die Hawkins meet, zijn geen afzonderlijke verhalen. Het is hetzelfde verhaal, verteld op verschillende niveaus.

Müller dringt aan op een verdere correctie waarvoor beleefde commentatoren vaak terugdeinzen. Polarisation is reëel, maar *"het is ook duidelijk een door elites aangedreven ontwikkeling"* – niet simpelweg een opwelling van volkswoede van onderaf. In de Verenigde Staten heeft onderzoek *"heel duidelijk aangetoond dat polarisatie eigenlijk veel meer een elitefenomeen is dan iets op de grond"*. [22059] Anekdoten over wederzijdse afkeer zijn er in overvloed en ze zijn niet zonder betekenis. Maar volgens Müllers lezing zit de motor hoger. Het gedrag van centrumrechtse elites is *"absoluut cruciaal"*: wanneer centrumrechts extreemrechtse standpunten acceptabel verklaart of die standpunten zelf begint over te nemen, krijgen burgers het signaal dat wat zij aanvankelijk misschien als problematisch of als een schending van basisnormen beschouwden, nu binnen de grenzen van de normale politiek valt. [22059] Dat is het moment waarop het, in zijn woorden, *"het echt gevaarlijk wordt."* Polarisation is niet alleen een stemming. Het is een strategisch instrument. [22059;22064]

Het strategische karakter wordt onmiskenbaar in Müllers voorbeeld van de immigratiepolitiek in de Verenigde Staten. Een compromiswet over immigratie die de kwestie daadwerkelijk had kunnen reguleren, werd geblokkeerd omdat Donald Trump oordeelde dat een akkoord als een overwinning voor Biden en de Democraten zou gelden. Hij wilde niet dat de kwestie werd opgelost. *"Op een perverse manier... willen deze mensen het als kwestie gaande houden. Ze zijn niet per se*

geïnteresseerd in het vinden van... het juiste beleid". [22059] Een kwestie die blijft voortbestaan, blijft bruikbaar. Een opgelost probleem is een ingeleverd wapen. De aandachtseconomie, die gedijt op onopgeloste conflicten, heeft geen commercieel bezwaar tegen deze regeling. De populist die ervan leeft, vaak evenmin.

De performance van crisis

Als conflict de munteenheid is, is crisis de munt. Moffitts beschrijving van de performance van crisis blijft de helderste verwoording van het mechanisme. Populisme *"krijgt zijn impuls uit de perceptie van crisis, ineenstorting of dreiging en streeft tegelijkertijd ernaar crisis te induceren door dramatisering en performance — dit leidt op zijn beurt tot de eis om besluitvaardig en onmiddellijk te handelen"*. [22066] De crisis wordt zowel gevonden als gemaakt. Hugo Chávez, Moffitts voorbeeld, voerde in de loop van zijn carrière een waargenomen crisis rond een imperialistische samenzwering door de Verenigde Staten op – eerst op kleine schaal en daarna steeds groter, naarmate de politieke behoefte toenam. [22066] De performance vereist niet dat de crisis in elk opzicht vals is. Ze vereist dat de crisis totaal en urgent is en alleen door de performer kan worden opgelost.

Wodak plaatst deze dramaturgie binnen wat de economisch historicus Adam Tooze de *polycrisis* heeft genoemd: niet louter de optelsom van afzonderlijke crises, maar een kwalitatieve sprong waarbij energie, kosten van levensonderhoud, oorlog, klimaat, pandemie, toeleveringsketens, werkgelegenheid en de erosie van sociale cohesie in elkaar grijpen en iets nieuws vormen. [22067] In zulke omstandigheden spreekt Wilhelm Heitmeyer, een Duitse socioloog die Wodak bewondert, van een alomtegenwoordig *verlies van controle* – het door velen, onder wie Wodak zelf, gedeelde gevoel dat je niets actiefs kunt doen aan de krachten die je leven vormgeven. [22067] Daarnaast neemt de tolerantie voor ambiguïteit af: mensen worden het moe niet te weten waar de ontwikkelingen naartoe gaan en worden ontvankelijk voor iedereen die een duidelijke richting biedt. [22067] Zekerheid wordt een consumptiegoed. Extreemrechts instrumentaliseert die opening. Zelfs wanneer er geen crisis bestaat in de beweerde vorm, kan een crisis worden overdreven of uitgevonden; complottheorieën worden verspreid; er wordt een zondebok aangewezen – migranten, Joden, Roma, werklozen, wie ook maar in het lokale repertoire past – en de leider ensceneert zichzelf als redder. [22067]

De formule die Wodak door decennia van extreemrechtse retoriek heen heeft gevolgd, is bruut efficiënt: creëer angst, creëer vervolgens hoop en bied daarna een eenvoudig plot. Er is een probleem; ik ben hier om je te redden. [22067] De onderlinge afhankelijkheid van angst en hoop is oud – Spinoza begreep die al – en blijft, zo betoogt ze, *"echt heel krachtig"*. [22067] Sommige extreemrechtse leiders ensceneren zichzelf bijna als messiassen, waarbij ze zinspelen op een hogere kracht of goddelijke missie. Toen Trump een moordaanslag overleefde, schreef de messiaanse enscenering zichzelf: gered, gezonden, uitverkoren. [22067] *"Make America Great Again"* sluit aan bij oudere Europese varianten – *"Make Austria Great Again"* circuleerde al decennia eerder onder Haider. [22067] De mythe van verlossing heeft geen theologische oprechtheid nodig. Ze moet in het verhaal passen.

Desinformatie is de moedertaal van de polycrisis. Wodak is voorzichtig met terminologie: dit zijn *complotverhalen*, geen theorieën – het is fictie. [22067] Hun kracht ligt minder in bewijs dan in de honger naar verklaringen wanneer gebeurtenissen onbegrijpelijk aanvoelen. Tijdens de pandemie verspreidde de bewering dat Bill Gates iets had geïmplanteerd waardoor iedereen ziek zou worden van COVID zich via sociale media met een snelheid die officiële correcties niet konden bijbenen. *"Je denkt hoe kunnen mensen dat geloven,"* merkt Wodak op, *"maar je wilt een verklaring en dingen zijn zo complex en moeilijk te begrijpen"*. [22067] Complexiteit is pijnlijk. Een schurk met een naam is een opluchting. Pippa Norris, die schrijft over populistten,

pandemieën en sceptisch vertrouwen, volgt hoe valse beweringen en desinformatie – bleekmiddel als geneesmiddel, mondkapjes als irrelevant, social distancing als onbelangrijk – de naleving ondermijnen die de volksgezondheid vereist en, op duurzamere wijze, het vertrouwen in gevestigde instellingen en reguliere media aantasten. [22065] De populistische zet is dubbel: vertrouw de bevoorrechten niet, vertrouw de *nepnieuws-media* en de partijdige rechters niet; vertrouw in plaats daarvan op het volk, de zwijgende meerderheid en volkssoevereiniteit tegenover expertise. [22065]

Het demoniseren van experts en wetenschappers, zo merkt Wodak op, versnelde tijdens de pandemie en is sindsdien verhard tot wat zij een nieuwe politiek van het gezond verstand noemt – Trumps voorkeursregister, waarin *gezond verstand* permanent tegenover de zogenaamd wereldvreemde kennisklassen wordt geplaatst. [22067] De taalkundige omkeringen zijn veelzeggend. Positief geconnoteerde concepten worden omgedraaid: volksgezondheidsmaatregelen worden een *COVID-dictatuur* genoemd door mensen die, zo merkt Wodak scherp op, nooit een dictatuur hebben meegemaakt, anders zouden ze het woord niet zo gebruiken. [22067] Vrijheid en democratie worden opgeëist door bewegingen die beide in de praktijk uithollen. Het vocabulaire van besmetting migreert van de epidemiologie naar de politiek van het erbij horen: vloedgolven van migranten, virussen die het staatslichaam bedreigen, een völkisch discours over zuiverheid onder beleg. [22067] Dehumanisering volgt de metafoor. Anderen worden ongedierte, parasieten, ratten, teken. De FPÖ-leider Herbert Kickl heeft sociaaldemocraten beschreven als "*linkse teken*" die "*van hun broedplaats moeten worden beroofd*" – geen terloops gebruikte metafoor, maar een volgehouden semantisch veld waarin een rivaliserende partij wordt besproken in de taal van plagen en uitroeiing. [22067] De *deep state* reist vanuit de Amerikaanse complotcultuur naar het Europese taalgebruik als de verborgen tweede regering achter de zichtbare. [22067] Aan de rand van het continuüm houdt de goedkeuring van fysiek geweld op onuitsprekelijk te zijn: Trump die tijdens een rally nostalgisch spreekt over vroeger, toen demonstranten "*op een brancard zouden worden weggedragen*," geeft het publiek toestemming die het heel goed kan gebruiken. [22067]

Steven Levitsky's waarschuwing over de uitdrukking *vijanden van het volk* past in hetzelfde kader. Wanneer populistische kritische media tegenkomen, beantwoorden ze de kritiek niet; ze herclassificeren de criticus. De media worden vijanden van het volk. Wanneer een rechter een presidentieel besluit blokkeert, wordt de rechter een bedrieger die de enige authentieke vertegenwoordiger van het volk in de weg staat. [22057] Deze zet is geen debattactiek. Het is een poging om de dissidente stem als zodanig te delegitimeren, zodat desinformatie kan floreren in de ruimte waar vroeger wederzijdse tolerantie bestond. [22057;22067] Zodra de scheidsrechter wordt geherdefinieerd als speler van het andere team, is er geen gedeeld spel meer.

De mediaval en normalisering

Dit alles plaatst reguliere media voor een structureel dilemma dat niet met goede bedoelingen kan worden opgelost. De relatie met populisme is symbiotisch. Populisten krijgen uitgebreide aandacht omdat zij sensationele inhoud genereren; die aandacht kan, zelfs wanneer ze vijandig is, onbedoeld de retoriek legitimeren die ze juist beoogt te controleren. [22056;22067] Muddes punt over mediakaders verergert het probleem: media hebben een eenvoudig verhaal nodig. "*Het kan niet ingewikkeld zijn. Het is ofwel je neemt de wereld over of je bent dood*". [22056] Een populistische golf die reëel maar ongelijkmatig is, in sommige landen groeit en in andere stagneert en gemiddeld ruim onder een meerderheid blijft, past niet in dat kader. De berichtgeving schommelt daarom tussen apocalyps en doodsbberichten, twee misvattingen over een fenomeen dat hardnekkig, divers en commercieel bruikbaar is. [22056]

Normalisering door absorptie is de stillere helft van hetzelfde proces. Wodak laat zien hoe geves-

tigde partijen extreemrechtse slogans en aanspraken op authenticiteit overnemen – Sebastian Kurz die dezelfde oproep doet die Oostenrijks extreemrechts al had gebruikt, de conservatief die de extreemrechtse taal overneemt van *"een van ons"* zijn. [22067] Wat ooit een grensmarkering was, wordt gedeelde woordenschat. Het centrum verslaat extreemrechts niet door zijn kleren te stelen; het leert het electoraat dat die kleren nooit werkelijk buiten de grenzen van het toelaatbare vielen. Müllers waarschuwing over het gedrag van centrumrechtse elites is de politicologische versie van dezelfde observatie. [22059]

Het is verleidelijk om op dit punt naar technologisch determinisme te grijpen – om te zeggen dat de platforms ons hiertoe hebben gebracht. Müller biedt een nuttige historische koude douche. Elke mediarevolutie heeft hetzelfde soort bewering uitgelokt: de drukpers wordt uitgevonden en de volgende dag volgen de godsdienstoorlogen; de radio wordt uitgevonden en de volgende dag volgt Hitler; de televisie wordt uitgevonden en de volgende dag volgt McCarthy. *"Deze posities zijn niet totaal verkeerd, maar ze zijn ook niet helemaal juist"*. [22059] Uitkomsten zijn niet voorbestemd. De drukpers bracht ook wetenschappelijke tijdschriften voort. De radio bracht ook de fireside chat en het scheepvaartbericht voort. De feed kan samenzweringen versterken en ook wederzijdse hulp organiseren. Wat ertoe doet, zijn de institutionele keuzes, de bedrijfsmodellen, de lacunes in de regelgeving en het gedrag van elites die bepalen welke mogelijkheden van een nieuw medium dominant worden. Facebooks optimalisatie voor verontwaardiging is een ontwerpbeslissing en een winstmodel, geen natuurwet. [22059] De jacht op kijkers is een commerciële regeling, geen technologische onvermijdelijkheid. [22056]

Toch is de bestaande regeling er een waarin populistten met intuïtief gemak zwemmen. Polarisatie is winstgevend voor platforms en voor politici die zich voeden met verdeeldheid. [22059;22064] Crisis is content. [22066;22067] Emotionalisering verankert verdeeldheid op een manier die beredeneerde argumenten niet kunnen evenaren. [22066;22067] Directe communicatie levert authenticiteit op aanvraag. [22055;22060] Echokamers zorgen ervoor dat die authenticiteit zelden wordt getoetst aan onwelgevallige feiten. [22061;22064] Desinformatie tast het institutionele vertrouwen aan dat de spiraal anders zou vertragen. [22065;22057] De mainstream heeft een verhaal nodig dat eenvoudig genoeg is om de homepage te overleven en vindt in de populist het personage waaraan hij steeds opnieuw een rol blijft geven. [22056]

Wie voldoende afstand neemt, ziet een bijna architectonisch patroon. Een mediasysteem dat is gereorganiseerd rond private inkomsten en algoritmische betrokkenheid, zal stelselmatig actoren belonen die vereenvoudigen, polariseren, emotionaliseren, schandaliseren en crisis performen. Populisme is, zoals Moffitt betoogt, de stijl die zich al in precies die zetten had gespecialiseerd. [22066] De aandachtseconomie creëerde niet de dunne ideologie van het zuivere volk tegenover corrupte elites, noch de affectieve honger om erbij te horen, noch de reële grieven die eerdere hoofdstukken van dit boek via economie en cultuur hebben gevolgd. Wat ze creëerde, was een petrishaal. In die schaal presteert gekalibreerde provocatie beter dan zorgvuldig bestuur; de dode kat haalt de white paper in; het messiaanse gebaar overstraalt het commissierapport; de politicus die begrijpt dat de media zelfgeobsedeerd zijn, kan voor onbepaalde tijd zijn naam in de ondertiteling houden. [22056;22067]

De digitale publieke sfeer is daarom geen neutrale infrastructuur waarop politiek toevallig plaatsvindt. Ze is een actieve deelnemer aan het populistische moment – een deelnemer met eigen prikkels, eigen blinde vlekken en een eigen voorkeur voor het gevecht dat nooit eindigt. Wie het mediasysteem behandelt als een spiegel die louter de volkswil weerspiegelt, begrijpt zowel de spiegel als de wil verkeerd. Spiegels in de aandachtseconomie zijn gebogen. Ze vergroten wat al schreeuwt. En populisme, wat het verder ook is, heeft nooit moeite gehad met schreeuwen.

Niets hiervan is een alibi. Elites die het voorheen onzegbare mainstream maken, maken keuzes.

[22059] Journalisten die evaluatie inruilen voor jacht, maken keuzes. [22067] Platformontwerpers die optimaliseren voor verontwaardiging, maken keuzes. [22059] Kiezers die het eenvoudige plot verkiezen boven de moeilijke afweging, maken keuzes binnen beperkingen die door de polycrisis brutaal strak zijn geworden. [22067] De aandachtseconomie verklaart waarom bepaalde politieke stijlen op dit moment zo buitensporig floreren. Ze ontslaat de tuiniers niet van hun verantwoordelijkheid. Maar elke serieuze poging om de populistische opstand te begrijpen – zijn anatomie, zijn alchemie, zijn mogelijke toekomsten – moet ophouden het mediasysteem als decor te behandelen. Het decor heeft een plot. Het heeft een bedrijfsmodel. En voorlopig draait dat model precies op de energieën die het populisme bij uitstek levert.

7. Bestuurlijke wrijving: wat gebeurt er wanneer buitenstaanders aan het roer staan?

De zaal in Brussel zag er niet uit als een slagveld. Ze zag eruit zoals ze was: een conferentieruimte met glas, microfoons en slechte koffie, het soort plek waar gewoonlijk over Europese financiën wordt onderhandeld in de taal van spreadsheets en voorwaarden. Maar in de eerste helft van 2015 werd de zaal iets anders. Aan de overkant van de tafel zat de Trojka – de Europese Commissie, de Europese Centrale Bank en het Internationaal Monetair Fonds – de niet-gekozen machinerie die jarenlang de voorwaarden voor het Griekse overleven had bepaald. Tegenover hen zat de nieuwe Griekse regering, geleid door Syriza, een coalitie van radicaal-links die aan de macht was gestormd met de belofte een einde te maken aan de bezuinigingen en de waardigheid te herstellen van een land dat door schulden was verpletterd. De confrontatie die volgde, was niet louter een fiscaal geschil. Het was de bestuurlijke paradox van het populisme in levende lijve: de buitenstaander die insider is geworden, maar nog altijd spreekt alsof de zaal aan iemand anders toebehoort. In de retoriek die deze maanden omlijstte, klonk pure uitdaging. Jullie gedragen je als de maffia. Jullie denken dat we een gijzelaar zijn. Dat zijn we niet. We zijn vrij om te gaan. [22056] Het was het populistische moment in zijn meest theatrale vorm – het zuivere volk tegen de corrupte technocraten, volkssoevereiniteit tegen de spreadsheet. Toen, na het referendum, na de nachtenlange onderhandelingen en nadat het morele theater zichzelf had uitgeput, tekende Syriza toch. Binnen enkele maanden begon de partij die had gezworen alles te veranderen, zoals Cas Mudde later met kenmerkende droogheid zou opmerken, steeds meer op andere partijen te lijken. [22056] De kloof tussen de belofte en het ambt is het onderwerp van dit hoofdstuk. Wat gebeurt er wanneer de anti-institutionele kracht de instellingen moet bedienen?

De bestuurlijke tegenstrijdigheid

Het populisme treedt aan met een structurele tegenstrijdigheid die met geen enkele hoeveelheid campagne-energie valt op te lossen. Paul Taggart heeft er lang op gewezen dat een van de bepalende kenmerken ervan een ambivalente houding tegenover de representatieve politiek zelf is – een wantrouwen jegens de machinerie waarmee moderne democratieën daadwerkelijk worden bestuurd. [22055] In zijn beschouwing is populisme geen utopisch project met een gedetailleerde kaart van de toekomst. Het is vaker een politiek van terugkeer: een verlangen naar een verloren Hartland, een verbeeld verleden waarin het volk één geheel vormde, de elites eerlijk waren en de politiek nog niet was gekaapt door tussenpersonen. [22055] De klassieke trope is de onwillige politicus – de figuur die beweert helemaal geen macht te willen, maar alleen orde op zaken te willen stellen en daarna te vertrekken. [22055] Die houding werkt uitstekend op het spreekgestoelte. Ze

werkt minder goed zodra diezelfde figuur de zegels van het ambt in handen heeft, de ambtelijke dienst aanstuurt en ontdekt dat de begroting nog steeds moet kloppen, de rechtbanken nog altijd uitspraak doen en de obligatiemarkten nog steeds een mening hebben. Als een deel van de ideologie anti-establishment is, dan is macht niet zozeer een bestemming als wel een val. [22055] De buitenstaander die zelf het establishment wordt, moet ophouden buitenstaander te zijn, het establishment naar zijn eigen beeld hervormen of – luidruchtig en permanent – doen alsof hij nog steeds buiten staat.

Taggarts raamwerk voor wat populistten daadwerkelijk doen wanneer zij aan de macht zijn, biedt de bruikbaarste structuur om deze val te doorgronden. Hij onderscheidt drie brede strategieën. De eerste is matiging: minder anti-institutioneel worden en de taal van belegering behouden, terwijl men steeds meer conventionele politiek bedrijft, totdat het populisme zelf stilletjes wegvalt. Silvio Berlusconi is het schoolvoorbeeld in Europa – nog altijd klagend over gerechtelijke vervolging en vijandigheid van de media, nog altijd de gekwetste buitenstaander spelend, maar in de praktijk gaandeweg conventioneeler wordend. [22055] De tweede strategie is het tegenovergestelde van matiging. Ze behelst het herstructureren van de instellingen: de constitutionele inrichting, de rechterlijke macht, het medialandschap en het omringende maatschappelijk middenveld zo hervormen dat de anti-institutionele belofte wordt ingelost en de nieuwe machthebbers worden beschermd. Latijns-Amerikaanse leiders die grondwetten herschreven, de herschreven staatsinrichting van Recep Tayyip Erdoğan in Turkije, de hervormingen van de rechterlijke macht door Recht en Rechtvaardigheid in Polen en Viktor Orbán's lange campagne tegen onafhankelijke media en het maatschappelijk middenveld in Hongarije behoren allemaal tot deze categorie. [22055] De derde strategie is vreemder en in zekere zin onthullender. Ze houdt in dat machthebbers zich gedragen alsof ze nog in de oppositie zitten: besturen door dingen kapot te maken en te ontwrichten, aan de meubels te schudden en het verhaal in stand te houden dat iedereen tegen hen is, zelfs wanneer ze het hoogste ambt in het land bekleden. Taggarts lezing van Donald Trumps eerste termijn plaatst hem nadrukkelijk in deze derde categorie – niet omdat Trump de wil tot dominantie ontbeerde, maar omdat de Amerikaanse instellingen veerkrachtig genoeg bleken om een grootschalig constitutioneel herontwerp onmogelijk te maken en een permanente oppositiemodus het werkbare alternatief werd. [22055]

Dit zijn geen scherp afgebakende categorieën. Echte regeringen bewegen ertussen, combineren ze of ontwikkelen onder druk hybride vormen. Maar de typologie doet iets essentieels: ze verwerpt de gemakzuchtige aanname dat elke populist aan de macht simpelweg een autoritair-in-wording is. Populisme, benadrukt Taggart, is niet inherent antidemocratisch. Het is een versie van democratie die sterk leunt op volkssoevereiniteit en die claimt een evenwicht te herstellen dat elites naar verluidt hebben verstoord. [22055] De meeste populistten die aan de macht komen, eindigen niet als autoritairen, ook al domineren de opvallende gevallen waarin dat wel gebeurt de krantenkoppen. [22055] Ze worden echter allemaal geconfronteerd met dezelfde wrijving. De ideologie die hen aan de macht bracht, is slecht toegerust voor het werk dat daar begint.

Matiging onder dwang: de Griekse casus

Syriza blijft de zuiverste Europese illustratie van die wrijving onder externe dwang. Griekenland in 2015 was niet louter een binnenlands drama; het was een stresstest voor wat links populisme kon bereiken binnen een monetaire unie waarvan de regels elders waren geschreven. Syriza regeerde als een coalitie van radicaal-links, in een ongebruikelijke constructie waarvan ook een rechts-populistische partner deel uitmaakte – een herinnering aan het feit dat de dunne ideologie van het populisme vreemde bedgenoten kan samenbrengen wanneer het establishment hun gedeelde vijand is. [22056] De campagne had een breuk beloofd. Het ambt bracht onderhandelingen. Toen de gesprekken over het reddingspakket vastliepen, greep de regering naar het klassieke plebiscitaire instrument: een referendum dat moest aantonen dat het Griekse volk de voorwaarden

van de schuldeisers verwierp. In enge zin werkte het. Eenenzestig procent stemde nee. De Europese Unie bewoog niet. Vervolgens negeerde de regering haar eigen referendum en tekende ze. [22056] Muddes oordeel is meedogenloos en voor iedereen die nieuwe partijen aan de macht heeft zien komen niet verrassend. Nieuwe partijen beloven veel, vooral dat ze alles anders zullen doen. Binnen de Europese Unie ga je niet alles anders doen, omdat de EU veel voor je doet – en tegen je – en na een paar maanden begin je te lijken op de partijen waartegen je je verzette. [22056] Die gelijkenis valt te overleven als je een gewone establishmentpartij bent die een slecht jaar doormaakt. Ze is catastrofaal als je hele merk was gebouwd op de belofte de wereld te veranderen. Twee jaar van die incompetentie, merkte Mudde op, zorgden ervoor dat Syriza verschrikkelijk presteerde in de peilingen. [22056]

De Griekse casus is extreem, maar het patroon is algemeen. Populistische partijen worstelen om hun campagnebeloften waar te maken binnen de beperkingen van bestaande politieke systemen. Nergens is dit zichtbaarder dan in Europa, waar de juridische, fiscale en monetaire architectuur van de Europese Unie harde grenzen stelt aan wat een nationale regering eenzijdig kan herschrijven. [22056] Centrum-rechtse en centrum-linkse partijen doen al lang beloften die ze binnen die structuur niet volledig kunnen nakomen; het verschil is dat populistische partijen de onmogelijkheid zelf doorgaans tot hun verkoopargument hebben gemaakt. Wanneer ze vervolgens tegen dezelfde muren aanlopen, ziet die ontdekking eruit als verraad in plaats van realisme. De nasleep van de financiële crisis van 2008 had al geleid tot een afname van de conventionele politieke concurrentie, waarbij populistische figuren opkwamen als belichamingen van de publieke woede over het falen van elites. [22061] Werkzekerheid, politieke versnippering en economische ongelijkheid hadden daarvoor de basis gelegd. [22061] Populisten konden mensen mobiliseren door zichzelf te presenteren als de enige levensvatbare oplossing voor de crises waarop ze de nadruk legden. [22066] Wat ze niet altijd konden, was die mobilisatie omzetten in een regeringsprogramma dat de confrontatie met obligatierendementen, verdragsrecht en de trage machinerie van het bestuur doorstond. De tactieken waarmee verkiezingen worden gewonnen – crisisframing, morele tweedeling en een permanent gevoel van noodtoestand – roepen lastige vragen op over hun houdbaarheid zodra de verkiezingen voorbij zijn en de aanhangers substantieel beleid verwachten in plaats van weer een bijeenkomst. [22059]

Het spel herdefiniëren: Orbán en plebiscitaire macht

Als het eerste pad matiging onder dwang is, bestaat het tweede uit een poging die dwang op te heffen door het speelveld opnieuw in te richten. Hier is het dossier donkerder en het is belangrijk precies te zijn over wat dit hoofdstuk wel en niet doet. De gedetailleerde mechanismen van democratische erosie – de opeenvolging van het vullen van rechtbanken, het overnemen van media, aanpassingen van kieswetgeving en de langzame normalisering van uitzonderlijke bevoegdheden – komen in een latere bespreking aan bod. Wat hier van belang is, is de bestuurlijke logica. Instellingen herstructureren is, in Taggart's termen, een manier om de anti-institutionele belofte na te komen, terwijl tegelijkertijd het leven van de nieuwe ambtsdragers gemakkelijker en dat van hun vijanden moeilijker wordt gemaakt. [22055] De grondwet veranderen is de meest drastische versie; Ecuador en het Turkije van Erdoğan zijn de voor de hand liggende voorbeelden. [22055] Op een lager niveau sleutelen regeringen aan het bestel: Recht en Rechtvaardigheid presenteerde de hervorming van de rechterlijke macht in Polen als het opruimen van oude rechters, terwijl critici daarin het vullen van de rechtbanken met loyalisten zagen. [22055] Hongarije onder Orbán heeft laten zien hoe populistisch bestuur onafhankelijke instellingen en de rechtsstaat kan uithollen en het systeem kan verschuiven naar wat waarnemers een illiberale democratie noemen – verkiezingen die nog steeds plaatsvinden, maar worden omringd door een landschap waarin media, het maatschappelijk middenveld en juridische tegenwichten systematisch zijn verzwakt. [22057;22055] Het traject van Venezuela onder Hugo Chávez is het waarschuwendste uiterste: direct-democratische instellingen werden ingevoerd in naam van het volk, waarna onafhankelijke

rechtbanken en media werden uitgeschakeld en het land uiteindelijk afgleed naar autocratie. [22056] Hongarije, merkt Mudde met bijzondere nadruk op, heeft verwante technieken toegepast binnen de Europese Unie – niet altijd door kranten zonder meer te sluiten, maar door ervoor te zorgen dat vrienden ze kopen, een stillere methode waarmee vergelijkbare doelen worden bereikt en die voor externe actoren moeilijker te sanctioneren is. [22056]

Orbán's opportunistische gebruik van referenda behoort tot hetzelfde bestuurlijke repertoire. Plebiscitaire instrumenten zijn aantrekkelijk voor populisten omdat ze volkssoevereiniteit rechtstreeks lijken te verwezenlijken. In de praktijk worden ze vaak strategisch ingezet en terzijde geschoven wanneer ze ongelegen komen. Orbán hield een referendum over een al gesneuvelde EU-deal voor de verdeling van migranten; hij verloor het niet omdat Hongaren plotseling immigratie omarmden, maar omdat de opkomst onder de drempel bleef die hij zelf had verhoogd om zich te beschermen tegen oppositioneel gebruik van hetzelfde instrument. [22056] De episode is bijna komisch in haar cynisme en volkomen serieus in wat ze onthult: het volk is soeverein wanneer het ja zegt tegen het script van de leider. Wanneer het niet op commando presteert, neemt het parlement zijn plaats in. Syriza's genegeerde referendum over het reddingspakket behoort tot dezelfde familie. [22056] Directe democratie is in populistische handen minder een constitutioneel beginsel dan een campagnetechniek waarvoor toevallig stembiljetten nodig zijn.

Dan is er het derde pad – permanente oppositie vanuit het paleis. Trumps eerste termijn is Taggart's belangrijkste voorbeeld. De grondwet werd niet herschreven. De rechterlijke macht hield, ondanks al het rumoer, in cruciale opzichten stand. Het Congres lag, in Taggart's scherpe formulering, min of meer op zijn rug en verzuimde zijn bevoegdheden te doen gelden, maar die bevoegdheden werden evenmin formeel herschreven. De Amerikaanse instellingen bleken tegen veel voorspellingen in behoorlijk robuust. [22055] De weerstand van elites deed ertoe: de zogeheten deep state deed zijn werk, advocaten deden hun werk en rechters deden vele malen hun werk. [22060] Democratische achteruitgang is, waar die optreedt, doorgaans een geleidelijke erosie die wordt aangedreven door burgerlijke leiders, in plaats van de plotselinge ineenstorting als gevolg van een militaire staatsgreep – en het tempo van die erosie hangt samen met het vermogen van rechtbanken, wetgevers en het maatschappelijk middenveld om te reageren. [22060] Tijdens Trumps eerste termijn stuurde de combinatie van institutionele veerkracht en verzet van de elite het presidentschap in de richting van een politiek van ononderbroken strijd. Als je het systeem niet kunt hervormen, kun je nog altijd de meubels erin breken. Je kunt ontwrichten, aanklagen, terugdraaien, twitteren, je terugtrekken, opnieuw toetreden en de achterban permanent gemobiliseerd houden. [22055] Besturen wordt een vorm van campagnevoeren. Het verhaal van voortdurende politieke strijd – iedereen is tegen ons, het moeras is nog steeds niet drooggelegd en de echte overwinning ligt altijd net voor ons – vervangt het tragere werk van het bestuur. [22055]

Spektakel is geen bijwerking van deze strategie. Het is de strategie. Populisme, merkt Taggart op, is enorm spectaculair en het probleem met spektakel is dat we er allemaal naar willen kijken. Het werkelijke probleem is dat we ons er juist te veel op richten omdat het opwindend en dramatisch is: een show. [22055] Mediasystemen geven populistische verhalen al een voorkeursbehandeling omdat die conflict en schandaal genereren en de nieuwscycli domineren, vaak zonder het soort aanhoudend onderzoek waarmee bestuurlijke competentie zou worden getoetst. [22067] In de oppositie is die affiniteit een voordeel. Aan de macht wordt ze een vervanging voor resultaten. De camera's blijven op de strijd gericht; de weinig glamoureuze maatstaven van beleid – ziekenhuiscapaciteit, tijdschema's voor aanbestedingen en details van regelgeving – verdwijnen uit beeld. Populisme is historisch gezien ook episodisch: het laait op, trekt aandacht en slaagt er vaak niet in de duurzame partijfamilies te vestigen die andere ideologieën over generaties heen opbouwen. [22055] Een permanente oppositiemodus is een

manier om de episode te rekken – om levendig te blijven zonder gewoon te worden. De prijs is dat juist in het gewone het grootste deel van het bestuur plaatsvindt.

Spektakel, de pandemie en de verantwoordingsparadox

Nergens kwam de wrijving tussen populistische identiteit en bestuurlijke verantwoordelijkheid scherper naar voren dan in de eerste maanden van de COVID-19-pandemie. Pippa Norris' werk over populisten, pandemieën en sceptisch vertrouwen biedt iets zeldzamers dan anekdotes: vergelijkende metingen. De populistische retoriek, zoals zij die volgt aan de hand van de Global Party Survey, berust op twee kernelementen – anti-establishmentkritiek op experts, ambtenaren, intellectuelen en wetenschappelijke autoriteiten en de claim dat rechtmatig gezag berust op volkssoevereiniteit en meerderheidsbesluitvorming. [22065] Wie heeft experts nodig? Wat weten zij? De deep state, de media, de bevoorrechten, de laboratoria: ze worden allemaal als verdacht neergezet. Vertrouw in plaats daarvan op het volk. [22065] Die retoriek is volgens Norris het gevaarlijkst wanneer ze samensmelt met autoritaire waarden. [22065] Maar zelfs zonder die versmelting heeft ze bestuurlijke gevolgen. Als expertise niets anders is dan corruptie onder een andere naam, dan worden de vroege waarschuwingen voor een exponentiële pandemie bij voorbaat afgezwakt.

De gegevens zijn onverbloemd. Op basis van de Oxford-stringentie-index voor gezondheidsmaatregelen en lockdownsluitingen, waarbij werd gecontroleerd voor bbp, gezondheidsveiligheids capaciteit, demografie, regimetype en de tijd die was verstreken sinds het eerste bevestigde geval, liepen sterk populistische regeringen in februari 2020 zeven tot tien punten achter op andere regeringen wat gezondheidsmaatregelen betreft, met een vergelijkbaar effect op lockdownmaatregelen in maart. [22065] In de welvarendste landen met hoge inkomens – precies de landen die het best toegerust hadden moeten zijn om te reageren – was de kloof nog groter: de gezondheidsmaatregelen scoorden onder regeringen die als sterk populistisch werden aangemerkt in januari gemiddeld vijftien punten lager en in februari dertig punten lager. [22065] Trump, Jair Bolsonaro en Boris Johnson waren geen geïsoleerde excentriekelingen. Ze waren typerend voor een breder patroon. [22065] Tegen februari, toen het virus zich vanuit China naar Europa en verder verspreidde, deden sterk populistische regeringen in wezen heel weinig. De Verenigde Staten legden een inreisverbod op aan Chinese staatsburgers; later bleek dat de eerste besmettingsgevallen die zich in New York verspreidden via Europa waren gekomen. Er werd een taskforce opgericht, maar die nam geen doeltreffende maatregelen, evenmin als veel staten, zelfs nadat de eerste sterfgevallen waren geregistreerd. Populistische regeringen haastten zich en haalden later hun achterstand in; tegen die tijd was het, gezien de exponentiële wiskunde van de overdracht, enigszins te laat. [22065]

Norris' verklaring is geen complottheorie over doodswensen. Het is een analyse van een ideologie onder druk. Wantrouwen jegens experts maakt deel uit van populisme; hetzelfde geldt voor wantrouwen jegens wetenschap, een neiging tot magisch denken en wantrouwen jegens de staat en staatsinterventie. Die neigingen helpen de vertraging te verklaren. [22065] Bolsonaro's publieke minachting voor mondkapjes en zijn nadrukkelijke keuze om mensen fysiek de hand te schudden, werden een wereldwijd symbool van dit type; Johnsons late lockdown behoorde tot dezelfde categorie van aarzeling; Modi's India en andere gevallen completeerden het vergelijkende beeld. [22065] Wanneer de informatieomgeving zelf vervuild is – wanneer mensen wordt verteld bleekmiddel te drinken, dat mondkapjes er niet toe doen of dat social distancing onbelangrijk is – is vertrouwen niet langer simpelweg een burgerdeugd. Norris maakt een nuttig onderscheid tussen vertrouwen en sceptisch vertrouwen: naleving van gezag is alleen waardevol wanneer de informatie accuraat is. [22065] Populistisch bestuur tijdens een pandemie faalde niet alleen voor een technocratische test. Het bracht in real time de anti-expertideologie in praktijk die tijdens de campagne een voordeel was geweest en legde bloot dat deze voor de volksgezondheid een last

vormde.

Een crisis legt ook de verantwoordingsparadox bloot die populistten aan de macht achtervolgt. De ideologie verdeelt de wereld in het zuivere volk en de corrupte elite; politiek wordt een morele tweedeling in plaats van een onderhandeling tussen legitieme tegenstanders. [22055] Je sluit geen compromissen met de corrupten, omdat een compromis het zuivere besmet. [22056] Die monistische en moralistische structuur verhoudt zich slecht tot de fundamentele beginselen van de liberale democratie, die afhankelijk zijn van checks, balances en de legitimiteit van oppositie. [22056] Ze verhoudt zich nog slechter tot de alledaagse werkelijkheid van het bestuur, waarin dingen misgaan – pandemieën verspreiden zich, begrotingen halen hun doelen niet, oorlogen worden slecht geleid en infrastructuur faalt – om redenen die samenhangen met toevallige omstandigheden, complexiteit en de grenzen van de staatscapaciteit. Een conventionele politicus kan aftreden, zijn ploeg herschikken, zich verontschuldigen of de conjunctuur de schuld geven. Een populist die de volledige verantwoordelijkheid aanvaardt, loopt het risico de claim te ondergraven dat hij de onbedorven kampioen van het volk is. De structurele verleiding is daarom de schuld naar buiten te schuiven: naar de deep state, de rechtbanken, de media, de Europese Commissie, de Trojka of de saboteurs die nog steeds in de ministeries zijn ingebed. [22055;22060] Terwijl de pandemie door het land raasde, nam Trump geen verantwoordelijkheid en bood hij geen serieuze federale coördinatie. [22065] Orbán geeft Brussel de schuld. Griekse schuldeisers werden als een maffia neergezet. De vijand moet extern blijven, anders lost de identiteit op.

Dit is niet alleen retorische lafheid. Het is het in stand houden van een identiteit. Populisme beschouwt tegenstanders niet als opponenten met een legitieme positie, maar als corrupte en immorele vijanden; eenmaal aan de macht kan die framing worden gebruikt om de onderdrukking van hun rechten te rechtvaardigen. [22055] Zelfs wanneer niet voor onderdrukking wordt gekozen, maakt de framing eerlijke zelfkritiek bijna onmogelijk. Falen moet verraad zijn. Vertraging moet sabotage zijn. Een verloren referendum moet te wijten zijn aan het verkeerde soort mensen dat komt opdagen, het verkeerde soort vraag of de inmenging van door het buitenland gefinancierde ngo's. De permanente campagne vormt de emotionele infrastructuur van deze strategie: houd aanhangers gemobiliseerd, houd het verhaal van belegering levend en de afrekening over onvervulde beloften kan altijd worden uitgesteld tot de volgende confrontatie. [22055] Ruth Wodak en anderen hebben opgemerkt hoe ver-rechts en populistisch discours zelfs vanuit de regering een strijd lustige habitus in stand houdt – door voortdurend nieuwe bedreigingen te benoemen, omdat besturen als onderhandeling de compromissen zou vereisen die de morele tweedeling verbiedt. [22067] Als het geen migranten zijn, is het iets anders; het conflict mag niet eindigen, omdat het conflict het bewijs van authenticiteit vormt.

Economische beloften en hun grenzen

Economisch populisme stuit op een vergelijkbare muur. Campagnes kunnen een herstel van de industriële glorie beloven, evenals kwijteschelden schulden, muren die zichzelf betalen of een einde aan bezuinigingen zonder moeilijke keuzes. Markten, centrale banken, toeleveringsketens en – in de eurozone – de Europese Centrale Bank voeren geen campagne. Zij verrekenen, beprijsen en begrenzen. Muddes punt over EU-lidmaatschap is de continentale versie van een mondiale conditie: in een economie die sterk onderling afhankelijk is, is soevereiniteit al gebundeld, gedelegeerd en ingeperkt. De ontdekking daarvan tijdens het regeren leidt ofwel tot stille aanpassing ofwel tot luidruchtige woede. [22056] Aanpassing ziet eruit als verraad aan de achterban. Woede ziet er voor alle anderen uit als incompetentie. Regeringen die niet leveren, verliezen steun; dat is gewone democratische hygiëne. [22061] Populistische regeringen worden onderworpen aan een scherpere versie van dezelfde test, omdat hun mandaat juist was gericht tegen het idee dat resultaten compromissen met bestaande structuren vereisen. Wanneer langdurige onzekerheid over banen en regionale economische wanhoop het vertrouwen in de

conventionele politieke competitie al hebben uitgehold, bevestigt een populist die eveneens faalt niet simpelweg de uitslag van een verkiezing. Hij dreigt de diepere verdenking te bevestigen dat niemand kan leveren – een cynisme dat de volgende buitenstaander voedt in plaats van het centrum te herstellen. [22061] Het kiezen van een ontwrichter zal, zoals een nuchtere analist het in een ander register formuleerde, de onderliggende onzekerheid niet oplossen van gemeenschappen die fabrieken hebben zien sluiten en lonen hebben zien stagneren. De kaart is gemakkelijk te spelen en moeilijk te verzilveren. [22061]

Niets hiervan betekent dat populistten tijdens het regeren niets bereiken of dat hun kritiek ongegrond was. Een van de werkelijke bijdragen van het populisme, vooral in de oppositie, is dat het kwesties politiseert of opnieuw politiseert die onder een technocratische consensus waren verzegeld – immigratie, Europese integratie, bezuinigingen en zelfs de weinig glamoureuze vraag of publieke diensten nog werken voor de mensen die ze gebruiken. [22056] Taggart merkt op dat populisme burgers kan mobiliseren rond specifieke grieven wanneer traditionele elites die onvoldoende hebben aangepakt; die corrigerende functie is reëel. [22055] Het probleem schuilt in de vertaling. Een diagnose is geen recept. Een politiek die draait om het herstel van een verloren Hartland, de morele ontmaskering van elites en het opvoeren van terughoudendheid tegenover macht, is uitzonderlijk goed in het benoemen van wat er mis is, maar uitzonderlijk weinig concreet over wat ervoor in de plaats moet komen. [22055] Dragende ideologieën – nationalisme, socialisme, religieus conservatisme – leveren een deel van het ontbrekende programma. Daarom lopen links en rechts populisme zo sterk uiteen zodra de gedeelde anti-elite-retoriek wordt weggenomen. [22056] Maar de populistische laag zelf blijft dun en dunne ideologieën schuren tegen stevige instituties.

Bekijk de drie strategieën opnieuw in dit licht. Matiging is de uitgesproken of onuitgesproken erkenning dat de dunne ideologie geen moderne staat kan besturen zonder instrumenten te lenen van de mensen die zij veroordeelde. Herstructurering is de poging om de instituties te verdunnen totdat ze bij de ideologie passen – een project dat, wanneer terughoudendheid ontbreekt, kan afglijden naar een illiberale democratie of erger, zoals de pijnlijke ontwikkeling van Venezuela laat zien. [22056] Permanente oppositie is de weigering om te kiezen: blijf dun, blijf zuiver, blijf in oorlog en laat spektakel het werk doen dat beleid niet kan verrichten. Trumps eerste termijn, met zijn veerkrachtige instituties en ononderbroken theater, is de duidelijkste recente demonstratie dat het derde pad beschikbaar is waar het tweede geblokkeerd is. [22055;22060] De ontwikkeling van Syriza laat het duidelijkst zien dat het eerste pad onder zware externe dwang een brute prijs in geloofwaardigheid eist. [22056] Orbán's Hongarije toont wat een volgehouden combinatie van het tweede pad en permanent campagne voeren kan bereiken wanneer constitutionele machtsmiddelen en mediamacht beschikbaar zijn binnen een unie die moeite heeft haar eigen leden te controleren. [22057;22056]

De pandemie voegt een vierde les toe, die dwars door alle drie de strategieën heen loopt. Anti-expertideologie is geen optionele versiering van de populistische stijl. Ze is een structureel onderdeel van het discours dat Norris meet – hetzelfde discours dat volkssoevereiniteit verheft tot de rechtmatige bron van gezag. [22065] In gewone tijden kan die houding eruitzien als democratische nederigheid, als een verdediging van gezond verstand tegenover geïsoleerde professionals. In een zich snel ontwikkelende biologische crisis wordt zij een mechanisme van vertraging, desinformatie en gefragmenteerde coördinatie, met meetbare tekorten op strengheidsindices en uiteindelijk in aantallen slachtoffers. [22065] Magisch denken is geen metafoor wanneer bleekmiddel onderwerp van gesprek wordt. Het is een bestuurlijk risico. De reflex om verantwoordelijkheid af te schuiven – neem geen verantwoordelijkheid, geef het verborgen netwerk de schuld, houd de federale hand terughoudend terwijl het vuur zich verspreidt – vloeit met grimmige consistentie voort uit diezelfde identiteit. [22065]

Wat het bewijs onthult

Wat onthult de ervaring met regeren uiteindelijk over de essentiële aard van het populisme? Ze onthult dat populisme sterker is als oplosmiddel dan als cement. Het lost het gezag van bestaande elites, partijen en consensus met opmerkelijke efficiëntie op. Het is veel minder bedreven in het vestigen van een stabiele alternatieve orde, tenzij het ophoudt populistisch te zijn (matiging), de staat zo grondig koloniseert dat oppositie slechts decoratief wordt (herstructurering) of orde vervangt door permanent drama (oppositie tijdens het regeren). Het is eerder diagnostisch dan curatief: briljant in de kritiek, maar inhoudelijk dun. [22055] Zijn kracht ligt in het benoemen van mislukkingen die de mainstream-politiek liever stilletjes beheerde – de lange nasmaak van 2008, de culturele en economische ontwrichtingen van de globalisering en het gevoel dat representatieve instituties een gesloten winkel waren geworden. [22061] Die mislukkingen waren niet verzonnen. Maar de vertaling van woede naar bestuur loopt via instituties die het populisme vanuit zijn ideologie geneigd is te wantrouwen en via vormen van expertise die het geneigd is te bespotten. Die wrijving komt niet toevallig voort uit de incompetentie van bepaalde leiders, hoewel incompetentie zeker voorkomt. De wrijving is inherent aan de ideologie.

Er is nog een ironie, die Taggart's opmerking over spektakel helder verwoordt. We kijken met een fascinatie naar populistten aan de macht die het fenomeen zelf mede vormgeeft. Het drama verdringt het saaie. Kabinetsnotulen verliezen het van bijeenkomsten; aanbestedingsrichtlijnen verliezen het van beledigingen; de trage opbouw van bestuurlijke capaciteit verliest het van het volgende schandaal. [22055] Media-economieën die al op conflict zijn ingesteld, versterken die prikkel. [22067] In die omgeving is de derde strategie – regeren alsof men nog steeds in de oppositie zit – niet alleen een reactie op institutionele veerkracht. Ze is een rationele aanpassing aan een aandachtsmarkt die strijd beloont en het spreadsheet vergeet. Syriza leerde in Brussel dat de mafia-lijn beter aanslaat dan het memorandum. Trump leerde in Washington dat de oorlog met de deep state beter aanslaat dan de interdepartementale vergadering. Bolsonaro leerde in Brasilia dat het anti-maskergebaar zich verder verspreidt dan de epidemiologische briefing. Die lessen zijn verenigbaar met zeer verschillende dragende ideologieën en zeer verschillende institutionele omstandigheden. Wat ze gemeen hebben, is de ontdekking dat de electorale sterktes van het populisme tijdens het regeren zwaktes worden, tenzij iets toegeeft – de ideologie, de instituties of de pretentie dat men slechts tijdelijk aan de macht is.

Dit hoofdstuk heeft die ontdekking gevolgd door de onderhandelingsruimten van de eurocrisis, de constitutionele werkplaatsen van illiberale democraten, de chaotische communicatie tijdens een pandemie en het dagelijkse afschuiven van schuld waarmee de identiteit van de buitenstaander binnen de staat behouden blijft. Het heeft nog niet volledig onderzocht hoe de erosie van liberaal-democratische vangrails voortschrijdt wanneer herstructurering systematisch wordt, noch hoe de corrigerende energie van het populisme moet worden afgewogen tegen de corrosieve werking ervan op de langere balans van het democratische leven. Die vragen vereisen hun eigen hoofdstukken. Wat hier kan worden gezegd, is beperkter en op zijn manier harder. Wanneer buitenstaanders het stuur overnemen, ontsnappen ze niet aan de weg. Ze ontmoeten de wrijving die altijd al in die weg besloten lag – wet, expertise, onderlinge afhankelijkheid, oppositie, mislukking – en onthullen in de vonken waaruit hun politiek altijd al bestond.

8. Democratische achteruitgang en constitutioneel 'hardball'

In het voorjaar van 2010 bezorgden Hongaarse kiezers Viktor Orbán en zijn Fidesz-partij een tweederdemeerderheid in het parlement. Het was een democratisch mandaat, langs democratische weg verkregen na een campagne waarin nationale vernieuwing en volkssoevereiniteit centraal stonden. De oppositie was bezweken onder het gewicht van haar eigen falen; het electoraat wilde verandering; de stemmen werden op de gebruikelijke manier geteld. Binnen enkele maanden had de nieuwe regering het constitutionele bestel herschreven. De Grondwet werd in negen dagen doorgedrukt, vrijwel zonder overleg met de oppositie. Rechtbanken werden gereorganiseerd. Kieskaarten werden hertekend. Medialicenties werden herschikt. Elke stap was in legaliteit gehuld. Elke stap werd verdedigd als een vervulling van de volkswil. Samen begonnen al die stappen het systeem dat het mandaat had voortgebracht van binnenuit uit te hollen. Dit is de paradox die dit hoofdstuk verkent: hoe een regering met oprechte volkslegitimiteit de mechanismen van de democratie tegen de democratie zelf kan gebruiken. Het verhaal gaat niet primair over tanks in de straten of kolonels op televisie. Het gaat over juristen, parlementaire meerderheden, pensioenleeftijden en media-overnames. Het gaat over wat er gebeurt wanneer de letter van de wet zo hard tegen de geest ervan wordt aangedrukt dat die geest barst. Wie op zoek is naar het rokende pistool van een klassieke staatsgreep, zal het niet vinden. Dat is juist de clou.

Twee kernwaarden in spanning

De liberale democratie rust op twee kernwaarden die voortdurend in een productieve spanning tot elkaar staan. De ene is collectieve zelfbeschikking – het democratische element, de aanspraak dat het volk zijn leiders moet kiezen. De andere omvat individuele rechten en vrijheden – het liberale element, de aanspraak dat meerderheden niet zomaar alles mogen doen met minderheden, tegenstanders of lastige instituties. [22057] Populisten bedreigen beide. Ze vormen een directe bedreiging voor individuele rechten door minderheden tot zondebok te maken en critici als illegitiem af te schilderen. Ook keren ze zich tegen de rechtsstaat en de onafhankelijke instituties die rechten afdwingbaar maken in plaats van louter decoratief. [22057] Wanneer de media hen bekritisieren, worden die media *vijanden van het volk*. Wanneer een rechter oordeelt dat een uitvoerend besluit ongrondwettelijk is, reageert de populist niet met een juridisch argument, maar met een aanspraak op superieure democratische legitimiteit: wie is die rechter? Ik ben een vertegenwoordiger van het volk. [22057] De volgorde is grimmig vertrouwd. Populisme vestigt eerst wat waarnemers een illiberale democratie hebben genoemd – verkiezingen die nog steeds plaatsvinden in een

landschap waarin rechten en tegenwichten systematisch zijn verzwakt – en neigt vervolgens naar een illiberale dictatuur. [22057] Het pad is incrementeel. De bestemming niet.

Daniel Ziblatt heeft dit proces zijn bruikbaarste naam gegeven: constitutioneel hardball. De praktijk is bedrieglijk eenvoudig. Ze houdt in dat elke juridische en constitutionele bevoegdheid tot het uiterste wordt opgerekt – dat de letter van de wet wordt gevolgd op manieren die systematisch de geest ervan ondermijnen. [22057] Twee ongeschreven pijlers schragen de liberale democratie en hardball valt beide aan. De eerste is wederzijdse tolerantie: de gewoonte om politieke tegenstanders als legitiem te accepteren, zelfs wanneer je hun politiek verafschuwt en er zeker van bent dat ze ongelijk hebben over alles wat ertoe doet. De tweede is institutionele zelfbeperking: de weigering om elke wettelijke bevoegdheid uit te buiten, simpelweg omdat het kan. [22057] Geen van beide pijlers is in de meeste grondwetten vastgelegd. Beide zijn essentieel. Zonder deze pijlers wordt de formele architectuur van de democratie een gereedschapskist voor haar eigen ontmanteling.

De voorbeelden zijn bijna gênant alledaags. De Amerikaanse grondwet stelt geen numerieke limiet aan de omvang van het Hooggerechtshof. Een president die ontevreden is over de uitspraken van het Hof zou, in strikt juridische zin, het aantal rechters kunnen uitbreiden totdat de meerderheid omsloeg. Niets in de tekst verbiedt de Senaat om jarenlang elke presidentiële benoeming te blokkeren, waardoor de uitvoerende macht verstoken blijft van het personeel dat nodig is om te regeren. [22057] Elk van deze manoeuvres is technisch gezien wettig. Als iedereen dit spel speelt, raakt het systeem als geheel ongelooflijk disfunctioneel. [22057] Constitutioneel hardball is bovendien besmettelijk. Zodra één kant het begint te spelen, komen tegenstanders sterk in de verleiding om vuur met vuur te bestrijden. De afdaling naar disfunctie versnelt. Terughoudendheid lijkt op eenzijdige ontwapening. Escalatie lijkt noodzakelijk om te overleven. [22057] Ziblatt brengt daarbij een verrassend element naar voren. Iedereen begrijpt waarom een leider die op een menigte schiet een gevaar vormt voor de democratie. Het interessante aan constitutioneel hardball is dat het er niet zo uitziet. Het ziet eruit als procedure. Het ziet eruit als commissiewerk. Het ziet eruit als een wet met een preambule over efficiëntie. [22057] Dit is het centrale inzicht en het is verontrustender dan welk verhaal over een staatsgreep dan ook: wat legaal is, kan de democratie daadwerkelijk vernietigen. [22057] Democratieën sterven tegenwoordig niet primair door militaire staatsgrepen, maar door constitutionele en parlementaire manoeuvres – uitspraken, wetten, procedurele innovaties en de langzame opeenstapeling van voordelen die nooit helemaal de grens naar openlijke illegaliteit overschrijden. [22057] Met juridische middelen die tot het uiterste worden opgerekt, verschrompelt de democratie langzaam en stapsgewijs. [22057]

Hongarije: een casestudy in langzame sloop

Hongarije is het paradigmatische geval. Het loont om het stap voor stap te volgen, omdat de verwoestende kracht schuilt in het cumulatieve effect en niet in één enkel schandaal. De tweederdemeerderheid van 2010 gaf Orbán de macht om de grondwet eenzijdig te veranderen. [22057] Hij gebruikte die macht. Hij legde rechters een vervroegde pensioenleeftijd op – volkomen legaal en gepresenteerd als administratieve modernisering – waardoor de rechterlijke macht werd ontdaan van lastige zittende rechters en hij de rechtbanken kon vullen met loyalisten. [22057] Hij tekende kiesdistricten opnieuw om het aantal zetels van Fidesz te maximaliseren, ongeacht de stemuitslag. [22057] Hij installeerde bondgenoten in de kiescommissie. Ook veroverde hij systematisch het medialandschap: onafhankelijke omroepen werden verdreven; kritische kranten werden gekocht door bevriende oligarchen, die na de aankoop ontdekten dat er mysterieus genoeg geen markt was voor kritische journalistiek en de titels ophieven. [22056] Cas Mudde heeft gewezen op de elegantie van de methode. Orbán is omringd door juristen. Hij sluit kranten niet altijd zonder omwegen, in de Poolse stijl van luide confrontatie. Hij onderzoekt hoe andere landen te werk gaan en kiest daar onderdelen uit die afzonderlijk niet kwalijk lijken, maar

samen verwoestend zijn. Verlaag de pensioenleeftijd van rechters; breid het aantal rechters uit; laat een vriend de laatste oppositiekrant kopen en sluiten. Elke zet is legaal. Het kapitalisme staat de aankoop toe. Het cumulatieve resultaat is dat de laatste onafhankelijke stem verdwijnt. [22056]

Tegen 2014 verklaarden internationale waarnemers de Hongaarse verkiezingen grotendeels vrij, maar niet langer eerlijk. [22057] De formele rituelen van de democratie gingen door. Stemmen werden uitgebracht. Resultaten werden bekendgemaakt. De essentie was echter veranderd. De verkiezingen waren vrij genoeg om de regering nog steeds aanspraak te laten maken op democratische geloofwaardigheid, maar oneerlijk genoeg om de oppositie niet langer op een gelijk speelveld te laten concurreren. Hongarije had aan alle standaardcriteria voor een geconsolideerde democratie voldaan – BBP per hoofd boven de veertienduizend dollar, meerdere vrije verkiezingen sinds 1990. Het zou een veilige democratie moeten zijn. [22057] Dat was het niet. De COVID-19-noodsituatie vormde een epiloog die de resterende schijn wegnam. Orbán schortte het parlement voor onbepaalde tijd op, eigende zich de bevoegdheid toe om per decreet te regeren en vertelde burgers dat ze gevangengezet konden worden wegens het verspreiden van *valse geruchten* op sociale media. Hongarije, concludeerde Yascha Mounk onomwonden, was nu een dictatuur. [22057] Het is een van de belangrijkste gevallen waarin een democratie die stevig verankerd leek, via juridische middelen naar een dictatuur afgleed. [22057] Het geval is juist van belang omdat het de oudere literatuur over democratische consolidatie op losse schroeven zet. Welvaart en electorale gewoonte zouden landen stevig in de democratische club moeten verankeren. Hongarije toonde aan dat het slot van binnenuit kan worden opengebroken met de sleutels die de club zelf heeft verstrekt. Mudde's observatie dat Hongarije binnen de Europese Unie verwante technieken heeft toegepast, scherpt dit punt alleen maar aan: lidmaatschap van een democratische club is op zichzelf geen vaccin. [22056]

Het vocabulaire waarmee dit proces wordt beschreven, is zelf een slagveld geworden. Een tijdlang grepen wetenschappers en journalisten naar de uitdrukking *illiberale democratie*. Orbán omarmde die trots. In een beroemde toespraak uit 2014 verklaarde hij dat de liberale democratie had gefaald en dat Hongarije een illiberale staat zou zijn. Het label leek iets reëls te vangen: verkiezingen vonden nog steeds plaats; het liberalisme werd afgedankt. Jan-Werner Müller was een tijdlang bereid in die terminologie mee te gaan. Dat is hij niet meer. Het label, betoogt hij nu, is hoogst problematisch – omdat niet slechts liberale verfijningen of elitevoorkeuren werden aangevallen, maar de communicatieve democratische rechten, waaronder de vrijheid van vergadering en de vrijheid van meningsuiting, die betekenisvolle democratische participatie überhaupt mogelijk maken. [22059] Neem die rechten weg en wat overblijft, is geen ruwe democratie die van liberale excessen is gezuiverd. Het is iets anders dat de kleren van de democratie draagt.

De strijd om definities

Bij deze definitiekwesties staat meer op het spel dan academische pedanterie. Iedereen wil nog steeds democraat worden genoemd. Zelfs het regime in Beijing wil een democratie worden genoemd. Het doet er dus enorm toe wie zichzelf democraat mag noemen en hoe de concepten democratie en liberalisme in het publieke debat van elkaar worden afgebakend. [22059] Door Orbán het label *democratie* toe te kennen terwijl ze het voorvoegsel *illiberale* bekritiseerden, lieten critici hem onbedoeld een vorm van democratische legitimiteit behouden.

Müller waakt ervoor liberalisme en democratie tot één geheel te laten versmelten; het onderscheid blijft analytisch nuttig. Maar hij houdt vol dat communicatieve rechten geen optionele liberale ornamenten zijn. Het zijn de voorwaarden waaronder democratische keuzes betekenisvol zijn in plaats van theatraal. [22059] Het concept illiberale democratie zoals dat in de literatuur voorkomt – vrije en eerlijke verkiezingen vinden plaats, maar de rechtsstaat en onafhankelijke media zijn

aangetast – is op zijn best een overgangscategorie en geen stabiel eindpunt. [22056] Zoals Müller waarschuwde en Mounk bevestigde, duwt de logica van het populisme meedogenloos van dat tussenstation naar een regelrechte dictatuur. [22057]

De monistische en moralistische aard van het populisme botst met de fundamentele principes van de liberale democratie, omdat populistten de noodzaak van checks and balances afwijzen. [22056] Zodra die checks als optioneel worden behandeld, is de overgang geen kwestie van of, maar van hoe snel. Mudde's formulering is hier nuttig: populisme is pro-democratisch als democratie eng wordt gedefinieerd als volkssoevereiniteit en meerderheidsbesluiten, maar het is systematisch in strijd met de liberale democratie, die ook minderheidsrechten, de rechtsstaat en onafhankelijke rechtbanken vereist. [22056] Het monisme richt de schade aan. Het volk wordt als één geheel voorgesteld. Iedereen die andere belangen opeist, wordt opnieuw gekwalificeerd als elite; de elite is corrupt en de corrupten verdienen niet de bescherming die de liberale democratie zelfs verleent aan degenen die haar onwelgevallig zijn. [22056]

Onder de juridische manoeuvres schuilt een ideologische motor die ze niet alleen opportuun, maar ook rechtvaardig doet aanvoelen. Populisten eisen het exclusieve eigenaarschap van *het volk* op. De claim is niet dat ze een meerderheid of zelfs een pluraliteit vertegenwoordigen. De claim is dat alleen zij het authentieke volk belichamen en dat meningsverschillen daarom niet politiek, maar existentieel zijn. Ik en ik alleen vertegenwoordig het volk – als je het met mij oneens bent, heb je niet alleen ongelijk over iets belangrijks, maar ben je fundamenteel illegitiem. Je bent een verrader. Je bent een vijand van het volk. [22057] Dit anti-pluralisme is geen retorische tic. Het is een regeringsfilosofie. Wanneer media de regering bekritisieren, worden ze vijanden van het volk. Wanneer een rechter tegen een uitvoerend besluit oordeelt, trekt de populistische reactie de legitimiteit van de rechter in twijfel in plaats van de juridische redenering te bestrijden. [22057] Elke institutie die tegenspel biedt – rechtbanken, pers, aanklagers, maatschappelijk middenveld – wordt opnieuw gekwalificeerd als onderdeel van een corrupt establishment dat moet worden geneutraliseerd. De logica versterkt zichzelf. Eerst ondermijn je de instituties en vervolgens gebruik je hun verzwakking als bewijs dat ze al die tijd corrupt waren. De diagnose rechtvaardigt de remedie; de remedie bevestigt de diagnose.

Vergelijk dit met een moment dat in veel hedendaagse politieke culturen bijna onvoorstelbaar is geworden. Tijdens de Amerikaanse presidentiële campagne van 2008 hield John McCain een townhall-bijeenkomst waarbij een aanhanger Barack Obama een Arabier noemde en suggereerde dat hij een gevaar voor het land was. McCain corrigeerde haar, tot zijn blijvende eer. Obama, hield hij vol, was een fatsoenlijke familieman en een legitieme politicus met wie hij het oneens was. [22057] De uitwisseling was wederzijdse tolerantie in levenden lijve: de weigering om een tegenstander als vijand te behandelen, zelfs wanneer dat electoraal voordelig zou zijn geweest. Populistisch anti-pluralisme is de ontkenning van dat moment. Het laat niet alleen na de aanhanger te corrigeren. Het traint de aanhanger om de correctie zelf als verraad te beschouwen.

Politiciologen benoemen niet-meerderheidsinstellingen als de voornaamste doelwitten van deze regeringsfilosofie: rechtbanken, aanklagers, maatschappelijke organisaties, onafhankelijke kiesorganen, centrale banken en toezichhoudende instanties. [22057] Hun legitimiteit is niet afgeleid van een electoraal mandaat, maar van professionele expertise, procedurele onafhankelijkheid of constitutioneel ontwerp. Dat is precies wat hen essentieel maakt voor de liberale democratie – en politiek kwetsbaar. Ze kunnen worden aangevallen als niet-gekozen elites die de volkswil dwarsbomen. De aanval schrijft zichzelf. Wie heeft de rechters gekozen? Wie financiert de NGO's? Wie heeft de kiescommissarissen benoemd? De antwoorden zijn altijd een variant van "*niet jij*," en in een politiek die is georganiseerd rond volkssoevereiniteit als enige legitieme bron van gezag, is "*niet jij*" een doodvonnis.

Het patroon verspreidt zich. De Poolse Law and Justice-regering vulde haar constitutionele tribunaal met partijloyalisten en presenteerde de operatie als het opruimen van oude rechters – een retorische zet die het vullen van het tribunaal voorstelt als zuivering en verzet doet klinken als nostalgie naar een corrupt verleden. Turkije's Recep Tayyip Erdoğan ontmantelde na de coup poging van 2016 systematisch de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht. Hij gebruikte noodbevoegdheden om duizenden rechters, aanklagers, academici en ambtenaren te zuiveren, terwijl hij met populistische retoriek autoritaire maatregelen rechtvaardigde en de rechterlijke macht en media aanviel op manieren die de voor een functionerende democratie noodzakelijke checks and balances ondermijnden. [22064] De coup poging veroorzaakte een reële veiligheidsschok; in de nasleep werd die schok omgezet in een permanent mandaat voor institutionele sloop. Noodbevoegdheden hebben de gewoonte noodsituaties te overleven.

In Italië en Oostenrijk hebben de normalisering van extreemrechts discours, de aanvallen op politieke tegenstanders en die op de rechterlijke macht dezelfde erosie van democratische normen met stillere middelen zichtbaar gemaakt. Het vermogen van populistten om conflicten en schandalen te veroorzaken, trekt media-aandacht. Daardoor kunnen ze nieuwscycli domineren en politieke agenda's bepalen zonder substantiële kritiek te ondervinden. [22067] Spektakel wordt een oplosmiddel. De camera's blijven op het gevecht gericht; het langzame proces van institutionele verovering verdwijnt uit beeld, totdat die verovering zo compleet is dat ze alleen door een crisis nog ongedaan kan worden gemaakt. Het Hongaarse model bleek juist exporteerbaar doordat elke stap incrementeel en juridisch verdedigbaar was. Bewonderaars hoefden geen tanks te importeren. Ze moesten juristen, mediastrategieën en een theorie van het volk importeren die institutioneel verzet op verraad deed lijken.

Slimme Repressie en Gefabriceerde Polarisatie

Bill Scheuerman heeft de hedendaagse gereedschapskist omschreven als *slimme repressie* – minder bot geweld, meer verraderlijke technieken. Surveillance vervangt de klopp op de deur om middernacht of vult die aan. Kritische ngo's wordt staatsfinanciering onttrokken in plaats van dat ze ronduit worden verboden. Informatieomgevingen op sociale media worden gemanipuleerd. Niet-dodelijke maar effectieve controle-instrumenten stapelen zich op. [22060] Het voordeel van slimme repressie is zowel diagnostisch als strategisch. Elke afzonderlijke maatregel kan worden aangevochten, bediscussieerd en als hervorming worden voorgesteld. De cumulatieve architectuur van controle is moeilijker te herkennen totdat die al dragend is geworden. Tegen de tijd dat het patroon onmiskenbaar is, zijn de instellingen die nodig zijn om het te benoemen en zich ertegen te verzetten mogelijk al gecompromitteerd.

Venezuela is het waarschuwend voorbeeld van escalatie – het laat zien wat er gebeurt wanneer de institutionele vangrails zijn verdwenen. Hugo Chávez kwam in 1999 aan de macht met oprechte volkssteun en voerde oprechte democratische vernieuwingen in: participatieve begrotingen, gemeenschapsraden en sociale missies op het gebied van gezondheid en onderwijs. [22056] Hij schreef ook met bewonderenswaardige regelmaat referenda uit, waarbij hij instrumenten van directe democratie gebruikte om democratische legitimiteit voor zijn bewind op te eisen. Maar de referenda werden gehouden in een context van mediadominantie en de inzet van middelen die het speelveld systematisch deden kantelen. [22056] Het monisme van de ideologie deed zijn werk. Onafhankelijke rechtbanken en media werden uitgeschakeld. [22056] Toen Chávez in 2013 stierf, erfde Nicolás Maduro een staatsapparaat dat systematisch van onafhankelijke instellingen was ontdaan. Er waren geen onafhankelijke rechtbanken om hem in toom te houden, geen onafhankelijke media om hem te ontmaskeren en geen onafhankelijk openbaar ministerie om hem te onderzoeken. Wat was begonnen als een illiberale democratie – vrije verkiezingen in combinatie met een gecompromitteerde rechtsstaat – kantelde naar ondubbelzinnig autoritarisme. [22056;22059] Venezuela biedt het antwoord op de vraag waarom deze tussencategorie ertoe

doet. Zodra het institutionele weefsel voldoende is geërodeerd, is er geen weg terug zonder catastrofale ontwrichting. Chávez was niet per se van plan een dictatuur te creëren. Maduro erfde er een, omdat de voorwaarden daarvoor stuk voor juridisch stuk waren geschapen onder de banier van het volk. [22056]

Referenda verdienen in dit licht een koelere blik dan de romantiek van de directe democratie gewoonlijk toestaat. Populisten grijpen ernaar omdat referenda de volkssoevereiniteit lijken te verwezenlijken zonder de wrijving van representatieve instellingen. In de praktijk worden ze vaak strategisch ingezet en terzijde geschoven wanneer ze ongelegen komen. Orbán hield een referendum over een EU-herverdelingsakkoord voor migratie dat al van tafel was. Hij verloor het niet omdat Hongaren plotseling immigratie omarmden, maar omdat de opkomst onder de drempel bleef die hijzelf had verhoogd om zich te beschermen tegen het gebruik van hetzelfde instrument door de oppositie. De stem van het volk, die op commando niet het gewenste resultaat had opgeleverd, werd simpelweg omgeleid via het parlement. [22056] Syriza's genegeerde referendum over het reddingspakket in Griekenland behoort tot dezelfde familie. Directe democratie is in populistische handen minder een constitutioneel beginsel dan een campagnetechniek waarvoor toevallig stembiljetten nodig zijn. Het volk is soeverein wanneer het ja zegt tegen het script van de leider. Wanneer mensen niet komen opdagen of het verkeerde zeggen, volstaan andere instrumenten.

Polarisatie wordt vaak behandeld als een tragisch bijproduct van maatschappelijke verdeeldheid, als een mist die over samenlevingen neerdaalt en het democratische leven moeilijker maakt. Müllers inzicht is scherper: polarisatie is vaak een doelbewuste politieke strategie, meestal toegepast door rechtse of extreemrechtse populistten. [22059] Als je mensen ervan overtuigt dat alles op het spel staat en dat ze alles zullen verliezen, breng je hen tot een punt waarop ze beseffen dat hun eigen kant soms behoorlijk antidemocratisch handelt, maar toch bereid zijn de andere kant op te kijken. [22059] Ze keuren gedrag goed dat ze ooit zouden hebben veroordeeld, omdat het alternatief als apocalyptisch is voorgesteld. Polarisatie verandert democratische politiek in een nulsomspel – we winnen of we verliezen alles – waarin de gebruikelijke normen van terughoudendheid en tolerantie worden opgeschort omdat de inzet als existentieel wordt gepresenteerd. [22059] Dit is het mechanisme waardoor constitutioneel hardball binnen een politieke coalitie acceptabel wordt. Elke afzonderlijke normschending wordt voorgesteld als een noodzakelijke verdedigingsmaatregel tegen een existentiële dreiging. De schending wordt niet ontkend. Ze wordt gerechtvaardigd.

Cruciaal is dat Müller erop aandringt dat deze polarisatie veel meer een elitefenomeen is dan een verschijnsel aan de basis. [22059] Het geruststellende verhaal waarin gewone burgers elkaar spontaan en onherstelbaar haten, is op basis van het bewijsmateriaal overdreven. Anekdoten over wederzijdse afkeer bestaan natuurlijk; die zijn er altijd. Maar de cruciale variabele is het gedrag van elites: wat leiders acceptabel verklaren, wat ze weigeren te veroordelen, waar ze grenzen trekken en waar ze die uitwissen. [22059] Dit is geen prettige bevinding voor de democratische theorie, die deugd liever bij de demos zoekt en ondeugd bij de kleine groep machthebbers. Toch is het een empirisch hardnekkige bevinding. De anekdote over de Trump-immigratiewet is in dit opzicht veelzeggend. Een wetsvoorstel van beide partijen dat aanzienlijke immigratiebeperkingen zou hebben ingevoerd, werd mede tegengehouden omdat het populistische politieke belang volgens Müllers analyse niet lag in het oplossen van het probleem, maar in het behouden ervan als mobiliserend onderwerp. Trump wilde geen wet die immigratie op de juiste manier reguleerde, omdat die als een overwinning voor Biden en de Democraten zou gelden. Deze mensen willen het als onderwerp in stand houden. Ze zijn niet per se geïnteresseerd in het vinden van het juiste beleid. [22059] Het onderwerp is de brandstof. Een oplossing zou het vuur doven. Daarom wordt de oplossing gesaboteerd en wordt die sabotage als een principe verkocht. Politiek wordt

niet apocalyptisch omdat de onderliggende problemen uniek apocalyptisch zijn, maar omdat de apocalyps een superieure mobilisatietechnologie is. [22059]

Faciliteerders, Vangrails en de Internationale Dimensie

Een van de meest onderschatte elementen van democratische achteruitgang is de rol van reguliere conservatieve partijen bij het normaliseren van extreemrechts. Het gaat niet alleen om extreemrechtse elites. Heel vaak is het gedrag van centrumrechtse elites absoluut cruciaal – welk discours zij voortaan acceptabel verklaren, waar zij uiteindelijk nog van mening verschillen met extreemrechts en waar zij ophouden het oneens te zijn. [22059] Wanneer een gerespecteerde centrumrechtse politicus aangeeft dat een bepaald extreemrechts beleid of frame acceptabel is, biedt die een legitimerende brug aan kiezers die anders door het extremisme zouden worden afgestoten. Je kunt een goede christendemocraat zijn en toch deze opvattingen hebben, luidt het signaal. Standpunten die burgers aanvankelijk misschien beschouwden als schendingen van fundamentele democratische normen of als buitensporig wreed, worden denkbaar zodra iemand die zij als gematigd beschouwen er zijn zegen aan heeft gegeven. [22059] Het Overton-venster verschuift niet in de eerste plaats door de overtuigingskracht van extremisten. Het verschuift door de steun en overname van degenen die als gematigd worden gezien. Centrumrechtse partijen die achter extreemrechts aanlopen en migratie tot het bepalende thema maken terwijl het niet eens de grootste zorg van het publiek was, hebben herhaaldelijk ontdekt dat extreemrechts licht zowel electoraal als democratisch een slecht product is. [22059] De erosie van democratische normen is dus niet alleen een project van populistische buitenstaanders. Ze vereist faciliterend gedrag van insiders uit het establishment. [22059] Het feit dat mensen op de populist hebben gestemd, maakt hen nog geen populisten; de belangrijkere vraag is wat elites doen met de toestemmingsstructuur die door deze stemmen wordt gecreëerd. [22059]

Tegenover deze faciliterende dynamiek hebben sommige politieke systemen geprobeerd populistische partijen in te dammen. Het cordon sanitaire – de praktijk waarbij reguliere partijen afspreken populistische partijen nooit in regeringscoalities op te nemen – is in Duitsland gehandhaafd ten aanzien van de AfD en gedurende een groot deel van de Nederlandse geschiedenis ten aanzien van Geert Wilders' PVV. [22056] De logica is eenvoudig. Als populistische partijen niet kunnen regeren, kunnen ze instellingen niet van binnenuit ontmantelen. Houd ze buiten de kamer waar het constitutionele meubilair wordt herschikt en het meubilair blijft behouden. Maar de strategie heeft erkende beperkingen. Systemen van evenredige vertegenwoordiging bieden populistische partijen structurele mogelijkheden om zetels te vergaren, zelfs zonder te regeren. Ongemakkelijker nog is dat het cordon sanitaire de aantrekkingskracht van populistische bewegingen paradoxaal genoeg kan vergroten door hun status als buitenstaander te versterken. [22056;22064] De aantrekkingskracht van het anti-establishment wordt letterlijk bevestigd doordat het establishment samenspannt om hen uit te sluiten. De bewering dat de elite een gesloten bolwerk vormt, wordt in de ogen van aanhangers een waarneembaar feit in plaats van een slogan. Bovendien wordt het cordon steeds moeilijker vol te houden naarmate extreemrechtse partijen groter worden, zonder uit te komen bij een minderheidsregering of ongemakkelijke grote coalities die zelf de ontgoocheling onder de bevolking kunnen voeden. [22056] Insluiting die op kartelvorming lijkt, kan rekruteringsmateriaal worden voor degenen die worden ingesloten.

Scheuermans bredere inzicht verdient nadruk, omdat het een nog altijd krachtig cultureel beeld corrigeert van de manier waarop democratieën eindigen. Democratische achteruitgang bestaat doorgaans uit geleidelijke erosie – niet uit een plotselinge ineenstorting of militaire coups. De hoofdrolspelers zijn civiele leiders die via juridische kanalen opereren. [22060] Dit geleidelijke karakter is strategisch effectief en tegelijkertijd moeilijk te diagnosticeren. Elke afzonderlijke stap – een gedwongen pensionering van een rechter, de intrekking van een medialicentie, een herindeling, een wijziging van de regels voor campagnefinanciering of een aanpassing van de

benoemingsprocedure – lijkt op zichzelf beheersbaar en aanvechtbaar. Tegen de tijd dat het cumulatieve effect zichtbaar is, zijn de instellingen die nodig zijn om weerstand te bieden mogelijk al gecompromitteerd. [22060] Als de achteruitgang te snel verloopt, is er geen tijd om te procederen of te mobiliseren. [22060] Het tempo is even belangrijk als de richting. Een langzame bloeding kan dodelijker zijn dan een dramatische breuk, omdat die bloeding nooit volledig de noodreflexen activeert die een coup wel zou oproepen. De culturele verbeelding draait nog steeds op twintigste-eeuwse beelden: tanks, junta's en de radioaankondiging bij dageraad. De eenentwintigste-eeuwse versie is stiller en die stilte maakt deel uit van haar kracht. [22060]

Tegenstand vanuit de elite heeft het proces in sommige gevallen gematigd. Tijdens Trumps eerste termijn werd de overschrijding van de uitvoerende macht deels vertraagd en bijgestuurd door institutionele weerstand van inspecteurs-generaal, de leiding van de FBI, beroepsambtenaren, advocaten en rechters. De zogenoemde deep state deed volgens Scheuermans verslag en aanverwante analyses zijn werk; advocaten deden hun werk; rechters deden hun werk, vele malen. [22057;22060] De Amerikaanse democratie leefde in die periode nog, betoogden Mounk en Ziblatt, maar was op een risiconiveau beland dat in de levende herinnering niet eerder was ervaren. [22057] Die weerstand vormt echter geen structurele garantie. Hij hangt af van de persoonlijke moed van individuele actoren binnen instellingen waarvan de onafhankelijkheid zelf wordt aangevallen. Een elitetheorie van democratische verdediging is slechts zo sterk als de elites die nog steeds geloven dat de normen het verdedigen waard zijn – en als het maatschappelijk middenveld en de massapolitiek die, wanneer dat nodig is, de tegenstand vanuit de elite kunnen verbreden tot ruimere democratische coalities. [22060] Scheuerman is op dit punt voorzichtig. Op de elite gerichte tegenstand draait niet alleen om elites, zelfs niet wanneer dat zo lijkt; ze draait ook om het maatschappelijk middenveld en de massapolitiek, die elites redenen, dekking en druk bieden om stand te houden. [22060] Wanneer de elites zelf de uitvoerders van hardball zijn of wanneer ze zijn vervangen, wordt de vangrail de dreiging. De vraag verschuift dan van de vraag of instellingen standhouden naar de vraag of er binnen die instellingen nog iemand is die wil dat ze standhouden.

Democratische achteruitgang vindt niet plaats in een geopolitiek vacuüm. Autocratiserende populistische regeringen hebben een gemeenschappelijk belang gevonden en delen modellen, technieken en politieke dekking. Orbán's Hongarije werd een reisbestemming voor internationale bewonderaars, onder wie Amerikaanse conservatieven die in Boedapest een werkend model van *illiberale democratie* vonden dat ze wilden importeren. De stad werd een soort seminarcampus voor de politiek van institutionele verovering: kom voor de conferenties, vertrek met het draaiboek. De verzwakking van de Amerikaanse inzet voor democratische normen – zichtbaar in de terughoudendheid om geallieerde autocraten te bekritisieren en in de expliciete lof voor autoritaire leiders – geeft regeringen die hun eigen instellingen aanvallen het signaal dat dit wordt gedoogd. [22057;22060] Wanneer 's werelds voornaamste democratische macht haar rol als internationale verdediger van democratische normen opgeeft, dalen de politieke kosten van democratische achteruitgang. Bondgenoten merken het. Rivalen merken het. Het binnenlandse publiek merkt dat de oude preken over de rechtsstaat niet langer consequenties hebben. De gereedschapskist van slimme repressie – surveillancetechnologie, manipulatie van sociale media en het onthouden van financiering aan het maatschappelijk middenveld – is ook steeds gemakkelijker over grenzen heen overdraagbaar en verkrijgbaar bij niet-democratische leveranciers. [22060] Technieken reizen. Rechtvaardigingen ook. Een stap die ooit hoge diplomatieke kosten met zich mee zou hebben gebracht, kan nu worden voorgesteld als een soevereine keuze, culturele authenticiteit of verzet tegen globalistische inmenging. De internationale omgeving veroorzaakt geen achteruitgang. Ze kan achteruitgang wel goedkoper en sneller maken en gemakkelijker als patriottisme laten presenteren.

Het Patroon en de Paradox

Wie afstand neemt van de afzonderlijke landencases, ziet het patroon duidelijker worden. Constitutioneel hardball is de methode. Antipluralisme is de ideologie. Polarisatie is de strategie die de methode voor de eigen achterban aanvaardbaar maakt. Facilitering door centrumrechts is de brug die het publiek verbreedt. Slimme repressie is de hedendaagse gereedschapskist. Geleidelijkheid is het tempo dat diagnose bemoeilijkt. Niet-majoritaire instellingen zijn de voorkeursdoelen, omdat ze zowel essentieel zijn als electoraal verweesd. Illiberale democratie is het tussenstation dat nooit had mogen worden aanvaard als een stabiele vorm van democratisch leven. Venezuela herinnert aan het eindstation. Hongarije herinnert eraan dat dit eindstation van binnenuit de Europese Unie kan worden benaderd, met advocaten in plaats van generaals en in een land dat al elke conventionele test van democratische veiligheid had doorstaan.

De meest verontrustende paradox van constitutioneel hardball en democratische achteruitgang is dat het proces achteraf zo goed leesbaar is en in realtime zo moeilijk te stoppen. Hongarije voldeed in 2010 aan elk criterium voor een geconsolideerde, veilige democratie. Venezuela had vrije verkiezingen gehouden en baanbrekende participatieve experimenten uitgevoerd die veel progressieven bewonderden. Turkije was een NAVO-bondgenoot en een EU-kandidaat geweest. Polen was het succesverhaal van de postcommunistische transitie geweest. Elk geval zag er van binnenuit anders uit en werd beschreven door regeringen met oprechte electorale mandaten die – oprecht of anderszins – beweerden de wil van het volk te vervullen. De statuten waren gepubliceerd. De meerderheden waren echt. De rechtvaardigingen waren beschikbaar in de taal van de volkssoevereiniteit. Dat is precies wat de diagnose van dit moment zo veeleisend maakt. Het virus repliceert zich met behulp van de machinerie van zijn gastheer. Het hoeft het laboratorium niet te vernielen. Het hoeft alleen de protocollen te herschrijven, één wettig amendement tegelijk, totdat het laboratorium nog steeds overeind staat maar niet langer vrij is.

9. Democratische balans: correctief of existentiële bedreiging

Hoofdstuk 8 volgde de machinerie van democratische erosie – de wettige, geleidelijke, bijna bureaucratische ontmanteling van liberale beperkingen door regeringen die nog altijd aanspraak maken op een volksmandaat. Het beeld dat opdoemde was ontvullend: rechtbanken ingepakt, kieskaarten hertekend, media gekaapt en normen van terughoudendheid verlaten, dit alles zonder één tank op straat. Die analyse laat echter de moeilijkere vraag onbeantwoord. Is het populisme de ziekte die het politieke lichaam van binnenuit uitholt of is het slechts de koorts – het zichtbare symptoom van een infectie die al diep in de bloedbaan zat lang voordat de eerste populistische leider het podium betrad? Het onderscheid is niet academisch. Als populisme de ziekte is, luidt het voorschrift: indamming en afwijzing. Is het het symptoom, dan luidt het voorschrift: stel vast wat eraan voorafging; de koorts kan zelfs nuttig zijn. Dit hoofdstuk maakt de balans op. Geen retorische balans, waarbij de conclusie al in de openingszin wordt binnengesmokkeld, maar een oprechte: activa aan de ene kant, passiva aan de andere en een oordeel dat het gemak van een helder antwoord weigert. De vraag is of populisme een democratisch weksignaal is, datgene wat de democratie ten val brengt of – het meest ongemakkelijk – beide tegelijk.

Wat er eerst misging

Voordat het populisme een massale electorale kracht werd, was er al iets grondig misgegaan met de reguliere democratie. De ellende begon niet met een charismatische buitenstaander die tegen de elite tekeer ging. Ze begon met de elite die het met zichzelf eens was. Cas Mudde heeft het punt met kenmerkende bondigheid verwoord: Europese integratie en immigratie *"werden van de politieke agenda gehouden door de grote partijen in landen als Nederland of Duitsland"* omdat *"alle elites het daar gewoon over eens waren."* Er was geen complot, benadrukt hij – alleen een consensus die zo compleet was dat debat overbodig en daardoor onmogelijk werd. *"Je hebt geen debat over kwesties waarover iedereen het eens is."* [22056] Het resultaat was een politiek waarin enkele van de meest ingrijpende vraagstukken waarmee Europese samenlevingen werden geconfronteerd – wie erbij hoort, hoe open de grenzen moeten zijn, hoe ver soevereiniteit mag worden samengevoegd – werden behandeld als afgehandelde technische kwesties in plaats van als levende democratische keuzes. Toen mensen het gevoel kregen dat die kwesties niet werden aangepakt, merkt Mudde op, *"of dat waar is of niet is irrelevant. Wanneer mensen geloven dat het waar is, is het waar."* [22056] Geloof is in de democratische politiek een feit op zich.

De ideologische convergentie die dit mogelijk maakte, had een naam en een decennium. In de jaren negentig, constateert Mudde, *"namen de meeste centrumlinkse partijen, de sociaaldemocraten, een zogenaamd pragmatische derde weg-positie aan die het neoliberalisme omarmde en die het verschil tussen centrumlinks en centrumrechts ideologisch behoorlijk klein maakte"* – niet in de laatste plaats omdat veel centrumrechtse partijen reageerden door op sociale en culturele vraagstukken naar het centrum te schuiven. [22056] De beroemde keuze tussen links en rechts kromp tot een keuze tussen twee beheerders van dezelfde regeling. Verkiezingen gingen door. Parlementen vergaderden. De rituelen van de democratie werden in acht genomen. Maar het scala aan aangeboden alternatieven vernauwde zich, totdat stemmen voor een groeiend deel van het electoraat minder voelde als zelfbestuur en meer als de selectie van een iets andere bestuurder.

Chantal Mouffe heeft deze toestand zijn invloedrijkste diagnose gegeven: postdemocratie. Onder de neoliberale hegemonie, betoogt zij, werd de productieve spanning tussen liberale en democratische beginselen weggenomen. Democratie werd gereduceerd tot haar meest minimale liberale component – vrije verkiezingen en de bescherming van sommige rechten – terwijl vrije markten centraal kwamen te staan in de politieke orde. De rol van parlementen nam af, omdat verkiezingen niet langer echte alternatieven boden, maar slechts een afwisseling tussen centrumrechts en

centrumlinks. Alles wat zich tegen de centristische consensus verzette, werd gepresenteerd als *extremistisch* of gediskwalificeerd als *populistisch*. De politiek zelf veranderde in *"simpel beheer van de gevestigde orde door technocraten buiten de volkssoevereiniteit om."* [22062] De taal is scherp, maar het empirische patroon dat ze beschrijft, is moeilijk van tafel te vegen. Wanneer alleen de posities die de regerende klasse al inneemt toelaatbaar zijn, wordt meningsverschil gepathologiseerd in plaats van bediscussieerd. Het woord *populistisch* wordt minder een beschrijving dan een diskwalificatie – een manier om bepaalde claims van tafel te halen zonder ze te hoeven beantwoorden.

Jan-Werner Müller benadert hetzelfde terrein vanuit een andere hoek. Populisme, zo redeneert hij, ontstaat deels uit wat je ondemocratisch liberalisme zou kunnen noemen: de praktijk om kritieke kwesties af te schermen van democratische strijd en bepaalde vraagstukken te behandelen als te belangrijk, te technisch of moreel te afgehandeld om aan kiezers over te laten. [22059] De liberale toewijding aan rechten, markten en internationale instellingen is op zich niet het probleem. Het probleem is de gewoonte om de meest omstreden vraagstukken te verwijderen uit de arena waarin burgers geacht worden erover te beslissen. Wanneer die gewoonte ingeburgerd raakt, verdwijnen de mensen die zich buitengesloten voelen niet. Ze zoeken iemand die deze vraagstukken weer op de agenda zet, luid en zonder verontschuldigen.

Het structurele bewijs van onthechting staat in de verkiezingscijfers. Cristóbal Rovira Kaltwasser heeft de langdurige neergang gedocumenteerd van de christendemocratische partijfamilie – ooit de grote stabiliserende kracht van het naoorlogse West-Europa – van ruwweg 25 procent van de stemmen in de jaren tachtig naar ongeveer 15 procent in het meest recente decennium: een *"dramatische daling"*, langzaam genoeg om jaar na jaar onopgemerkt te blijven en groot genoeg om achteraf gezien het partijstelsel te herdefiniëren. [22058] Ook conservatieven verloren terrein, zij het minder sterk. De volkspartij, de naoorlogse uitvinding die bedoeld was om brede coalities onder één dak bijeen te brengen, is *"bijna aan het verdwijnen in West-Europese samenlevingen."* [22058] Dit waren geen toevallige schommelingen. Ze weerspiegelden een partijstelsel dat zich steeds verder losmaakte van aanzienlijke delen van zijn electoraat. Het kartel had zich om zichzelf heen gesloten. De mensen erbuiten werden onrustig. En onrust vindt in een democratie uiteindelijk een voertuig.

De democratische functie van populisme

Dat voertuig heeft een naam en die naam is niet alleen een scheldwoord. Het pleidooi voor de democratische functie van populisme begint met een simpele observatie: wanneer een onderwerp niet wordt bediscussieerd, kan er geen besluit over worden genomen. Mudde is direct. *"Een van de beste dingen aan populisme, vooral wanneer het in de oppositie zit, is dat ze bepaalde kwesties politiseren of herpolitiseren"* – met name immigratie, Europese integratie en bezuinigingen, die allemaal waren opgenomen in de eliteconsensus en verwijderd uit de echte democratische competitie. [22056] Populisme blies het deksel eraf. Kwesties die technocraten onder *afgehandeld* hadden gearcheveerd, verschenen opnieuw als levende politieke vraagstukken, met winnaars, verliezers en de ongemakkelijke noodzaak om te kiezen. Of de antwoorden die populistten bieden bevalen, is een andere kwestie. Het daaraan voorafgaande feit is dat de vragen weer in het openbaar werden gesteld. Daar horen democratische vragen thuis.

Muddes favoriete kleine voorbeeld is het openbaar vervoer – een beleidsdomein dat alledaags klinkt, totdat je opmerkt wie de prijs betaalt. Een van de gevolgen van Europese integratie, merkt hij op, is de aanhoudende druk geweest om het openbaar vervoer te privatiseren. Privatisering betekent in de leerboekversie efficiëntie: investeren in winstgevende routes en de onwinstgevende minimaliseren. In de praktijk heeft dit in een groot deel van Europa geleid tot duurdere diensten, schralere dekking en uitsluiting van de periferie. De mensen die het onderspit delven, zijn

geneigd de overheid de schuld te geven in plaats van de private exploitant, omdat ze nog steeds geloven dat openbaar vervoer een publieke verantwoordelijkheid is. Wanneer ze klagen, ligt het technocratische antwoord klaar: we kunnen dit niet terugdraaien, het is de Europese deal. [22056] Populisme legt zulke zaken weer op tafel. Het houdt vol dat beleid met echte verliezers een politieke keuze is, geen natuurwet. Die volharding is op zich een democratische dienst.

Mouffe schetst het grotere plaatje. Het huidige *"populistische moment"*, betoogt zij, is *"een heilzame terugkeer van het politieke na jaren van postpolitiek"* – na de illusie van een consensuele politiek waarin ideologische breuklijnen zogenaamd waren opgelost ten gunste van technocratische rationaliteit. [22062] Postpolitiek was nooit het einde van de ideologie. Het was de hegemonie van één ideologie die zich voordeed als de afwezigheid van alle andere. Toen die schijn barstte, keerde de politiek terug – luidruchtig, moralistisch, soms lelijk, maar herkenbaar politiek. Het alternatief voor die terugkeer was geen serene liberale orde. Het was het voortgezette beheer van een orde die groeiende aantallen burgers niet langer als de hunne herkenden.

Het historische Amerikaanse overzicht biedt een stillere versie van dezelfde correctieve functie. Populistische bewegingen in de Verenigde Staten hebben zelden uit eigen naam de federale regering veroverd. Wat ze wel herhaaldelijk hebben gedaan, is de mainstream dwingen te reageren. Mudde merkt op dat de kwesties van de People's Party in het begin van de twintigste eeuw werden overgenomen door de Democratische Partij; meer recentelijk, sinds de Tweede Wereldoorlog, is het met name de Republikeinse Partij geweest die de kwesties van populistische bewegingen heeft overgenomen. [22056] Druk van buitenstaanders heeft herhaaldelijk binnenstaanders tot aanpassing gedwongen. Dat is de correctieve functie die werkt zoals bedoeld: niet de vervanging van het systeem, maar de onwillige erkenning door het systeem dat het was opgehouden met luisteren.

Er is ook iets veranderd in het burgerschap zelf.

Ronald Ingleharts concept van *cognitieve mobilisatie* beschrijft een bevolking die beter opgeleid en politiek zelfverzekerder is dan vorige generaties. *"Nu wanneer een leider zegt dat je dit moet doen, zeggen veel mensen waarom. Dat zeiden ze vroeger niet."* [22056] Mudde beschouwt dit als een gezonde democratische ontwikkeling. Dit zijn *"kritische burgers"* die leiders ter verantwoording roepen in plaats van passief partijsignalen te volgen – *"precies wat we altijd van democratie wilden,"* ook al levert dat problemen op voor de manier waarop politiek altijd werd bedreven. [22056] In de jaren vijftig en een groot deel van de jaren zestig stemden katholieke kiezers katholiek, arbeiders sociaaldemocratisch en leden van de hogere middenklasse liberaal. Ze maakten niet zozeer keuzes, maar leefden binnen subculturen. Die wereld is verdwenen. De burgers die haar vervangen, stellen vragen. Populisme kan een van de voertuigen zijn waarmee dit nieuwe, assertieve burgerschap zich laat horen – niet altijd wijs, niet altijd eerlijk, maar wel hoorbaar.

Mouffe gaat nog verder. Linkspopulisme, betoogt zij, kan *"de weg openen naar de herbevestiging en uitbreiding van democratische waarden"* als het zegeviert. Het probleem is niet het populisme als zodanig, maar welke soort wint. [22062] Ze stelt voor wat zij radicaal hervormisme noemt: niet de afschaffing van de representatieve democratie, maar de transformatie van instellingen om ze werkelijk representatiever te maken, waar nuttig aangevuld met vormen van directe of participatieve democratie. In haar benadering *"worden we niet systematisch geconfronteerd met een crisis van de representatieve democratie op zich maar met een crisis van haar huidige postdemocratische incarnatie."* [22062] De remedie is niet de machinerie van representatie te vernielen. Het doel is representatie weer iets te laten betekenen. Of men haar vertrouwen in het linkspopulistische pad deelt, de onderliggende claim is serieus: het democratisch tekort kwam eerst en populisme is onder andere een eis dat dit tekort wordt gedicht.

De Passiva: Wanneer het Alarm het Vuur Wordt

Tot zover de activa. Nu de passiva – en die zijn niet gering. Zelfs als we alles hierboven erkennen, draagt het populisme een structurele logica in zich die haaks staat op het liberaal-democratische bestel. Dezelfde Mudde die het vermogen van het populisme prijst om begraven kwesties opnieuw te politiseren, is genadeloos over de keerzijde. *"Aan de andere kant leidt het tot polarisatie. En de reden is eenvoudig. Het debat is moreel. Corrupt tegenover zuiver."* [22056] Populisten *"hebben geen politieke tegenstanders, ze hebben vijanden."* [22056] Dit is geen retorische gewoonte die met betere mediatraining kan worden afgeleerd. Het is het ideologische gevolg van een dun-gecentreerde wereldbeschouwing waarin de elite niet louter ongelijk heeft, maar corrupt is en het volk niet louter gelijk heeft, maar zuiver is. In een morele strijd is een compromis een vorm van besmetting. *"Je sluit geen compromis in een morele strijd, want als de zuiveren compromissen sluiten met de corrupten, raken de zuiveren gecorrumpeerd."* [22056] Sommige fundamentele aspecten van de liberale democratie staan, zo concludeert Mudde, op gespannen voet met het populisme. [22056]

Een pluralistische democratie vereist dat politieke tegenstanders elkaar als legitiem behandelen, ook wanneer ze het diepgaand oneens zijn – dat de andere kant het recht heeft om mee te dingen, anderen te overtuigen en, als ze wint, te regeren. De morele tweedeling van het populisme tast precies die eis aan. Yascha Mounk en Daniel Ziblatt hebben de twee ongeschreven pijlers van democratisch bestuur geïdentificeerd die hierdoor worden aangetast. De eerste is wederzijdse tolerantie: de publieke aanvaarding dat tegenstanders het legitieme recht hebben om te concurreren en te winnen, ook wanneer men hun ideeën aanstootgevend vindt. [22057] De tweede is institutionele zelfbeperking: de conventie dat machthebbers niet elke wettelijke bevoegdheid tot het uiterste benutten, en dat het bezit van een bepaalde institutionele macht niet betekent dat je die altijd tot het uiterste gebruikt. [22057] Geen van beide pijlers is in de meeste grondwetten vastgelegd. Beide zijn dragend. Verwijder ze en de formele structuur blijft overeind, terwijl de praktijk instort.

Mounk is ondubbelzinnig over dit traject. *"Op de lange termijn vestigt het populisme niet alleen een illiberale democratie. Het neigt feitelijk naar een illiberale dictatuur."* [22057] Zodra een regering de media controleert, de rechten van de oppositie beperkt en loyalisten in de kiescommissie plaatst, komt de tweede kernwaarde van het politieke systeem – de mogelijkheid om een regering langs democratische weg te verwijderen – onder druk te staan. [22057] Hongarije is daarvan het bewijs en het loont om dat zonder weg te kijken onder ogen te zien. Viktor Orbán, democratisch gekozen, gebruikte volledig legale middelen – het afdwingen van pensioenleeftijden voor rechters om in de rechtbanken plaats te maken voor bondgenoten en het hertekenen van kiesdistricten om een supermeerderheid te creëren – om de institutionele onafhankelijkheid stapsgewijs te ontmantelen. Uiteindelijk concludeerden onafhankelijke waarnemers dat de laatste verkiezingen *"grotendeels vrij maar niet langer"* eerlijk waren. [22057] Elke stap was rechtmatig. Elke stap werd verdedigd als de wil van het volk. De eindbestemming was een systeem waarin het volk nog steeds kon stemmen, maar niet langer een betekenisvolle keuze kon maken.

De verschuiving van categorie is even belangrijk als de institutionele verschuiving. Kaltwasser merkt op dat Orbán's Fidesz *"begon als een mainstream rechtse partij en zichzelf nu heeft getransformeerd tot een populistisch radicaal-rechtse partij."* [22058] Dit is geen beleidsaanpassing. Het is een verandering van politieke soort. Hetzelfde traject, zo betoogt hij, bedreigt nu de Republikeinse Partij in de Verenigde Staten, die hij omschrijft als *"allesbehalve nog een mainstream rechtse partij"* – *"een populistisch radicaal-rechtse partij,"* wat het historische etiket conservatief ook ooit mag hebben geïmpliceerd. [22058] Wanneer mainstream partijen zelf de populistische logica gaan uitdragen, zijn de corrigerende en de corrosieve functie niet langer verdeeld over oppositie en regering. Ze bevinden zich binnen dezelfde organisatie.

Polarisatie werkt als een versneller. Müller merkt op dat dit *"een zeer succesvolle strategie is geweest, meestal toegepast door rechtse of zelfs extreem-rechtse populistten"* – het mechanisme is uiterst eenvoudig: *"als je mensen ervan overtuigt dat alles op het spel staat, zullen ze weggijken"* bij het antidemocratische gedrag van hun eigen kant. [22059] Kiezers die tot op zekere hoogte weten dat hun kamp zich slecht gedraagt, zullen dat gedrag toch goedkeuren omdat het alternatief wordt voorgesteld als een existentiële catastrofe. Politicologen hebben dit mechanisme in veel gevallen gedocumenteerd. Het is moeilijk te bestrijden. [22059] En de polarisatie zelf, zo voegt Müller toe, is *"veel meer een elitefenomeen dan iets op de grond"* – een dynamiek van bovenaf, aangedreven door leiders en strategen, die zichzelf versterkt zodra zij eenmaal op gang is gebracht. [22059] De anekdotes over wederzijdse haat aan de eettafel zijn reëel genoeg. De motor bevindt zich hogerop.

Voor deze spiraal zijn niet aan slechts één kant populistten nodig. Muddes voorbeeld is Hillary Clintons campagne van 2016, die, toen Trump eenmaal de kandidaat was, in wezen veranderde in een moreel tegenpopulisme: *"Trump is slecht en wij zijn goed."* [22056] *"Het probleem is dat populisme, wanneer het succesvol is, vaak leidt tot antipopulisme en antipopulisme gebruikt vrijwel dezelfde morele dynamiek."* [22056] Clintons campagne, zo merkt Mudde op, was negatiever dan die van Trump – en minder gericht op inhoudelijke kwesties. Het resultaat is een polarisatiespiraal die *"grotendeels elke mogelijkheid van compromis ondermijnt, wat de basis is van de liberale democratie."* [22056] Wanneer beide kampen een moreel universum van zuiverheid en corruptie bewonen, houdt het centrum geen stand omdat het centrum opnieuw is gedefinieerd als verraad. Mounks beoordeling van het Amerikaanse geval is dan ook somber, zonder apocalyptisch te zijn: *"De Amerikaanse democratie leeft nog, maar is op een risiconiveau gebracht dat we in ons leven niet hebben meegemaakt."* [22057]

De relatie tussen het succes van het populisme en de gezondheid van de democratie wordt ook beïnvloed door electorale en institutionele structuren – een punt dat zowel tegen paniek als tegen zelfgenoegzaamheid ingaat. Mudde merkt op dat het Amerikaanse systeem *"de bestaande twee partijen bevoordeelt"*. Populisten kunnen staten en gemeenten domineren; het is voor hen veel moeilijker gebleken om op federaal niveau als derde kracht door te breken. [22056] Wat het Amerikaanse systeem wel toelaat, zoals het Trump-tijdperk aantoonde, is de verovering van een van de twee partijen van binnenuit. Systemen van evenredige vertegenwoordiging bieden populistten meer ruimte om toe te treden: ze verlagen de drempel voor zetels en invloed, zonder hun noodzakelijkerwijs de sleutels van de regering te overhandigen. [22056] Nuchter bekeken zijn de cijfers minder angstaanjagend dan de krantenkoppen. In negentien EU-landen, zo stelde Mudde vast, is de succesvolste populistische partij gemiddeld de derde partij van het land, met

ongeveer 18 procent van de stemmen – *"heel, heel, heel ver verwijderd van de meerderheid."* [22056] Bereken het gemiddelde over alle achtentwintig lidstaten en het daalt tot onder de 15 procent. Dat is veel. Het is geen machtsovername. In de kloof tussen electorale aanwezigheid en systemische dominantie wordt bepaald of instituties standhouden of falen.

Fragmentatie en de Crisis van het Mainstream Rechts

Fragmentatie vormt het bredere politieke klimaat waarin deze partijen groeien. Kaltwasser beschrijft de gelijktijdige druk van twee langdurige revoluties. De eerste is Ingleharts *stille revolutie*: de geleidelijke culturele liberalisering van westerse samenlevingen, de verschuiving naar postmaterialistische waarden en de openstelling van de culturele agenda. De tweede is wat Pierre Ignazi al in 1992 identificeerde als de *stille contrarevolutie*: een segment van het electoraat dat *"zeer ongelukkig met die ontwikkeling"* is, een autoritaire en nativistische oriëntatie heeft en zich ertegen verzet. [22058] Doordat beide revoluties gelijktijdig plaatsvinden, ontstaat een *"multidimensionale politieke ruimte"* waarin de economische en de culturele as tegelijk actief zijn. Het resultaat is fragmentatie en polarisatie. [22058] De oude volkspartij kon een eendimensionale strijd aan. Ze worstelt, en faalt vaak, wanneer de kaart twee assen heeft en de coalities op elke as in tegengestelde richtingen trekken.

De crisis van het mainstream rechts is de structurele versterker. Kaltwassers centrale argument is dat mainstream rechtse partijen twee steeds moeilijker verenigbare electoraten bijeen moeten houden: degenen die worden aangetrokken door de stille revolutie – liberaal, progressief en ontvankelijk voor culturele verandering – en degenen die worden aangetrokken door de contrarevolutie – autoritair, nativistisch en gericht op de verdediging van een verloren orde. *"Bijna onmogelijk om deze twee verschillende electoraten samen te krijgen,"* zo concludeert hij, en dit is wat mainstream rechtse partijen in heel West-Europa meemaken. [22058] Angela Merkels lange ambtstermijn is volgens deze lezing een casestudy in deze afweging. Ze was buitengewoon succesvol in het verwerven van ambten – vier termijnen, coalitie na coalitie – maar haar beleidskoers werd zo onduidelijk dat de vraag *"wat wilde ze in godsnaam"* een treffende samenvatting werd van de publieke verwarring over immigratie, energie en nog veel meer. [22058] Het aantal stemmen daalde, zelfs terwijl zij haar ambt behield. Helderheid werd opgeofferd aan continuïteit. In de ruimte die ooit door helderheid werd ingenomen, vestigden zich populistische concurrenten.

Voor Kaltwasser staat er veel op het spel voor de beschaving, in de precieze en niet in de retorische betekenis. *"Als we geen sterke mainstream rechtse partijen hebben, denk ik dat het zeer moeilijk voor te stellen is dat de liberale democratie en de liberaal-democratische orde in West-Europa zullen standhouden."* [22058] Na 1945 waren mainstream rechtse partijen – vooral de christendemocraten – cruciaal voor de consolidatie van de liberale democratie en de opbouw van het Europese project. [22058] Hun zwakte is geen nicheprobleem voor conservatieven. Het is een probleem voor de orde die conservatieven, liberalen en sociaaldemocraten gezamenlijk hebben opgebouwd. Waar checks and balances, onafhankelijke rechtbanken en robuuste media nog steeds als stroomonderbrekers functioneren, is populistische consolidatie moeilijker. Waar die stroomonderbrekers zijn verzwakt of overgenomen – zoals Hoofdstuk 8 uitvoerig onderzocht – leidt hetzelfde electorale aandeel tot een heel andere uitkomst voor het regime. Instituties zijn geen bijzaak op de balans. Ze maken het verschil tussen een corrigerende schok en systeemfalen.

Dit is de kern en die is ongemakkelijk. Dezelfde kenmerken die het populisme tot een effectieve democratische alarmklok maken – zijn moralistische vuur, zijn agressie tegen de elite en zijn vermogen om mensen te mobiliseren die voorheen niet betrokken waren – maken het juist corrosief wanneer het van de oppositie naar de macht verschuift. De correctie kan niet van het gevaar worden gescheiden. Beide zijn verpakt in dezelfde dun-gecentreerde ideologie. Herpolitisering is niet mogelijk zonder morele tweedeling. De mobilisatie van degenen die niet worden gehoord, is

niet mogelijk zonder vijanden te creëren. De energie die mainstream partijen dwingt te luisteren, is niet mogelijk zonder de energie die, eenmaal aan de macht, institutionele terughoudendheid behandelt als verraad aan het zuivere volk. De balans toont geen twee verschillende fenomenen, waarvan het ene gezond en het andere pathologisch is. Ze toont één fenomeen met twee gezichten. Welk gezicht verschijnt, hangt ervan af of de populist buiten de poorten staat te schreeuwen of de sleutels in handen heeft.

Müllers waarschuwing tegen determinisme is hier essentieel. Er is een blijvende verleiding, zo merkt hij op, om rechte lijnen te trekken van nieuwe krachten naar catastrofes – *"drukpers, volgende dag godsdienstoorlogen; radio, volgende dag Hitler"* – en *"deze posities zijn niet totaal verkeerd, maar ze zijn ook niet helemaal juist."* [22059] Nuance is geen luxe. De gevolgen van het populisme liggen niet vast. Ze hangen af van de institutionele kracht, van het gedrag van centrum-rechtse elites, van de vraag of mainstream partijen legitieme grieven opnemen of erop neerkijken en van de vraag of de stroomonderbrekers standhouden wanneer de druk toeneemt. De ideologie levert een logica. De omringende orde bepaalt hoever die logica reikt.

Cruciaal is, zo benadrukt Müller, dat *"het feit dat mensen op de populist stemden maakt hen geen populistten."* [22059] En er is *"zeer weinig bewijs"* voor een alomvattende verschuiving in de mentaliteit van de bevolking, weg van democratische waarden. [22059] Polarisatie van bovenaf is reëel; momenten waarop kiezers de overwinning van hun eigen kamp voorrang geven boven bepaalde waarden zijn dat eveneens. Dat is niet hetzelfde als de jaren twintig, toen aanzienlijke aantallen Europeanen openlijk zouden hebben verklaard dat ze niet langer in parlementen of het liberalisme geloofden. [22059] De meeste mensen die op populistische partijen stemmen, verwerpen de democratie niet. Ze zijn ontevreden over een systeem dat hen niet langer dient, of waarvan ze geloven dat het hen niet langer dient, wat in de politiek op hetzelfde neerkomt. Dat is geen oordeel over de democratie zelf. Het is een oordeel over de partijen en elites die geacht werden haar te laten functioneren – en over het postdemocratische bestel dat hun zorgen als categoriefouten behandelde.

Mouffe ziet het huidige moment als een splitsing van wegen. Als het rechtse populisme zegeviert, voert de weg naar *"autoritaire nationalistische vormen van neoliberalisme die, in naam van het herstellen van de democratie, deze feitelijk drastisch beperken."* Als het linkse populisme zegeviert, kan het de democratische participatie verdiepen en democratische waarden uitbreiden. [22062] Dit is wellicht optimistisch. Het historische verloop van de afgelopen vijftien jaar suggereert dat het populistische pad van onvrede via macht naar consolidatie betrouwbaarder wordt bewandeld door autoritair rechts dan door democratisch links. Orbán heeft navolgers. De links-populistische experimenten waren schaarser en korter, en werden gemakkelijker geabsorbeerd of verslagen. Mouffes splitsing is reëel als theoretische mogelijkheid. Als empirische tendens buigt de weg sterker naar de ene kant dan naar de andere. Ook dat gegeven hoort op de balans thuis.

De Balans

Wat toont de balans dan eigenlijk? Het populisme heeft werkelijk kwesties opnieuw gepolitiseerd die door de eliteconsensus waren begraven. Het heeft debatten teruggebracht in de publieke sfeer – over grenzen, soevereiniteit, bezuinigingen en de reikwijdte van markten bij publieke goederen – die de technocratie had opgeborgen onder administratieve noodzaak. [22056] Verkiezing na verkiezing heeft het aangetoond dat aanzienlijke delen van de westerse electoraten zich niet vertegenwoordigd en niet gehoord voelen. Democratieën negeren die bevinding op eigen risico. De stille revolutie en de stille contrarevolutie hebben de politieke kaart hertekend; de volkspartij vervaagt; het mainstream rechts worstelt om zijn coalitie bijeen te houden; de christendemocratische pijler heeft een derde van zijn electoraat verloren. [22058] Dit zijn geen hallucinaties die door demagogen zijn voortgebracht. Het zijn structurele feiten die demagogen uitbuiten.

Maar het mechanisme waarmee het populisme dit alles doet – de moralistische verdeling van de wereld in een zuiver volk en corrupte elites, de weigering om tegenstanders als legitiem te behandelen en de verandering van politiek in een strijd waarin een compromis gelijkstaat aan besmetting – is structureel destructief voor het pluralisme waarvan de liberale democratie afhankelijk is. [22056] Wederzijdse tolerantie en institutionele zelfbeperking, die ongeschreven pijlers, overleven niet onbeperkt in een klimaat waarin de andere kant als vijand geldt en elke wettelijke bevoegdheid als wapen dient. [22057] Het Hongaarse verloop is geen waarschuwend sprookje. Het is een gedocumenteerd pad van een democratisch mandaat naar verkiezingen die *"grotendeels vrij maar niet langer"* eerlijk zijn, afgelegd in rechtmatige stappen. [22057] Het Amerikaanse risiconiveau kent volgens Mounks beschrijving geen recent precedent. [22057] Zodra de polarisatiespiraal door elites in gang is gezet, voedt zij zichzelf. [22059]

De correctie wordt samen met de ziekteverwekker geleverd. Dat is de eerlijke bevinding en die is nuttiger dan zowel de verheerlijking als de uitsluiting die het publieke debat domineren. Populisme is niet simpelweg de stem van het volk, zuiver maar verkeerd gehoord. Het is evenmin een virus dat moet worden geïsoleerd. Het is een dun-gecentreerde ideologie die gedijt op reële democratische tekorten, daadwerkelijk een herpolitiserende functie vervult en een reële anti-pluralistische logica in zich draagt die, onder gunstige institutionele omstandigheden, het systeem opeet dat haar het recht gaf te spreken. Of democratieën de diagnose eruit kunnen halen zonder het gif toe te dienen – of zij het alarm kunnen horen zonder de brandweer aan brandstichters over te dragen – is geen vraag die dit hoofdstuk kan beantwoorden. Het is de vraag die onvermijdelijk naar Hoofdstuk 10 leidt: wat kan er, als er al iets mogelijk is, worden gedaan.

10. Terugvechten en herbouwen: lessen voor de gevestigde politiek

Na meer dan tien jaar van ontwrichting is de vraag die boven de liberale democratieën hangt niet langer alleen wat populisme is. De anatomie is in kaart gebracht, de alchemie beschreven en de electorale rekensom opgemaakt. Wat overblijft – en wat dit slothoofdstuk onder ogen moet zien – is de moeilijkere vraag wat eraan te doen. Een diagnose, hoe nauwkeurig ook, is geen genezing. En de genezing, als die al bestaat, zal niet voortkomen uit één enkele hendel die in één enkele hoofdstad wordt overgehaald. Evenmin zal zij de vorm aannemen van een klinische, technische ingreep door deskundigen die op de een of andere manier buiten de politiek staan die zij beweren te herstellen. De populistische opstand heeft structurele tekortkomingen blootgelegd in de vertegenwoordiging, economische zekerheid, partijstelsels, media-incentives en het emotionele register van het democratische leven. Om die tekortkomingen aan te pakken, is meer nodig dan slimme boodschappen of een beter factcheckapparaat. Het vergt politieke wil, verbeeldingskracht bij het vormen van coalities en de moed om mensen iets te bieden waarop het de moeite waard is te stemmen.

Dat is geen oproep tot wanhoop, maar tot ernst. De voorgaande hoofdstukken hebben laten zien dat populisme gedijt waar de gevestigde politiek zichzelf heeft uitgehold: waar partijen convergeerden rond een smalle neoliberale consensus, waar de baan zekerheid voor een generatie werkenden instortte, waar verkiezingen verworden tot bestuurlijke afwisselingen in plaats van echte strijd over de richting van de samenleving en waar grote delen van de bevolking simpelweg niet langer geloofden dat iemand aan de macht voor hen sprak. De instrumenten om terug te vechten en te herbouwen zijn in belangrijke opzichten al aanwijsbaar. Minder zeker is of de politieke klassen die de draad zijn kwijtgeraakt, in staat zijn die terug te vinden.

De Italiaanse waarschuwing

Honderd jaar na Mussolini's Mars op Rome heeft Italië een extreemrechtse regering onder Giorgia Meloni. De symboliek is niet toevallig en de inhoud evenmin. Zoals Nadia Urbinati heeft opgemerkt, laat de Italiaanse casus scherp een falen zien dat zich tot ver buiten het schiereiland uitstrekt: telkens wanneer zich in Europa een plebeïsch moment voordoet, gaat het naar rechts, nooit naar links. [22063] Dat patroon is geen natuurwet. Het is het opgestapelde gevolg van keuzes door partijen die ooit beweerden voor de werkende en precare klassen te spreken, maar die aanspraak vervolgens lieten varen.

Umberto Eco's veertien kenmerken van wat hij oerfascisme noemde, blijven een bruikbaar diagnostisch instrument. Traditionalisme – de verheffing van gezin, religie en vaderland tot iets heiligs en niet-onderhandelbaars – staat naast de eis van homogene waarden, een antropologie van ongelijkheid die hiërarchie als natuurlijk beschouwt en een obsessie met erbij horen die de grens bewaakt tussen wie wel en niet tot de natie behoort. [22063] Meloni's zelfdefinitie is bijna een leerboekvoorbeeld. Ze presenteert zichzelf als *"een moeder, een christen en een Italiaanse"* – niet als een vrouw met individuele rechten, niet als burger onder gelijke burgers, maar als de belichaming van een traditionele rol die is ingebed in een culturele en religieuze identiteit. Anti-abortuspolitiek wordt geherformuleerd als pro-gezin en anti-genderideologie. Religie functioneert minder als theologie dan als een cultureel identiteitskenmerk dat wordt ingezet tegen immigratie. De taal is hedendaags, maar de onderliggende grammatica is ouder.

Wat het Italiaanse traject bijzonder leerzaam maakt, is de manier waarop neoliberale en extreemrechtse logica's zijn versmolten. De meritocratiemythe – het idee dat uitkomsten een weerspiegeling zijn van verdienste en dat falen persoonlijk in plaats van structureel is – verbindt de neoliberale claim dat *"het jouw schuld is als je faalt"* met een fascistische, hiërarchische antropologie waarin sommige mensen simpelweg meer verdienen dan anderen. [22063] Toen Italië's burgerinkomenswet werd afgeschaft met het argument dat mensen moeten *"verdienen wat*

ze hebben", was de ideologische lijn voor iedereen zichtbaar. Een beleid dat precare groepen een ondergrens van zekerheid had geboden, werd ontmanteld in naam van verdienste. Wat verdienste inhield, werd bepaald door degenen die al zekerheid genoten.

Het grote falen van links, betoogt Urbinati, betreft de vertegenwoordiging nog vóór het de programma's betreft. De opkomst bij verkiezingen in Italië is ingestort van ruwweg negentig procent naar zestig procent of minder. De armen en precare groepen stemmen niet, voor een belangrijk deel omdat links hen niet vertegenwoordigt. [22063] Op kandidatenlijsten staan geen vertegenwoordigers uit precare of arme lagen. Links heeft nooit een serieus voorstel voor precare werkenden ontwikkeld. Het accepteerde het neoliberalisme en liet een deel van de bevolking zonder vertegenwoordiging achter. Zoals Jürgen Habermas het stelde, ligt de verantwoordelijkheid bij sociaaldemocraten die niet langer in staat zijn kansen te bieden. [22063] Wanneer een deel van de demos niemand heeft die zijn taal spreekt, zijn precariteit aanvoelt of op een stembiljet staat dat op zijn buurt lijkt, verdwijnt dat deel niet. Het gaat ergens anders heen – of het blijft thuis, wat in een meerderheidsstelsel in de praktijk een geschenk is aan degene die de boze rest mobiliseert.

Eco's vraag, doorgegeven door Urbinati, werkt twee kanten op: wanneer we vragen wie zij zijn, zouden we ook moeten vragen wie wij zijn. [22063] Het Italiaanse extreemrechts heeft het vacuüm niet uitgevonden, maar gevuld. Italië's afhankelijkheid van zo'n €255 miljard aan COVID-herstelfondsen, terwijl Meloni zich tegelijk naast Hongarije en Polen schaarde tegen Brussels toezicht, onderstreept bovendien een andere spanning: economische wederzijdse afhankelijkheid van Europese instellingen bestaat naast een politiek project dat die instellingen als tegenstanders behandelt. [22063] Democratie verdedigen, houdt Urbinati vol, betekent weerstand bieden aan de minimalistische verleiding – het idee dat de inhoudelijke vertegenwoordiging zonder gevolgen kan wegwijnen zolang er maar verkiezingen worden gehouden. Formele procedures zonder substantiële inclusie vormen een holle schil. De Italiaanse casus is een waarschuwing in de tegenwoordige tijd.

Het engagement-dilemma

Als de diagnose ook het instorten van de vertegenwoordiging door links omvat, luidt de daaropvolgende strategische vraag of gevestigde partijen zich met populistische claims moeten bezighouden of die ronduit moeten afwijzen. Cas Mudde's formulering is bijna spreekwoordelijk geworden, juist omdat ze zo precies is: populisme *"stelt vaak de juiste vragen maar geeft de verkeerde antwoorden"*. [22056] Dat is geen compliment dat als kritiek is vormod. Het beschrijft de corrigerende functie van populisme. Kwesties die elites uit het democratische debat hadden verwijderd – de privatisering van openbaar vervoer, monetair beleid dat door niet-gekozen technocraten werd vastgesteld en het afschermen van grote delen van het economische leven tegen electorale strijd – werden juist door populistische bewegingen opnieuw politiek gemaakt, omdat gevestigde partijen ze als afgedaan, technisch of buiten het eigenlijke bereik van de politiek hadden beschouwd. Populisme is, in Mudde's bewoordingen, een *"onliberaal democratisch antwoord op ondemocratisch liberalisme"*. [22056] Het onliberalisme is echt en gevaarlijk. De democratische grief is dat vaak ook.

Voor antipopulisten schuilt de val in spiegeling. Mudde heeft opgemerkt dat de polarisatiespiraal ertoe leidt dat antipopulisme de morele dynamiek van het populisme zelf kan reproduceren: een zuiver wij tegenover een corrupt of beklagenswaardig zij, een politiek van morele quarantaine in plaats van overtuiging. [22056] De Clinton-campagne van 2016 is het waarschuwende voorbeeld. Volgens gangbare maatstaven was die negatiever dan de campagne van Trump. Die negativiteit werkte averechts en bevestigde bij een beslissend deel van de kiezers het gevoel dat elites hen met minachting bejegenden. Mensen een platform ontzeggen, creëert martelaarschap.

Alleen factchecken verandert geen opvattingen die al door wantrouwen zijn gevormd; mensen die geloven dat het systeem gemanipuleerd is, vertrouwen de scheidsrechters van dat systeem niet. De versterking van populistische boodschappen via sociale media, merkt Mudde op, is alleen werkelijk krachtig wanneer die boodschappen doordringen tot de mainstream-berichtgeving. [22056] Het diepere probleem is cultureel en politiek, niet louter informatief. Populistische kiezers afdoen als simpelweg onwetend of bekrompen, voedt precies de vervreemding waarvan het populisme leeft. Het bevestigt het verhaal dat populistten vertellen: dat de mensen die de dienst uitmaken je verachten, niet luisteren en nooit van koers zullen veranderen.

Engagement kan dus niet betekenen dat wordt gecapituleerd voor uitsluitende beeldvorming. Het betekent dat grieven serieus genoeg worden genomen om betere antwoorden te bieden – antwoorden die echte bronnen van onzekerheid benoemen en oplossingen voorstellen waarvoor geen zondebok nodig is. Dat is moeilijker dan veroordeling. Het is ook de enige weg die de spiraal niet verder verdiept.

Een contra-hegemonie bouwen

Chantal Mouffe heeft gepleit voor een ambitieuzer antwoord: een linkspopulisme dat niet wordt opgevat als een spiegelbeeld van rechts, maar als een fundamenteel andere discursieve strategie. Voor Mouffe is populisme geen ideologie met een vaste inhoud. Het is een manier om het politieke veld te verdelen tussen *het volk* en *de oligarchie*. [22062] Wat telt, is hoe *het volk* wordt geconstrueerd en wie als tegenstander wordt aangewezen. Die constructie is constitutief, niet louter tactisch.

Rechtspopulisme definieert *wij* in nationale of etnische termen en wijst immigranten als de vijand aan. Cruciaal is dat het weigert neoliberale krachten als de werkelijke tegenstander te benoemen. [22062] De woede wordt naar beneden en naar buiten gericht – op de migrant, de minderheid en de kosmopoliet – in plaats van omhoog, naar de structuren die de precariteit in de eerste plaats hebben voortgebracht. Als linkspopulisme iets onderscheidends wil betekenen, moet het een radicaal ander *wij* definiëren: werkenden, immigranten, de precare middenklasse, LHBT-mensen, feministen, ecologen en geracialiseerde minderheden, verenigd door wat Mouffe een *keten van equivalentie* noemt. [22062] *Zij* is de oligarchie, het neoliberale establishment. De keten van equivalentie wist de verschillen tussen deze groepen niet uit, maar verbindt ze rond een gedeelde oppositie tegen een gemeenschappelijke tegenstander en een gedeelde inzet voor de uitbreiding van vrijheid en gelijkheid.

Mouffe's diagnose van het heden luidt dat we juist in een populistisch moment leven doordat de heersende klasse zichzelf met haar eigen beleid heeft gedestabiliseerd. De postdemocratie reduceerde verkiezingen tot louter een afwisseling tussen centrum-rechts en centrum-links, waarbij echte politieke alternatieven werden geëlimineerd. [22062] Het parlement werd een plek om de bestaande orde te beheren in plaats van haar te betwisten. Wanneer de onvrede groeit en geen mainstream-kanaal haar kan opnemen, opent het veld zich voor wie kan spreken in het register van *het volk* tegenover *die daarboven*. Rechts gaf in een groot deel van Europa en de Verenigde Staten als eerste invulling aan dat register. Links, betoogt Mouffe, moet erom strijden in plaats van het prijs te geven.

Die strijd omvat ook het uitsteken van een hand naar rechtspopulistische kiezers – niet om hun uitsluitende beeldvorming te bekrachtigen, maar om andere interpretatiekaders te bieden die echte grieven op egalitaire doelen richten. [22062] Een werkende die zich door de globalisering in de steek gelaten voelt, is niet automatisch een xenofob. Een xenofobisch vocabulaire kan de enige politieke taal zijn die momenteel beschikbaar is en dat gevoel van verlatenheid erkent. Een andere taal aanbieden is politiek werk, geen public-relationsoefening.

Mouffe's radicale hervormingspolitiek gaat behoedzaam om met instellingen. Het doel is niet om ze af te schaffen, maar om ze van binnenuit democratisch te transformeren – zonder de sociaal-democratische accommodatie die werkenden gestrand achterliet en zonder het anarchistische anti-institutionalisme dat het terrein van de staat prijsgeeft. [22062] Margaret Thatcher begreep dat taal de hegemonie vormgeeft: ze gebruikte taal strategisch om het gangbare begrip van vrijheid en gelijkheid te verschuiven. Links, houdt Mouffe vol, moet hetzelfde doen – het vermogen terugwinnen om opnieuw te definiëren wat vrijheid en gelijkheid betekenen in omstandigheden van precariteit, ecologische crisis en geconcentreerde economische macht. Agonistische politiek erkent dat passie en conflict inherent zijn aan democratie. De technocratische fantasie van consensus elimineert legitieme conflicten en voedt daarmee het populisme dat zij beweert te bestrijden. [22062] Een democratie die meningsverschillen niet in een antagonistische maar niet-vijandige vorm kan herbergen, ziet die meningsverschillen terugkeren als vijandschap.

De hervormingsagenda

Strategie zonder structurele hervorming is echter theater. Ian Shapiro's beschrijving van de onderliggende oorzaken van de populistische opmars wijst op concrete oplossingen, ook al is de politiek die nodig is om ze uit te voeren bijzonder veeleisend. Drie oorzaken keren terug in zijn analyse: langdurige baanonzekerheid, partijfragmentatie en de uiteenlopende reactie op de financiële crisis van 2008. [22061]

Werkenden die sinds eind jaren vijftig zijn geboren, kwamen terecht op een arbeidsmarkt waarin twaalf tot vijftien keer van baan veranderen gedurende een werkend leven een realistische verwachting werd in plaats van een teken van falen. Mannen van middelbare leeftijd zijn het hardst getroffen door de afnemende duur van dienstverbanden. [22061] De politieke consequentie is niet abstract. Trumps slogan *"Make America Great Again"* erkende verlies. Hillary Clintons *"America's best years lie ahead"* ontkende het. Die asymmetrie deed er electoraal toe. [22061] Mensen die neerwaartse mobiliteit of chronische onzekerheid hebben ervaren, belonen geen politici die hun vertellen dat de toekomst rooskleurig is terwijl hun heden precair is. Ze belonen politici die het verlies benoemen – zelfs wanneer de oplossingen die deze politici bieden simplistisch, xenofob of economisch incoherent zijn.

Wat nodig is, betoogt Shapiro, is geen mysterie. Onderwijs moet een levenslang proces worden in plaats van een eenmalige gebeurtenis in de jeugd. Denemarken is de gouden standaard voor voortdurende bijscholing in combinatie met actief arbeidsmarktbeleid. [22061] Massale investeringen zijn nodig voor degenen die zich niet kunnen omscholen op de manier die economen zo gemakkelijk voorschrijven. Van de vijfenveertigjarige staalarbeider kan niet worden verwacht dat hij softwareontwikkelaar wordt. Hij kan echter windmolens bouwen, woningen isoleren of aan infrastructuur werken als de publieke investeringen beschikbaar zijn om die banen te scheppen. [22061] Uitgebreide sociale bescherming voor bevolkingsgroepen die niet meekomen, is geen optionele aanvulling. Zij is de voorwaarde waaronder economische transitie niet in politiek dynamiet

verandert.

Ook het politieke systeem vereist structurele hervormingen. In de Verenigde Staten betekenen veilige zetels dat kiezers in de voorverkiezingen – vaak activisten aan de ideologische flanken – in veel districten feitelijk de vertegenwoordiger kiezen. Trump werd door ruwweg zes procent van het Amerikaanse electoraat tot Republikeinse kandidaat gekozen. [22061] Figuren als Jim Jordan en Alexandria Ocasio-Cortez illustreren vanaf tegenovergestelde kanten van het spectrum hoe de dynamiek van veilige zetels intensiteit boven breedte beloont. In het Verenigd Koninkrijk werd Jeremy Corbyn met een aandeel van tweeënzestig procent door zo'n 450.000 leden tot Labour-leider gekozen, terwijl de parlementaire partij met 172 tegen 40 vóór een motie van wantrouwen stemde. Daardoor bleef de partij verlamd achter tussen haar leden en haar parlementsleden. [22061] De vertekende macht van voorverkiezingen verminderen, kiesdistricten herindelen om het aantal veilige zetels terug te dringen, hogere kiesdrempels invoeren in meerpartijenstelsels en meer enkelvoudige kiesdistricten instellen waar de fragmentatie te ver is gegaan, zijn geen exotische voorstellen. [22061]

De gegevens over fragmentatie zijn schrijnend. OESO-cijfers over zesentwintig landen gedurende zestig jaar laten zien dat het aantal effectieve partijen is gestegen van minder dan zes naar meer dan acht. [22061] In Duitsland kwamen CDU en SPD in 2021 voor het eerst samen onder vijftig procent uit, terwijl de AfD verdubbelde van ruwweg tien procent naar twintig procent en nieuwere formaties zoals de BSW percentages in de lage tienertallen noteerden. [22061] Partijstelsels die conflicten ooit samenbrachten in twee of drie grote kampen, verspreiden die nu over een druk veld. Daardoor wordt nichemobilisatie beloond en worden stabiele regeringscoalities moeilijker te vormen.

De financiële crisis van 2008 blijft het scharnierpunt. Franklin Roosevelt richtte zich, toen hij met de Depressie werd geconfronteerd, op de reële economie. De Obama-regering redde, toen zij met 2008 werd geconfronteerd, de banken. Meer dan twintig miljoen mensen verloren hun huis. De elites herstelden, maar de werkenden niet. [22061] Die divergentie, betoogt Shapiro, bracht een generatie populistische ondernemers voort – Trump, Farage, de AfD en Le Pen – en stelde figuren als Boris Johnson, Viktor Orbán en Recep Tayyip Erdoğan in staat bestaande projecten te herformuleren in een explicieter anti-elitair register. [22061] Bidens eerste termijn was de eerste Democratische regering sinds de jaren zestig die probeerde opnieuw iets te vormen wat op de Great Society-coalitie leek – een experiment waarvan de betekenis juist schuilt in de poging het post-2008-patroon om te keren. [22061]

Shapiro's samenvatting is bot en bruikbaar: *"Het is geen rocket science — de politiek van het gedaan krijgen is het moeilijke deel"*. [22061] En als deze kwesties niet worden aangepakt, *"zal er een andere Trump zijn en nog een Trump en nog een Trump"*. [22061] Die waarschuwing is geen retorische opsmuk. Het is een claim over structurele causaliteit. Charisma en demagogie buiten omstandigheden uit; ze scheppen die niet uit het niets. Laat die omstandigheden intact en het aanbod van ondernemers zal zich blijven vernieuwen.

Democratie verdedigen: vier strategieën

Zelfs goed ontworpen hervormingen vereisen een democratie die nog voldoende intact is om ze door te voeren. Bill Scheuermans typologie van verzetsstrategieën richt zich op een donkerder scenario: democratische erosie die geleidelijk verloopt en door burgerlijke actoren wordt geleid, maar niettemin met de snelheid van een staatsgreep kan plaatsvinden. [22060] De vraag is niet alleen hoe onder normale omstandigheden de volgende verkiezingen kunnen worden gewonnen, maar ook hoe de institutionele en normatieve infrastructuur van de democratie kan worden verdedigd wanneer die van binnenuit wordt uitgehold.

Scheuerman onderscheidt vier benaderingen. De eerste is tegendruk van elites en het in stand houden van institutionele vangrails – het model dat wordt geassocieerd met Steven Levitsky en Daniel Ziblatt. Deze benadering is noodzakelijk, maar niet voldoende. Levitsky's openhartige erkenning dat "*democratieën door elites worden verdedigd*" is zowel een realistische als een verontrustende observatie, omdat elites niet altijd het juiste doen. [22060] Laura Gamboa's onderzoek naar gematigd institutionalisme – procederen, mobiliseren voor de volgende verkiezingen en het Wisconsin-model van geduldige juridische en electorale tegendruk – heeft in de beschikbare studies de meeste successen laten zien. Maar het small-n-probleem en de snelle tijdsdynamiek van moderne erosie beperken de mate waarin die bevindingen kunnen worden gegeneraliseerd. [22060] Vangrails werken wanneer elites ze te goeder trouw bewaken en wanneer er voldoende tijd beschikbaar is. Geen van beide voorwaarden kan als vanzelfsprekend worden beschouwd.

De tweede benadering is burgerlijke ongehoorzaamheid in de Rawlsiaanse traditie: openbaar, geweldloos en gewetensvol, waarbij men de rechtsorde trouw blijft, ook wanneer bepaalde wetten worden overtreden. Volgens Rawls' eigen verklaring werkt dit in een "*bijna rechtvaardige samenleving*". [22060] Het probleem ontstaat wanneer gedeelde liberaal-democratische normen zelf fragmenteren. 6 januari was ofwel een daad van patriottisme ofwel proto-fascisme, afhankelijk van wie men het vroeg. Wanneer de interpretatieve gemeenschap die burgerlijke ongehoorzaamheid betekenis geeft uiteenvalt, verliest de praktijk haar keuzeverwantschap met de liberale democratie – ook al behoudt ze een normatieve status die andere protestvormen ontberen. [22060] Burgerlijke ongehoorzaamheid veronderstelt een horizon van gedeelde legitimiteit. Waar die horizon breekt, wordt het moeilijker de praktijk vol te houden als gemeenschappelijke taal van verzet.

De derde benadering put uit het onderzoek van Erica Chenoweth en Maria Stephan naar burgerlijk verzet: bredere geweldloze bewegingen die grote aantallen mensen mobiliseren, loyaliteitsverschuivingen binnen veiligheidsapparaten teweegbrengen en tactisch veerkrachtiger blijken dan gewelddadige alternatieven. [22060] Een decennium geleden leek dit een werkelijk hoopvol model. Scheuermans beoordeling van de recentere staat van dienst is ontvullend. *Slimme repressie* heeft zich aangepast – door niet-dodelijke wapens en surveillancetechnologie in te zetten, staatsfinanciering voor universiteiten in te trekken en sociale media verraderlijk te manipuleren. [22060] De staat van dienst van burgerlijk verzet in het afgelopen decennium is minder bemoedigend dan hij leek toen *Why Civil Resistance Works* het debat voor het eerst vormgaf. Aanpassing betekent geen nederlaag, maar is wel een waarschuwing tegen zelfgenoegzaamheid.

De vierde positie in de typologie is militant of onburgerlijk verzet. Rawls zelf erkende de legitimiteit daarvan wanneer institutionele erosie een bepaalde drempel had bereikt. Scheuerman is voorzichtig: gevestigde democratieën hebben die drempel niet, of nog niet, bereikt. [22060] Die behoedzaamheid is van belang. Voortijdige escalatie kan autoritaire actoren het voorwendsel bieden waarnaar ze zoeken; uitgesteld verzet kan te laat komen. Oordelen over zulke drempels zijn onvermijdelijk politiek en contextueel.

Wat alle vier de benaderingen verbindt, is een structurele spanning. Massapolitiek is buitengewoon tijdrovend en uitputtend – en staat daardoor op gespannen voet met de versnelling van het moderne politieke leven. [22060] Toch is er geen alternatief. Wat Levitsky en Ziblatt een "*brede democratische coalitie*" noemden, met daarin naast partijactoren ook leiders uit het maatschappelijk middenveld, blijft de essentiële drager. [22060] Instituten verdedigen zichzelf niet. Elites alleen zijn onbetrouwbaar. Bewegingen zonder institutionele voet aan de grond raken uitgeput of worden onderdrukt. Verdediging vereist coalities, geduld en weinig spectaculair werk – precies daarom is zij moeilijk vol te houden tegenover tegenstanders die gedijen bij spektakel en snelheid.

De informatieomgeving

Geen van deze strategieën wordt in een vacuüm toegepast. Het informatie-ecosysteem is niet

louter een decor voor de populistische uitdaging, maar een structurele drijfveer ervan. De jacht van particuliere media op kijkcijfers leidt tot de conflicten en schandalen die populistten uitbuiten. [22056] Donald Trump begreep de eigen logica van de media beter dan bijna iedereen in de hedendaagse politiek: hij noemde journalisten "*fake news*" en hield zichzelf daarmee dagenlang in de krantenkoppen. Zo veranderde hij antagonisme in zuurstof. [22056] Verontwaardiging is een bedrijfsmodel. Polarisatie is winstgevend. Een media-economie die om aandacht draait, zal systematisch de performers versterken die daarvan het meeste genereren. Populistische politiek is onder meer een performance die voor die economie is geoptimaliseerd.

Cognitieve mobilisatie – het fenomeen waarbij beter opgeleide burgers verantwoording eisen en oude vormen van poortwachterschap ter discussie stellen – snijdt aan twee kanten. [22056] Ze brengt kritische burgers voort die weigeren zich simpelweg naar autoriteit te schikken omdat het autoriteit is. Ze opent ook de deur naar complotdenken en de afwijzing van expertise, omdat dezelfde sceptische houding waarmee macht wordt bevraagd, kan worden gericht tegen elke kennisclaim die een geprefereerd narratief in de weg zit. De oude poortwachters waren vaak arrogant en soms corrupt. Hun erosie heeft niet automatisch een meer verlichte publieke sfeer opgeleverd, maar een gefragmenteerde sfeer waarin vertrouwen schaars is en de prikkels om wantrouwen te creëren sterk zijn.

Muddes observatie dat de versterking van populistische boodschappen via sociale media er vooral toe doet wanneer die boodschappen doordringen tot de reguliere berichtgeving, wijst op de noodzaak van een systemische respons in plaats van een kanaal-voor-kanaal-benadering. [22056] Het opbouwen van alternatieve informatiekanalen is nuttig, maar niet voldoende. De prikkelstructuren van de hele informatie-economie – de advertentiemodellen, de betrokkenheidsstatistieken, de ineensstorting van lokaal nieuws en de versmelting van entertainment en politiek – bepalen wat voor miljoenen mensen als politieke werkelijkheid geldt. Het hervormen van die structuren is evenzeer een democratische taak als het hervormen van kiessystemen of arbeidsmarkten. Zonder zulke hervormingen zullen zelfs goed uitgewerkte programma's en oprecht coalitiewerk moeite hebben om boven het lawaai uit te komen dat het eenvoudigste en boosste verhaal beloont.

Wat terugvechten vereist

Waar staat dan het project van terugvechten en herbouwen? Het eerlijke antwoord is dat niemand dat kan weten. De geschiedenis is de democratie geen happy end verschuldigd. Bovendien is de staat van dienst van het afgelopen decennium bezaaid met momenten waarop instituties verder bogen dan hun verdedigers voor mogelijk hielden. Voorspellingen van veerkracht zijn eerder onjuist gebleken. Dat geldt ook voor voorspellingen van een onvermijdelijke ineensstorting. Wat zonder valse troost kan worden gezegd, is dat de fouten diagnosticeerbaar en de instrumenten identificeerbaar zijn.

De Italiaanse casus laat zien wat er gebeurt wanneer links de precair werkenden en de armen in de steek laat: de opkomst stort in, de representatie verschrompelt en plebejische energie stroomt naar rechts, naar projecten die hiërarchie en uitsluiting verpakken in de taal van familie, geloof en natie. [22063] Muddes corrigerende inzicht laat zien waarom pure afwijzing een doodlopende weg is: populisme benoemt vaak reële uitsluitingen uit het democratische debat. Anti-populisme dat kiezers louter moraliserend benadert, verdiept de vervreemding waarvoor het vreest. [22056] Mouffes tegenvisioen laat zien dat de constructie van *het volk* een politieke daad is en geen demografisch feit – en dat links het debat zal blijven verliezen van degenen die een exclusief *wij* tegenover de migrant en de minderheid stellen, zolang het geen inclusief *wij* tegenover oligarchische macht kan formuleren. [22062] Shapiro's agenda laat zien dat werkzekerheid, levenslang leren, sociale bescherming en hervorming van het partijstelsel geen utopische eisen zijn. Het zijn specifieke antwoorden op specifieke oorzaken, waarbij politieke wil het obstakel vormt

en niet technische onwetendheid. [22061] Scheuermans typologie laat zien dat de verdediging van de democratie onder druk een combinatie vereist van elites, bewegingen, juridische strategieën en maatschappelijk middenveld – en dat geen van deze afzonderlijk voldoende is. [22060] De mediaomgeving laat zien dat aandachtseconomieën conflict zullen blijven bevoordelen totdat hun prikkels worden veranderd.

Niets hiervan garandeert succes. Coalities vallen uiteen. Hervormingen stagneren. Slimme repressie past zich aan. Kiezers die een generatie lang te horen hebben gekregen dat falen hun eigen schuld is, vertrouwen de plotselinge herontdekking van solidariteit misschien niet. De versnelling van de politieke tijd werkt het trage werk van organiseren tegen. Bovendien betekent de internationale context – van Meloni's afstemming met illiberale regeringen binnen de Europese Unie tot de mondiale verspreiding van populistische tactieken en financiering – dat geen enkele democratie zich in isolatie herbouwt. [22063]

Toch is wanhoop geen analyse. Democratieën zijn hersteld van ernstigere breuken dan de huidige. De New Deal was een reactie op een catastrofe; de naoorlogse sociale regelingen in Europa werden uit het puin opgebouwd; de burgerrechtentransformatie in de Verenigde Staten werd tegen diepgewortelde weerstand in bevochten door precies het soort brede democratische coalitie dat hedendaagse theoretici nog altijd als essentieel beschrijven. [22060] Die episodes waren niet onvermijdelijk. Ze werden tot stand gebracht – door bewegingen, door partijen die hun doel herontdekten, door elites die soms de republiek boven hun kortetermijnvoordeel stelden en door leiders die mensen een toekomst boden waarin verlies werd erkend zonder toe te geven aan nostalgie of anderen tot zondebok te maken.

De uitdaging waarvoor de reguliere politiek staat, is daarom niet in de eerste plaats een kwestie van kennis. De kennis is beschikbaar, verspreid over de analyses die dit boek heeft samengebracht: de representatieve leegte aan de linkerzijde, de corrigerende kern binnen de populistische opstand, de discursieve strijd over wie meetelt als *het volk*, de structurele economie van onzekerheid, de institutionele mechanismen van fragmentatie en veilige zetels, het repertoire van democratisch verzet en de vervormde prikkels van de informatie-economie. De uitdaging draait om politieke wil, het vermogen coalities te verbeelden en de moed om mensen iets te bieden dat het waard is om op te stemmen – iets waarvoor ze hun burens niet hoeven te haten om zich gezien te voelen en waarvoor ze niet hoeven te doen alsof veertig jaar economische herstructurering van iedereen een winnaar heeft gemaakt. Als dat niet wordt geboden, blijft Shapiro's waarschuwing staan: er zal een volgende Trump komen, en nog een, en nog een. [22061] Als het wel wordt geboden – onvolmaakt, omstreden en via de agonistische strijd die Mouffe beschouwt als de natuurlijke toestand van de democratie in plaats van haar falen – hoeft de populistische opstand niet het laatste woord over het democratische experiment te zijn. [22062] Zij kan zijn wat crises soms zijn wanneer samenlevingen nog in staat zijn te leren: een brute leerschool en een kans om opnieuw te bouwen op fundamenten die altijd brozer waren dan degenen die ervan profiteerden wilden toegeven.

Het werk begint waar het altijd is begonnen – niet bij de abstracte verdediging van een systeem, maar bij het concrete herstel van representatie, zekerheid en betekenis voor mensen die, niet zonder reden, concludeerden dat het systeem niet langer voor hen werkte. Of dat herstel op tijd komt, is de open vraag waarvan de toekomst van de democratie nu afhangt.

Verantwoording – een eerbetoon aan de wetenschappers

Dit boek heeft het populisme ontleed: zijn anatomie en alchemie, zijn oorzaken en gevolgen, zijn corrigerende potentieel en zijn democratische gevaren. Achter die verkenning staan de stemmen, argumenten en het jarenlange onderzoek van dertien wetenschappers wier werk niet alleen deze tekst heeft gevormd, maar ook het hele veld van de hedendaagse populismestudies.

Ieder van hen heeft het fenomeen vanuit een eigen invalshoek benaderd – politieke theorie, vergelijkende politicologie, discoursanalyse, democratietheorie of politieke economie. Samen vormen hun bijdragen een samengestelde kaart van het populistische moment: zijn conceptuele architectuur, zijn retorisch repertoire, zijn economische wortels, zijn culturele angsten, zijn bestuurlijke tegenspraken en de institutionele kwetsbaarheid die het blootlegt.

Wat volgt is een eerbetoon aan die dertien geesten. Het is niet louter een lijst van namen of citaten, maar een erkenning van intellectuele reizen, van gedachtegoed dat zich over decennia heeft opgebouwd en van ideeën die hun weg hebben gevonden van seminarruimtes en academische tijdschriften naar het publieke debat, beleidsdiscussies en – zo mag men hopen – de vernieuwing van de democratische praktijk zelf.

De volgorde weerspiegelt de manier waarop hun werk door dit boek loopt: we beginnen bij de wetenschappers die de conceptuele kern van het populisme definiëren en eindigen bij degenen die de wegen voorwaarts verlichten. Elk profiel schetst de achtergrond van de wetenschapper, diens centrale inzichten en recente werk, evenals de bijzondere wijze waarop dit boek op hun denken heeft geput. De schuld is diep. De dankbaarheid is blijvend.

CAS MUDDE

Persoonlijke en academische achtergrond

- Geboren: 1967, Nederland
- Nationaliteit: Nederlands
- Opleiding: MA en PhD in de politicologie, Universiteit Leiden (onder begeleiding van Peter Mair)
- Huidige positie: Stanley Wade Shelton UGAF Professor of International Affairs en Distinguished Research Professor, University of Georgia
- Onderscheidingen: Stein Rokkan Prize (2008), Friedrich Wilhelm Bessel Research Award (2015), buitenlands lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, eredoctoraat van Södertörn University (2026)

Kernbegrippen en inzichten

Cas Mudde is de wetenschapper die de populismestudies hun invloedrijkste definitie heeft gegeven.

Zijn karakterisering van populisme als een *dunne ideologie* is het gangbare vocabulaire van het vakgebied geworden. Die definitie is precies en gelaagd: populisme verdeelt de samenleving in twee homogene en antagonistische kampen – *het zuivere volk* tegenover *de corrupte elite* – en stelt dat de politiek uitdrukking moet geven aan de algemene volkswil. *Dun* vat een cruciaal inzicht samen: populisme biedt geen complete blauwdruk voor bestuur. Het zegt weinig over economische stelsels, buitenlands beleid of de vormgeving van de verzorgingsstaat. Die leemtes worden opgevuld door een *gastideologie* – nationalisme, nativisme, socialisme, sociaaldemocratie – waaraan het populisme zich hecht. Daarom kan populisme zowel links (Hugo Chávez, Podemos) als rechts (Marine Le Pen, Viktor Orbán) verschijnen zonder zijn structurele identiteit te verliezen.

De scheiding die Mudde beschrijft, is niet sociologisch maar *moreel*. Rijkdom of een formeel ambt plaatst iemand niet automatisch in *de elite*; een miljardair kan beweren moreel tot *het volk* te behoren. Omgekeerd kan een rechter, academicus of slecht betaalde ambtenaar als *elite* worden weggezet wanneer diens waarden als corrupt worden beschouwd. Lidmaatschap wordt bepaald door deugdzzaamheid, niet door klassenpositie. Dit moralisme heeft gevolgen voor het bestuur. *Compromis wordt besmetting*: als de zuiveren onderhandelen met de corrupten, riskeren ze zelf corrupt te worden. Die logica sluit de deur voor de stapsgewijze, pluralistische onderhandelingen die de representatieve democratie vereist. Politieke tegenstanders worden tot morele vijanden gemaakt. Een nederlaag wordt niet voorgesteld als een electorale tegenslag, maar als een existentiële catastrofe.

Mudde formuleerde ook de spanning die door een groot deel van dit boek loopt: populisme als een *illiberale democratische reactie op ondemocratisch liberalisme*. Populisten beroepen zich op volkssoevereiniteit – een democratisch beginsel – maar hun vijandigheid tegenover pluralisme, minderheidsrechten en autonome instituties is diep illiberaal. Tegelijkertijd weerspiegelt hun opkomst vaak echte tekortkomingen: technocratische isolatie, eigenbelang van de elite en het onttrekken van wezenlijke beslissingen aan de democratische strijd. Populisme kan opnieuw politiseren wat het liberalisme heeft gedepolitiseerd, maar doet dat op manieren die de vrijheden bedreigen die de democratie juist moet beschermen.

Gebruik in *The Populist Revolt*

Dit boek steunt uitgebreider op Mudde dan op welke andere wetenschapper ook. *Hoofdstuk 1* bouwt zijn volledige definitie van populisme rond de dunne ideologie, de tegenstelling tussen het zuivere volk en de corrupte elite en de morele in plaats van materiële basis van groepslidmaatschap. *Hoofdstuk 2* gebruikt het concept van de gastideologie om te verklaren waarom populisme zich door het hele ideologische spectrum beweegt en zich verbindt met nativisme aan de rechterzijde en socialisme aan de linkerzijde. *Hoofdstukken 6 en 9* putten uit Muddes analyse van media, conflict en de herpolitiserings van voorheen afgeschermdes kwesties. *Hoofdstuk 7* past zijn kader toe op de ervaringen van Syriza in Griekenland en volgt daarbij de wrijving tussen populistische retoriek en bestuurlijke dwang. *Hoofdstukken 9 en 10* keren terug naar zijn democratische balans: populisme stelt belangrijke vragen over representatie en responsiviteit, maar levert antwoorden die pluralisme en compromis uithollen. In dit boek wordt Muddes definitie niet behandeld als een afgebakend taxonomisch kader, maar als een levend analytisch instrument – een instrument dat verheldert zonder te versimpelen, dat het corrigerende potentieel van populisme erkent zonder het te romantiseren en dat de spanning tussen democratische en illiberale elementen in het vizier houdt.

Geselecteerde publicaties

- *Youth Wings of the Populist Radical Right* (met Ann-Catrine Jungar et al.), Oxford University Press, 2026
- *The Far Right Today*, Polity, 2019
- *Populism: A Very Short Introduction* (met Cristóbal Rovira Kaltwasser), Oxford University Press, 2017
- *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge University Press, 2007 (Stein Rokkan Prize)
- *The Populist Zeitgeist, Government and Opposition*, 2004

PAUL TAGGART

Persoonlijke en academische achtergrond

- Huidige positie: emeritus hoogleraar politicologie, University of Sussex

Kernconcepten en inzichten

Paul Taggart heeft twee blijvende concepten bijgedragen aan de studie van populisme: het *Heartland* en het idee dat populisme als politiek verschijnsel niet kan overleven zonder gastheer. Het Heartland is geen werkelijke plaats of een statistisch volledige bevolking. Het is een *verbeelde en emotioneel geladen versie van het verleden*, waarvan de zogenaamd authentieke bewoners *het volk* vormen. Het is tegelijkertijd nergens en overal – een moreel beeld van heilheid, zuiverheid en verbondenheid dat populistten aanroepen om te bepalen wie ertoe doet en wie niet.

Het Heartland maakt het mogelijk om *het volk* negatief te construeren door anderen uit te sluiten. Daarvoor is geen uitputtende volkstelling nodig. De grenzen verschuiven: de buitenstaander van vandaag kan de immigrant zijn, morgen de kosmopoliet en overmorgen de intellectueel. Het concept verklaart hoe populisme tegelijk concreet en vaag kan aanvoelen – geworteld in nostalgie naar iets dat nooit echt heeft bestaan en toch krachtig genoeg om miljoenen te mobiliseren.

Taggarts tweede bijdrage is zijn beschrijving van de *diepe ambivalentie van populisme ten opzichte van representatieve politiek*. Populisten wantrouwen partijen, parlementen en beroepspolitici, maar moeten juist die instellingen gebruiken om macht te verwerven en uit te oefenen. Dit leidt tot wat Taggart een *episodisch* karakter noemt: populisme laait op tijdens crises of mobilisatie, maar heeft moeite om zichzelf als bestuurlijk project in stand te houden, omdat het de programmatische uitwerking en het institutionele geduld mist die regeren vereist.

Wanneer populistten wel aan de macht komen, onderscheidt Taggart *drie brede strategieën*: *matiging* in de richting van meer conventionele politiek; *institutionele herstructurering* om de instellingen aan de populistische visie aan te passen (grondwetten herschrijven, macht centraliseren, controlemechanismen verzwakken); of *regeren alsof men nog in de oppositie zit*, waarbij permanente ontwrichting en mobilisatie worden volgehouden in plaats van plaats te maken voor routinematig bestuur. Dit zijn geen elkaar uitsluitende categorieën, maar tendensen die kunnen overlappen en verschuiven.

Taggart ontwikkelde ook het idee van *unpolitics* – de populistische belofte om de politiek te overstijgen of te zuiveren, zelfs terwijl populistten via politieke instellingen opereren. De populistische claim luidt dat *echte* vertegenwoordiging geen onderhandeling, compromis of pluralisme vereist, maar simpelweg de wil van het volk uitvoert. Deze utopische voorstelling brengt populisme op ramkoers met de rommelige, onzuivere en traag werkende machinerie van de representatieve democratie.

Gebruik in *The Populist Revolt*

Hoofdstuk 2 gebruikt Taggarts Heartland om het verbeelde verleden te verklaren waaraan *het echte volk* wordt ontleend en combineert dit met zijn beschrijving van populisme als een dun verschijnsel dat afhankelijk is van een ideologische gastheer. Het hoofdstuk behoudt Taggarts nadruk op *ambivalentie ten opzichte van representatieve politiek* en onderscheidt zijn kader daarbij van Muddes meer op

ideologie gerichte benadering. *Hoofdstuk 7*, over wrijving in het bestuur, leunt sterk op Taggarts drie strategieën voor populistten aan de macht. Het past die strategieën toe op Syriza in Griekenland, de Vijfsterrenbeweging in Italië en Trump in de Verenigde Staten en laat zien hoe de spanning tussen opstandigheid en bestuur zich in de praktijk ontvouwt.

Het boek put ook uit Taggarts observaties over *spektakel en de trope van de onwillige politicus*: de leider die beweert geen macht te willen, maar die alleen uit plicht jegens het volk te aanvaarden. Dat optreden versterkt de anti-politieke houding, terwijl het een uitgesproken politiek project bevordert.

Geselecteerde publicaties

- *Populism and Democracy: The Road Ahead* (met Cristóbal Rovira Kaltwasser), *PS: Political Science & Politics*, 2025
- *Populism and Democracy: Mapping the Field* (met Cristóbal Rovira Kaltwasser), *PS: Political Science & Politics*, 2025
- *The PopuList: A Database of Populist, Far-Left, and Far-Right Parties*, *British Journal of Political Science*, 2024
- *The Oxford Handbook of Populism* (mede-geredigeerd met Rovira Kaltwasser, Ochoa Espejo en Ostiguy), Oxford University Press, 2017
- *Populism and Unpolitics*, in *Populism and the Crisis of Democracy*, Routledge
- *Populism*, Open University Press, 2000

YASCHA MOUNK

Persoonlijke en academische achtergrond

- Geboren: 1982, Duitsland
- Nationaliteit: Duits-Amerikaans
- Opleiding: Geschiedenis, University of Cambridge; PhD in Government, Harvard University (onder begeleiding van Michael Sandel)
- Huidige positie: Professor of the Practice of International Relations, Johns Hopkins School of Advanced International Studies; Senior Fellow, SNF Agora Institute
- Onderscheidingen: *The People vs. Democracy* benoemd tot een van de beste boeken van 2018 door de *Financial Times*

Kernbegrippen en inzichten

Yascha Mounks centrale bijdrage is het onderscheid tussen gewoon *anti-elitisme* en het gevaarlijkere *anti-pluralisme* dat kenmerkend is voor het populisme. Democratische uitdagers bekritiseren geregeld de regerende elites; dat is normale oppositiepolitiek. Populisten gaan verder en beweren dat zij, en zij

alleen, het echte volk vertegenwoordigen. Politieke tegenstanders hebben niet zomaar ongelijk – ze zijn *fundamenteel illegitiem*: verraders en vijanden wier belangen niet hoeven mee te tellen.

Dit onderscheid is essentieel voor een helder begrip. Het verklaart waarom niet elke opstandige kandidaat of outsider een populist is en waarom het gevaarlijkste element van populisme niet de kritiek op elites is, die gerechtvaardigd kan zijn, maar de *verwerping van pluralisme*: de weigering te aanvaarden dat een democratie vele legitieme stemmen, belangen en visies op het algemeen belang omvat.

Mounk plaatst het populisme binnen een bredere analyse van de *interne spanningen* van de liberale democratie. Democratie, opgevat als volkssoevereiniteit, kan botsen met liberalisme, opgevat als rechten, rechtsstaat en beperkingen aan de macht van meerderheden. Wanneer deze elementen uit elkaar vallen, ontstaan twee pathologische vormen: *illiberale democratie*, waarin verkiezingen blijven bestaan maar rechten en institutionele tegenwichten worden uitgehold, en *ondemocratisch liberalisme*, waarin instituties rechten beschermen maar belangrijke beslissingen aan democratische betwisting onttrekken, wat het gevoel voedt dat stemmen niets verandert.

In Mounks analyse gedijt populisme in de kloof die door ondemocratisch liberalisme wordt gecreëerd. Burgers ervaren belangrijke beslissingen – over handel, immigratie, monetair beleid en Europese integratie – als onttrokken aan electorale invloed. Populisten buiten die frustratie uit, maar hun oplossing bestaat uit het verzwakken van de liberale beperkingen die minderheden, oppositierechten en institutionele onafhankelijkheid beschermen.

Mounk waarschuwt ook dat illiberale democratie geen stabiele eindtoestand is. Zodra zittende machthebbers de media, de rechterlijke macht en de verkiezingsadministratie in hun greep krijgen, kan het systeem van competitief autoritarisme afglijden naar *regelrechte dictatuur*, terwijl de democratische retoriek behouden blijft. Zijn waarschuwing is zowel structureel als urgent: het gevaar op lange termijn is niet een licht illiberale maar nog steeds competitieve democratie, maar de geleidelijke sluiting van de democratische ruimte zelf.

Gebruik in *The Populist Revolt*

Hoofdstuk 1 gebruikt Mounks begrip anti-pluralisme om populisme te onderscheiden van gewone anti-establishment-politiek. Het hoofdstuk benadrukt dat *de exclusieve aanspraak op vertegenwoordiging* – ‘ik alleen vertegenwoordig het volk’ – een democratische uitdaging in een populistische dreiging verandert. *Hoofdstuk 2* past Mounks ideologie-overstijgende vergelijking toe en toont aan dat populistten sterk van elkaar verschillen in beleid, maar toch een gemeenschappelijke narratieve structuur delen. *Hoofdstuk 8*, over democratische achteruitgang, hanteert zijn raamwerk van liberale rechten en volkssoevereiniteit en zijn analyse van Hongarije’s geleidelijke uitholling van de competitieve democratie. *Hoofdstuk 9* gebruikt Mounks waarschuwing dat populisme kan evolueren van illiberale democratie naar illiberale dictatuur en citeert zijn inschatting dat de Amerikaanse democratie een periode van ongebruikelijk en ernstig risico was binnengetreken. Het boek behandelt Mounk niet alleen als gids voor de conceptuele contouren van het populisme, maar ook voor zijn *werkelijke traject* en voor de mechanismen waardoor democratieën in verval raken.

Geselecteerde publicaties

- *The Identity Trap: A Story of Ideas and Power in Our Time*, 2023
- *The Great Experiment: Why Diverse Democracies Fall Apart and How They Can Endure*, 2022
- *The Age of Responsibility: Luck, Choice, and the Welfare State*, 2019
- *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*, 2018
- *Stranger in My Own Country: A Jewish Family in Modern Germany*, 2014
- Oprichter en hoofdredacteur, *Persuasion*; presentator, podcast *The Good Fight*

JAN-WERNER MÜLLER

Persoonlijke en academische achtergrond

- Geboren: 1970, Duitsland
- Nationaliteit: Duits
- Opleiding: BSc, University College London (1994); MPhil, Oxford (1996); DPhil, Oxford (1999)
- Huidige positie: Class of 1943 University Professor of Politics, Princeton University; oprichter en directeur, Project in the History of Political Thought; directeur, Program in Political Philosophy
- Onderscheidingen: Guggenheim Fellowship (2024), Berlin-Brandenburg Academy of Sciences and Humanities (2025), European Academy of Sciences and Arts (2018), Bavarian Book Prize voor *Furcht und Freiheit*

Kernbegrippen en inzichten

Jan-Werner Müllers belangrijkste bijdrage is zijn consequente stelling dat populisme in de kern *antipluralistisch* is. De cruciale claim is moreel en exclusief: alleen de populist en diens aanhangers vormen het authentieke volk. Alle anderen – minderheden, oppositiepartijen, kritische media, onafhankelijke rechters – staan *moreel buiten de demos*. Verkiezingsnederlagen kunnen dan worden afgedaan als fraude of manipulatie, terwijl critici niet als louter onjuist, maar als illegitiem worden afgewezen. Müller trekt een scherpe grens tussen *tegenstanders en vijanden*. Democratische tegenstanders verwerpen elkaars beleid, maar erkennen elkaars recht om te strijden, te winnen en te regeren. Populisten maken van die strijd een existentiële worsteling. Opponenten hebben niet zomaar ongelijk; ze vormen een bedreiging voor de natie, zijn verraders of marionetten van buitenlandse mogendheden. Deze herkadring stelt aanhangers in staat antidemocratisch gedrag van hun eigen kant te tolereren – of zelfs te vieren – omdat het alternatief als catastrofaal wordt voorgesteld.

Een tweede sleutelinzicht is *polarisatie van bovenaf*. Müller benadrukt dat een stem op een populist niet bewijst dat de kiezer een volledig populistische wereldvisie heeft geïnternaliseerd. Leaders en partij-elites cultiveren de tweedeling, normaliseren standpunten die voorheen onaanvaardbaar waren en geven aanhangers het signaal dat bepaalde groepen legitieme doelwitten zijn. *Centrumrechtse elites* zijn bijzonder bepalend: wanneer zij extreemrechtse frames tot de hoofdstroom laten doordringen, nativistische retoriek overnemen of coalities aangaan met radicale partijen, verlenen ze respectabiliteit aan ideeën die tot voor kort buiten het bespreekbare vielen.

Müller stelt ook het oxymoron *illiberale democratie* ter discussie. Wanneer communicatieve rechten, mediapluralisme en betekenisvolle electorale competitie verdwijnen, zou de resulterende orde niet langer als democratisch moeten worden erkend. Labels zijn van belang: Hongarije of Turkije *illiberale democratieën* noemen, verleent deze landen een legitimiteit die ze niet langer verdienen. Als verkiezingen niet langer vrij en eerlijk zijn, de oppositie wordt gecriminaliseerd en rechtbanken zijn geëkaapt, dan is het systeem autoritair, niet democratisch. In *Democracy Rules* verbindt Müller democratische vrijheid met *gelijkheid en onzekerheid*. Geen enkele politieke actor kan permanent claimen het volk te kennen of te belichamen. Verkiezingen en publieke strijd moeten werkelijk open blijven. Zodra een leider of partij een overwinning als voorbestemd en een nederlaag als onmogelijk beschouwt,

verdwijnt de essentiële openheid van de democratie.

Gebruik in *The Populist Revolt*

Hoofdstuk 1 gebruikt Müllers onderscheid tussen tegenstander en vijand en zijn beschrijving van polarisatie van bovenaf om te verklaren hoe populistische elites beleidsverschillen omzetten in morele oorlogvoering. *Hoofdstuk 4* put uit zijn inzicht dat materiële eisen ook draaien om *erkenning, identiteit en respect* – economische grieven en culturele angst zijn geen gescheiden sporen, maar versterken elkaar wederzijds. *Hoofdstuk 6* past Müllers waarschuwing tegen *technologisch determinisme* toe: sociale-mediaplatforms hebben het populisme niet veroorzaakt, maar hun bedrijfsmodellen – geoptimaliseerd voor betrokkenheid, verontwaardiging en emotionele intensiteit – gaan een gevaarlijke wisselwerking aan met populistische retoriek. *Hoofdstukken 8 en 9* gebruiken Müllers kritiek op *illiberale democratie* en zijn waarschuwing dat *populistische uitkomsten niet voorbestemd zijn*. Dat veel burgers op populistische partijen stemmen, betekent niet dat hele electoraten de democratie hebben verlaten; veel hangt af van wat elites met die steun doen en van de vraag of democratische instituties en normen standhouden.

Geselecteerde publicaties

- *Street, Palace, Square: The Architecture of Democratic Spaces*, Penguin, 2026
- *Democracy Rules*, Farrar, Straus and Giroux (US) / Penguin (UK), 2021
- *Furcht und Freiheit: Für einen anderen Liberalismus*, Suhrkamp, 2019 (Bavarian Book Prize)
- *What Is Populism?*, University of Pennsylvania Press, 2016
- *Contesting Democracy: Political Ideas in Twentieth-Century Europe*, Yale University Press, 2011
- *Constitutional Patriotism*, Princeton University Press, 2007

CHANTAL MOUFFE

Persoonlijke en academische achtergrond

- Geboren: 1943, Charleroi, België
- Nationaliteit: Belgisch
- Opleiding: Universiteiten van Leuven, Parijs en Essex
- Huidige positie: emeritus hoogleraar politieke theorie, Department of Social Sciences, University of Westminster
- Onderscheidingen: eredoctoraten van de Universiteit van Valparaíso (2014), de Universiteit van Costa Rica (2019), KU Leuven (2019)

Kernbegrippen en inzichten

Chantal Mouffe benadert populisme niet als een vaststaande ideologie, maar als een *discursieve*

strategie – een manier om een politieke scheidslijn te trekken die de samenleving verdeelt in twee kampen: *het volk* en *de oligarchie*. De inhoud van beide kampen staat niet bij voorbaat vast, maar wordt *politiek geconstrueerd*. Daarom moet links populisme worden onderscheiden van rechts populisme: beide trekken de scheidslijn op verschillende plaatsen en rekenen verschillende groepen tot *het volk*. Centraal in haar bredere democratietheorie staat het *agonistisch pluralisme*. Conflict kan volgens Mouffe niet uit de politiek worden geëlimineerd door rationele consensus of technocratisch beheer. De Habermasiaanse droom van een conflictvrije publieke sfeer is niet alleen onbereikbaar, maar ook onwenselijk: ze negeert de rol van passie, identiteit en macht in het politieke leven. Democratische instellingen moeten *antagonisme omzetten in agonisme* – relaties tussen vijanden die elkaar willen vernietigen, moeten plaatsmaken voor relaties tussen tegenstanders die fel strijden, maar elkaars legitimiteit erkennen.

Mouffes verdediging van *links populisme* is zowel strategisch als normatief. Zij construeert *het volk* als een *equivalentieketen* die arbeiders, migranten, precare groepen, feministen, LHBT-gemeenschappen, ecologische bewegingen en geracialiseerde minderheden met elkaar verbindt. Hun eisen worden niet aan elkaar gelijkgesteld, maar gearticuleerd rond een gemeenschappelijke oppositie tegen oligarchische en neoliberale macht. De scheidslijn loopt verticaal – volk tegenover oligarchie – en niet horizontaal, zoals bij rechts populisme: landgenoten tegenover vreemdelingen. Rechts populisme construeert daarentegen een nationaal of etnisch exclusief volk en leidt ontevredenheid af naar migranten, minderheden en *globalisten*. De structuur – volk tegenover elite – lijkt vergelijkbaar, maar de inhoud en de gevolgen zijn radicaal verschillend. Mouffes begrip *post-democratie* beschrijft de periode van de jaren negentig tot de crisis van 2008. Centrum-linkse en centrum-rechtse partijen kwamen toen samen rond liberaal economisch beleid en boden kiezers weinig substantiële keuze. Politiek werd gereduceerd tot technocratisch beheer en grote beslissingen werden afgeschermd van electorale contestatie. Links populisme is in Mouffes visie een *democratisch contra-hegemonisch project* dat echte contestatie kan herstellen en opnieuw kan politiseren wat door de post-politieke consensus was gedepolitiseerd.

Gebruik in *The Populist Revolt*

Hoofdstuk 2 contrasteert Mouffes discursief-strategische benadering expliciet met de kaders van Mudde en Taggart, die uitgaan van een thin-centred ideology. Het presenteert haar onderscheid tussen links en rechts, de equivalentieketen en de politieke constructie van *het volk* als analytische instrumenten die voorkomen dat *populistisch* een synoniem wordt voor *radicaal-rechts*. *Hoofdstuk 9* gebruikt Mouffes beschrijving van het *populistische moment* als de terugkeer van de politiek na de post-politieke consensus. Ook gebruikt het hoofdstuk haar nadruk op het feit dat conflict geen pathologie is, maar een noodzakelijk kenmerk van democratie. *Hoofdstuk 10* past haar voorstellen toe op de opgave van democratische vernieuwing: het bouwen van een inclusief *wij*, het nastreven van radicaal reformisme in plaats van een centristisch compromis en het behandelen van politieke tegenstanders als adversarissen in plaats van vijanden. Het boek is voorzichtig kritisch over Mouffes empirische optimisme. Het merkt op dat autoritair-rechtse vormen van populisme vaak duurzamer zijn gebleken dan links-populistische experimenten, zoals Syriza en Podemos. Ook stelt het vast dat de equivalentieketen in theorie gemakkelijker te beschrijven is dan in de praktijk te bouwen. Toch behandelt het haar agonistische kader als een essentieel *correctief op modellen van democratie die te sterk op consensus zijn gebaseerd*.

Geselecteerde publicaties

- *Towards a Green Democratic Revolution: Left Populism and the Power of Affects*, Verso, 2022
- *A Green Democratic Revolution*, 2023
- *For a Left Populism*, Verso, 2018
- *Agonistics: Thinking the World Politically*, 2013
- *On the Political*, 2005
- *The Democratic Paradox*, 2000
- *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (met Ernesto Laclau), 1985

NADIA URBINATI

Persoonlijke en academische achtergrond

- Geboren: 1955, Italië
- Nationaliteit: Italiaanse; genaturaliseerd Amerikaans staatsburger
- Opleiding: PhD, European University Institute, Florence (1989)
- Huidige positie: Kyriakos Tsakopoulos Professor of Political Theory and Hellenic Studies, Department of Political Science, Columbia University
- Onderscheidingen: David and Elaine Spitz Prize voor *Mill on Democracy* (2004), Lenfest/Columbia Distinguished Faculty Award (2008-09), Commandeur in de Orde van Verdienste van de Italiaanse Republiek (2008), Capalbio International Prize voor *Me the People* (2020)

Kernbegrippen en inzichten

Nadia Urbinati beschouwt populisme als een *transformatie van binnenuit de electorale democratie*, niet als een invasie van buitenaf. De populistische leider beweert een verenigd volk te belichamen en beschouwt concurrerende vertegenwoordigers, onafhankelijke instituties en uiteenlopende opvattingen als obstakels voor de authentieke stem van het volk. De democratie wordt niet omvergeworpen; ze wordt *ontsierd*. Haar werk is geworteld in de theorie en geschiedenis van *vertegenwoordiging*. De representatieve democratie, zo betoogt Urbinati, is geen gebrekkig surrogaat voor directe volksheerschappij. Het is een systeem waarin opinies, belangenbehartiging en politiek oordeel *meervoudig en herzienbaar* blijven. Verkiezingen brengen niet één definitieve *volkswil* voort; ze leveren mandaten op die partieel en betwist zijn en voortdurend opnieuw kunnen worden geïnterpreteerd. Het populisme ontsiert dit systeem door *het onderscheid te laten verdwijnen tussen het gehele burgerschap en één partijdige fractie die beweert het geheel te vertegenwoordigen*. De aanhangers van de populistische leider gelden als het enige authentieke volk; minderheden en tegenstanders worden tot gasten, bevoorrechte buitenstaanders of vijanden gemaakt. Dit leidt tot *monisme en exclusieve vertegenwoordiging*: één stem, één wil, één legitieme interpretatie van het algemeen belang.

Urbinati verbindt het hedendaagse populisme ook met oudere *democratische en antidemocratische tradities*. In haar analyse van het Italiaanse extreemrechts put ze uit Umberto Eco's begrip van *oerfascisme* om terugkerende elementen te benoemen: de cultus van de traditie, de verwerping van het modernisme, het beroep op een gefrustreerde middenklasse en de obsessie met samenzweringen. Deze elementen zijn niet identiek aan het fascisme van de jaren dertig, maar vertonen er wel overeenkomsten mee. Haar recente werk belicht de nadruk van de Italiaanse rechterzijde op de *drie-eenheid van gezin, religie en vaderland*, zoals verwoord door Giorgia Meloni, en de manier waarop solidariteit opnieuw wordt vormgegeven op basis van *morele verdienste*. Wie als onwaardig wordt beschouwd – migranten, langdurig werklozen, alleenstaande moeders – wordt uitgesloten van het vangnet. Vertegenwoordiging wordt voorwaardelijk: alleen wie moreel waardig wordt geacht, heeft er recht op.

Gebruik in *The Populist Revolt*

Hoofdstuk 1 gebruikt Urbinati om de stelling kracht bij te zetten dat *exclusieve vertegenwoordiging en*

de verwerping van sociale pluraliteit centraal staan in het populisme en geen bijkomstige kenmerken zijn. *Hoofdstuk 4* put uit haar analyse van het Italiaanse extreemrechts, de politiek van gezin, religie en vaderland en het *falende vermogen van links om preciaire en armere burgers te vertegenwoordigen*. *Hoofdstuk 5* past Urbinati's beschrijving toe van de *esthetiek van de lage cultuur* en opvoeringen van authenticiteit – het gebruik van *slechte smaak*, volkscultuur en opzettelijke vulgariteit om afstand tot elitaire verfijning te tonen. *Hoofdstuk 10* keert terug naar haar diagnose van het vertegenwoordigingsvacuüm van Italiaans links en haar waarschuwing dat formele verkiezingen substantiële uitsluiting niet onbeperkt kunnen compenseren.

Het boek gebruikt Urbinati's *op vertegenwoordiging gerichte theorie* als tegenwicht tegen benaderingen die zich uitsluitend op performance of communicatie richten. Populisme gaat niet alleen over de manier waarop leiders spreken; het gaat ook over de manier waarop vertegenwoordiging – de kerninstitutie van de democratie – opnieuw wordt voorgesteld en uiteindelijk wordt ondermijnd.

Geselecteerde publicaties

- *Me the People: How Populism Transforms Democracy*, Harvard University Press, 2019 (Capalbio Prize)
- *The Tyranny of the Moderns*, Yale University Press, 2015
- *Democracy Disfigured: Opinion, Truth, and the People*, Harvard University Press, 2014
- *Representative Democracy: Principles and Genealogy*, University of Chicago Press, 2006
- *Mill on Democracy: From the Athenian Polis to Representative Government*, University of Chicago Press, 2002 (Spitz Prize)

PIPPA NORRIS

Persoonlijke en academische achtergrond

- Geboren: 1953
- Nationaliteit: Brits-Amerikaans
- Opleiding: BA in Politics and Philosophy, University of Warwick (1974); MSc (1975) en PhD in Politics, London School of Economics (1988)
- Huidige positie: Paul F. McGuire Lecturer in Comparative Politics, Harvard Kennedy School; verbonden aan Harvard's Department of Government, Center for European Studies en Weatherhead Center for International Affairs
- Onderscheidingen: Johan Skytte Prize, Karl Deutsch Award, Sir Isaiah Berlin Lifetime Achievement Award (2017), Samuel Eldersveld Award (2020), Murray Edelman Award (2021), Warren E. Miller Award (2022), International Fellow of the British Academy (2024), Sir David Butler Award (2025), eredoctoraat van de University of London (2026)

Kernbegrippen en inzichten

Pippa Norris definieert populisme als een *discours over bestuur*, niet als een vaste partijfamilie of een vast leiderschapstype. De anti-establishment- en volkssoevereiniteitsclaims kunnen vanuit uiteenlopende economische en culturele posities worden overgenomen. Deze definitiekeuze voorkomt dat *populistisch* samenvalt met *radicaal-rechts* en biedt ruimte voor onderzoek naar links-populistische, centropopulistische en libertair-populistische varianten.

Haar *vierkwadrantenmodel* plaatst partijen langs twee assen: economisch links-rechts en liberaal-autoritaire culturele waarden. De resulterende kaart onderscheidt *autoritaire conservatieven* (economisch rechts, cultureel autoritair), *progressief-linkse populist*, *welvaartschauvinisten of nativistische socialist* (economisch links, cultureel autoritair) en *vrijemarktlibertariërs*. Het model laat zien dat *populistisch* en *autoritair* geen synoniemen zijn en dat economische en culturele breuklijnen elkaar kunnen doorkruisen. Samen met Ronald Inglehart ontwikkelde Norris de *cultural backlash*-these. Autoritair populisme, zo betogen zij, wordt niet primair gevoed door economische achteruitgang, maar door een reactie van burgers – vooral oudere, lager opgeleide, blanke en plattelandskiezers – die progressieve waardenverandering, immigratie en multiculturalisme ervaren als bedreigingen voor vertrouwde identiteiten en sociale hiërarchieën. Economische onzekerheid doet ertoe, maar de politieke betekenis ervan wordt gefilterd door culturele waarden en autoritaire disposities.

Norris' werk over *sceptisch vertrouwen* biedt zowel normatief als empirisch een alternatief voor blind geloof en algeheel cynisme. Een gezonde democratie vereist dat burgers '*vertrouwen maar verifiëren*': zij moeten autoriteiten en instituties ter verantwoording roepen door ze te toetsen op basis van bewijs, zonder iedere deskundige, journalist of ambtenaar als inherent corrupt te beschouwen. Populistische leiders cultiveren *cynisch wantrouwen* – de veronderstelling dat alle elites liegen, alle media manipuleren en alle instituties verborgen agenda's dienen. Dat gegeneraliseerde wantrouwen ondermijnt de epistemische fundamenteen waarop de democratie rust. Haar vergelijkende onderzoek naar *populisme en de COVID-19-pandemie* toonde aan dat sterk populistische regeringen trager op de crisis reageerden, minder geneigd waren wetenschappelijk advies te volgen en eerder politieke boodschappen voorrang gaven boven resultaten voor de volksgezondheid. Dit patroon deed zich voor in verschillende regio's en regimetypes, wat erop wijst dat *anti-deskundigenretoriek gevolgen heeft voor het bestuur* en niet alleen voor campagnes.

Gebruik in *The Populist Revolt*

Hoofdstuk 2 gebruikt Norris' *definitie van populisme als bestuursdiscours* en haar *vierkwadrantenmodel* om te laten zien dat populistisch discours zich over uiteenlopende economische en culturele combinaties verspreidt en om weerstand te bieden aan de gelijkstelling van populisme met radicaal-rechts. *Hoofdstuk 4* put uit het *cultural backlash*-kader en verbindt autoritair populisme met identiteitsbedreiging, conventionalisme en voorkeuren voor sterke leiders. *Hoofdstuk 7* past Norris' *pandemieonderzoek* toe om te betogen dat populistische anti-deskundigenretoriek de beleidskeuzes tijdens de COVID-19-crisis beperkte. Het hoofdstuk noemt verschillen in gezondheidsuitkomsten en in de stringentie van lockdowns onder sterk populistische regeringen, maar merkt daarbij op dat die claims aan de hand van Norris' onderliggende studie geverifieerd zouden moeten worden. *Hoofdstuk 9* maakt gebruik van haar bespreking van identiteit, gemeenschap, angst en wrok en van haar waarschuwing dat *culturele en economische drijfveren op elkaar inwerken* in plaats van langs afzonderlijke sporen te opereren. Het boek erkent ook Norris' bredere werk over *electorale integriteit*, vertrouwen en democratische veerkracht en plaatst *cultural backlash* binnen dat bredere onderzoeksprogramma.

Geselecteerde publicaties

- *In Praise of Skepticism: Trust but Verify*, Oxford University Press, 2022 (Ronald F. Inglehart Best Book Award, 2023)
- *Things Fall Apart, the Center Cannot Hold: Fractionalized and Polarized Party Systems*, *European Political Science*, 2024
- *Big Little Election Lies: Cynical and Credulous Evaluations of Electoral Fraud*, *Parliamentary Affairs*, 2024

- *Cancel Culture: Myth or Reality?*, *Political Studies*, 2023
- *Measuring Populism Worldwide*, *Party Politics*, 2020
- *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism* (with Ronald Inglehart), Cambridge University Press, 2019

BENJAMIN MOFFITT

Persoonlijke en academische achtergrond

- Opleiding: PhD in Government and International Relations, University of Sydney; BA Honours, Sociology and Communications, University of Wollongong
- Huidige functie: Senior Lecturer in Politics and International Relations, School of Social Sciences, Monash University
- Onderscheidingen: Australian Research Council Discovery Early Career Researcher Award; benoemd tot toonaangevend Australisch universitair onderzoeker in de politicologie door *The Australian* (2026)

Kernbegrippen en inzichten

Benjamin Moffitt heeft het populisme opnieuw geconceptualiseerd als een *politieke stijl en performance*, en niet louter als een ideologie of discours. In zijn raamwerk verwijst stijl naar de repertoires van belichaming, esthetiek en communicatie die politieke actoren inzetten om weerklank te vinden bij hun publiek. Populisme draait om *hoe politiek wordt opgevoerd*, niet alleen om wat er wordt gezegd of geloofd. Moffitt onderscheidt *drie elementen van de populistische stijl*: het beroep op *het volk* tegenover *de elite*; de *performance van crisis* – de bewering dat de natie voor een existentiële dreiging staat die dringend en besluitvaardig optreden vereist – en de inzet van *slechte manieren*: vulgariteit, politieke incorrectheid, het doorbreken van etiquette en het opzettelijke gebruik van laagculturele esthetiek (fastfood, roddelbladen, volkscultuur) om authenticiteit uit te stralen en afstand te nemen van elitaire verfijning. Slechte manieren zijn niet toevallig. Ze vormen een *klassenperformance*: de populistische leider eet bij McDonald's, spreekt grof, verwerpt *politieke correctheid* en schendt de normen van de respectabiliteitspolitiek. Met deze performance vertelt de leider aanhangers: *'Ik ben zoals jullie; de elite veracht ons allebei.'* Ook roept deze performance verontwaardiging op bij gevestigde media en politieke elites, die de populist vervolgens gebruikt als bewijs van elitaire wereldvreemdheid.

Moffitt plaatst het populisme binnen de *mediatisering van de politiek* – de transformatie van politieke communicatie door massamedia, sociale media en de 24-uursnieuwscyclus. De populistische stijl is geoptimaliseerd voor zichtbaarheid, conflict en emotionele intensiteit: allemaal factoren die media-aandacht genereren. De *performance van crisis* creëert urgentie en rechtvaardigt het overtreden van

regels; slechte manieren zorgen voor spektakel; de tweedeling tussen volk en elite biedt narratieve eenvoud. Zijn raamwerk verklaart waarom populisme *'hetzelfde kan aanvoelen' in volstrekt verschillende ideologische contexten*: Trump en Chávez, Farage en Iglesias, Le Pen en Tsipras delen geen beleidsprogramma's, maar wel een stilistisch repertoire – informaliteit, transgressie, crisisretoriek en de claim namens *gewone mensen* te spreken tegenover wereldvreemde elites.

Gebruik in *The Populist Revolt*

Hoofdstuk 5 is vrijwel geheel gebaseerd op Moffitts raamwerk. Het gebruikt zijn concept van *slechte manieren en laagculturele esthetiek* om Trumps McDonald's-fotomomenten, Farages branding rond pints en pubs en Berlusconi's schunnige humor te verklaren. Het hoofdstuk behandelt deze niet als toevallige uitingen van hun persoonlijkheid, maar als bewuste *stilistische keuzes met politieke effecten*. *Hoofdstuk 6*, over media en de aandachtseconomie, put uit Moffitts uiteenzetting over *mediatisering en de performance van crisis*. Populistische stijl en platformalgoritmes werken op elkaar in: beide belonen emotionele intensiteit, conflict en eenvoud. Het hoofdstuk gebruikt ook Moffitts observatie dat populisme gedijt in *mediaomgevingen met veel keuze*, waarin aandacht schaars is en provocatie erin slaagt door te breken.

Het boek beschouwt Moffitts performancegerichte benadering als *complementair aan, niet in tegenspraak met* de ideologiegerichte (Mudde) en discoursgerichte (Mouffe) benaderingen. Stijl is het leveringsmechanisme; ideologie en discours leveren de inhoud. Alle drie zijn nodig om de hedendaagse kracht van het populisme te verklaren.

Geselecteerde publicaties

- *Populism*, Polity Press, 2020 (second edition, Key Concepts series)
- *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*, Stanford University Press, 2016
- *How to Perform Crisis: A Model for Understanding the Key Role of Crisis in Contemporary Populism, Government and Opposition*, 2015
- *Populism and Media in Western Europe*, in *The Oxford Handbook of Populism*, 2017
- Artikelen in *European Journal of Political Research*, *The British Journal of Politics and International Relations*, *Political Studies* en *Democratization*

RUTH WODAK

Persoonlijke en academische achtergrond

- Geboren: 12 juli 1950, Londen
- Nationaliteit: Brits-Oostenrijks
- Opleiding: MA en PhD in de taalkunde, Universiteit van Wenen

- Huidige positie: Emeritus Distinguished Professor of Discourse Studies, Lancaster University; honorair hoogleraar, Universiteit van Wenen; verbonden aan de Universiteit van Łódź
- Onderscheidingen: Wittgenstein Award (Austrian Science Fund, 1996), Kerstin Hesselgren Chair (Swedish Parliament, 2011), Bruno Kreisky Prize voor levenswerk (2020), eredocoraten van de University of Örebro en de University of Łódź

Kernbegrippen en inzichten

Ruth Wodak introduceerde de *kritische discoursanalyse* in de studie van het populisme en toonde aan dat taal de politieke werkelijkheid niet alleen beschrijft, maar ook actief construeert. Haar *discours-historische benadering* plaatst teksten in hun historische, politieke en sociale context en volgt hoe retorische strategieën zich ontwikkelen, normaliseren en worden overgedragen tussen bewegingen en over grenzen heen. Wodak onderscheidt een repertoire van radicaal-rechtse retorische strategieën. *Nativisme* en het *bloed-en-bodem*-motief definiëren authentieke verbondenheid op basis van afstamming en territorium en sluiten immigranten en minderheden uit van de verbeelde gemeenschap. *Berekende ambivalentie* houdt in dat verschillende boodschappen worden uitgedragen aan verschillende doelgroepen: hondenfluitjes, eufemismen en plausibele ontkenning stellen leiders in staat extremisme te signaleren aan hun harde kern, terwijl ze voor het mainstream-publiek respectabel blijven.

De *dead cat strategy*, een term die is ontleend aan de politieke consultancy, bestaat erin een schokkende of schandelijke uitspraak in het publieke debat te lanceren om de nieuwscyclus te domineren en de aandacht af te leiden van schadelijke kwesties. De inhoud van de provocatie is minder belangrijk dan het vermogen ervan om de agenda te verschuiven. De strategie werkt doordat mediaorganisaties in hun strijd om clicks en kijkcijfers het spektakel versterken.

Wodak analyseert ook de *omkering van slachtoffer en dader*: de retorische manoeuvre waarbij de dominante groep – de blanke, autochtone, christelijke meerderheid – zich als slachtoffer presenteert, terwijl historisch gemarginaliseerde groepen worden neergezet als agressor of bedreiging. Deze omkering rechtvaardigt uitsluitingsbeleid en leidt de wrok weg van economische elites en in de richting van kwetsbare minderheden. Haar werk over de *politiek van angst* en de *normalisering van het onzegbare* volgt hoe ideeën die ooit tot de extreme marge behoorden, doordringen tot het politieke mainstream-discours. Taboes eroderen niet door rationele overtuiging, maar door herhaling, transgressie en de systematische verruiming van wat in het openbaar gezegd kan worden zonder dat dit tot diskwalificerende sancties leidt. Eenmaal genormaliseerd, tekenen die ideeën de grenzen van aanvaardbaar beleid opnieuw.

Gebruik in *The Populist Revolt*

Hoofdstuk 4 put uit Wodaks analyse van *nativisme*, het *bloed-en-bodem-motief* en de politiek van angst. *Hoofdstuk 5* gebruikt haar beschrijving van *berekende ambivalentie* en van de manier waarop populistische leiders authenticiteit uitdragen door transgressie en vulgariteit. *Hoofdstuk 6* past Wodaks werk over *mediastrategieën*, de *dead cat* en *normalisering* toe. Het hoofdstuk beschouwt haar discours-historische benadering als essentieel om te begrijpen hoe populistische retoriek zich in de loop van de tijd ontwikkelt en hoe voorheen onaanvaardbare standpunten gemeengoed worden. *Hoofdstuk 8* gebruikt haar analyse van de *omkering van slachtoffer en dader* en van de erosie van democratische normen door taal. Het boek benadrukt dat Wodaks bijdrage niet alleen beschrijvend is, maar ook diagnostisch: ze laat zien hoe retorische strategieën *de grond voorbereiden voor beleid* en institutionele verandering.

Geselecteerde publicaties

- *Populismus in der Klimakrise: Politik der Angst in Österreich und Schweden* (met Maximilian Lakitsch), Suhrkamp, 2024
- *Populism: A Pragmatic Discourse Approach* (red. met Piotr Cap), Cambridge University Press, 2023
- *The Politics of Fear: The Shameless Normalisation of Far-Right Discourse*, Sage, 2021 (tweede editie)

- *The Radical Right and Brexit: Discourse, Narrative, and Political Communication* (met Bernhard Forchtner), Emerald, 2021
- *The Discursive Construction of History: Remembering the Wehrmacht's War of Annihilation* (met Heer, Manoschek, Pollak), Palgrave Macmillan, 2008
- Werk over antisemitisme, racisme, migratiediscours en rechts-extremisme, verspreid over vier decennia

IAN SHAPIRO

Persoonlijke en academische achtergrond

- Nationaliteit: Amerikaans
- Opleiding: BA, Yale University (1978); MPhil (1981) en DPhil in de politicologie, Oxford University (1983)
- Huidige positie: Sterling Professor of Political Science, Yale University; Henry R. Luce Director, MacMillan Center for International and Area Studies (tot 2024); verbonden aan Yale Law School
- Onderscheidingen: Guggenheim Fellowship, lid van de American Academy of Arts and Sciences, medeoprichter van het Democracy Matters-initiatief

Kernbegrippen en inzichten

Ian Shapiro verklaart de populistische opstand niet alleen vanuit culturele tegenkrachten, maar ook vanuit *economische onzekerheid, institutioneel falen en de legitimiteitscrisis na 2008*. In zijn raamwerk plaatst hij het populisme binnen de langdurige neergang van stabiele, door vakbonden beschermde middenklassebanen – het verdwijnen van de *dertigjarige baan* – en de opkomst van precariteit, kluswerk en loonstagnatie. Voor Shapiro was de financiële crisis van 2008 niet louter een economische schok, maar een *politieke aardbeving*. Elites redden banken, terwijl gewone burgers hun huis, spaargeld en werk verloren. De crisis legde bloot dat de risico's werden gesocialiseerd – belastingbetalers droegen de verliezen – terwijl de winsten geprivatiseerd bleven. Het vertrouwen in instituties – centrale banken, toezichthoudende instanties en politieke partijen – stortte in. Zo ontstond ruimte voor populistische uitdagers die beloofden de corrupte elite te straffen.

Shapiro wijst op *partijversnippering* als zowel oorzaak als gevolg van de crisis. Traditionele volkspartijen, die ooit uiteenlopende belangen bundelden en compromissen smeedden, zijn uiteengevallen. In hun plaats kwamen nichepartijen, gepersonaliseerde bewegingen en leiders die partijstructuren volledig omzeilen. Deze versnippering ondermijnt het vermogen om coalities te vormen en op lange termijn te besturen. Zo ontstaat een vicieuze cirkel van instabiliteit en een opstand van buitenstaanders. Zijn normatieve theorie definieert democratie als *verzet tegen overheersing*. Democratie is niet louter meerderheidsbewind of procedurele eerlijkheid; het is een systeem dat moet voorkomen dat een individu of groep ongecontroleerde macht over anderen uitoefent. Daarvoor zijn niet alleen verkiezingen nodig, maar ook robuuste checks and balances, onafhankelijke instituties en sociale en economische

voorwaarden die verhinderen dat grove ongelijkheden zich vertalen in politieke onderwerping.

Shapiro's hervormingsagenda is tweeledig: *institutioneel* – herstel van checks and balances en toezichtscapaciteit, en depolitisering van centrale functies zoals verkiezingsadministratie – en *sociaal* – vermindering van ongelijkheid, heropbouw van sociale verzekeringen en investeringen in publieke goederen. Zonder beide blijft de democratie kwetsbaar voor demagogen die onzekerheid uitbuiten en woede kanaliseren richting zondebokken in plaats van systemische hervormingen.

Gebruik in *The Populist Revolt*

Hoofdstuk 3 is grotendeels opgebouwd rond Shapiro's raamwerk. Het gebruikt zijn analyse van *het verdwijnen van de dertigjarige baan, loonstagnatie, precariteit en de crisis van 2008* om de economische fundamenteën van populistische mobilisatie te verklaren. Het hoofdstuk behandelt de crisis niet als een conjuncturele neergang, maar als een *legitimiteitsinstorting*: de onthulling dat elites zichzelf zouden beschermen ten koste van de gemeenschap. *Hoofdstuk 9* put uit Shapiro's waarschuwing dat *democratie meer vereist dan verkiezingen*: zij vereist instituties, normen en sociale voorwaarden die overheersing voorkomen. *Hoofdstuk 10* past zijn hervormingsagenda toe: heropbouw van sociale verzekeringen, vermindering van ongelijkheid en herstel van vertrouwen door institutioneel herstel.

Het boek gebruikt Shapiro om het argument te verankeren dat *populisme materiële oorzaken heeft* en dat symbolische politiek of culturele erkenning alleen de onderliggende drijfveren niet kunnen aanpakken. Economische zekerheid en politieke zeggenschap versterken elkaar; geen van beide is op zichzelf voldoende.

Geselecteerde publicaties

- *Responsible Parties: Saving Democracy from Itself*, Yale University Press, 2018
- *Politics Against Domination*, Harvard University Press, 2016
- *The Real World of Democratic Theory*, Princeton University Press, 2011
- *Containment: Rebuilding a Strategy against Global Terror*, Princeton University Press, 2007
- *The State of Democratic Theory*, Princeton University Press, 2003
- *Democratic Justice*, Yale University Press, 1999
- Oprichter van het Democracy Matters-initiatief

CRISTÓBAL ROVIRA KALTWASSER

Persoonlijke en academische achtergrond

- Nationaliteit: Chileens
- Opleiding: Licentiaat Politicologie en Bestuurskunde, Pauselijke Katholieke Universiteit van Chili; Dr.

rer. pol., Humboldt-Universiteit Berlijn (2007, summa cum laude)

- Huidige functie: Hoogleraar, School of Political Science, Diego Portales University, Chili
- Onderscheidingen: Beurzen van de Volkswagen Stiftung en de Alexander von Humboldt-Stiftung; Cátedra Presidencial (Chileense Presidentiële Leerstoel)

Kernbegrippen en inzichten

Cristóbal Rovira Kaltwasser heeft, vaak in samenwerking met Cas Mudde en Paul Taggart, de *ideeënbenadering* van populisme ontwikkeld en de *ambivalente verhouding met democratie* in kaart gebracht. Binnen dit raamwerk kan populisme zowel *correctief* werken, door uitgesloten kwesties opnieuw te politiseren, zelfgenoegzame elites uit te dagen en gemarginaliseerde groepen hun stem terug te geven, als een *bedreiging* vormen, door pluralisme uit te hollen, instituties te verzwakken en tegenstanders te demoniseren.

Rovira Kaltwassers vergelijkende werk belicht de *crisis van centrumrechtse en christendemocratische partijen* in Europa en Latijns-Amerika. Deze partijen, die de naoorlogse politiek domineerden, hebben stemmen verloren, aan organisatorische kracht ingeboet en hun ideologische samenhang verspeeld. Sommige zijn volledig ingestort; andere zijn *getransformeerd tot populistisch radicaal-rechtse formaties*, zoals de Oostenrijkse ÖVP onder Sebastian Kurz en delen van de Spaanse PP. Hij verbindt deze crisis met twee golven van waardeverandering. De *stille revolutie* van de jaren zestig tot tachtig bracht postmaterialistische, progressieve waarden in de mainstream, waardoor het traditionele conservatieve beroep op religie, gezin en natie aan kracht verloor. De *stille contrarevolutie* vanaf de jaren negentig bracht autoritaire en nationalistische reacties op immigratie, multiculturalisme en Europese integratie teweeg. Mainstream centrumrechtse partijen raakten klem: ze waren te progressief voor hun traditionalistische achterban en te conservatief voor jongere, hoogopgeleide kiezers.

Rovira Kaltwasser onderzoekt ook *strategieën van mainstream-rechts* als antwoord op populistische uitdagers: *accommodatie*, waarbij populistische of nativistische retoriek wordt overgenomen; *afwijzing*, waarbij de uitdager wordt genegeerd of gestigmatiseerd; of *coalitie*, waarbij met populistische partijen wordt geregeerd of zij worden gedoogd. Elke strategie brengt risico's met zich mee: accommodatie legitimeert radicale standpunten, afwijzing vervreemdt kiezers en coalitie versterkt krachten die de democratie van binnenuit kunnen ondermijnen. In zijn werk houdt hij steeds oog voor *context en variatie*. De effecten van populisme hangen af van het institutionele ontwerp, partijstelsels, de kracht van het maatschappelijk middenveld en de specifieke gastideologie waaraan het zich hecht. Een eenheidsdiagnose – *populisme is altijd gevaarlijk* of *populisme democratiseert altijd* – doet geen recht aan deze cruciale verschillen.

Gebruik in *The Populist Revolt*

Hoofdstuk 2 gebruikt Rovira Kaltwassers ideeënbenadering en zijn werk met Mudde over de *thin-centred ideology en gastideologieën*. *Hoofdstuk 4* put uit zijn analyse van de *stille revolutie en stille contrarevolutie* en de langetermijnkrimp van centrumrechts. *Hoofdstuk 8* past zijn vergelijkende raamwerk toe om te begrijpen waarom sommige democratieën weerstand bieden aan populistische erosie, dankzij sterke instituties, een levendige oppositie en onafhankelijke media, terwijl andere terugvallen door zwakke checks, een gekaapte rechterlijke macht en geconcentreerde uitvoerende macht. *Hoofdstuk 9* gebruikt zijn *correctief-versus-bedreigingsraamwerk* om de democratische balans op te maken: populisme kan legitieme grieven aan het licht brengen, maar zijn antipluralistische logica bedreigt juist de voorwaarden die correctie mogelijk maken. *Hoofdstuk 10* put uit zijn werk over *strategieën van mainstream-rechts* om te betogen dat centristische partijen inhoudelijke alternatieven moeten bieden, in plaats van louter populistische retoriek over te nemen of populistische kiezers als onverbeterlijk af te doen.

Geselecteerde publicaties

- *Populism and Democracy: The Road Ahead* (met Paul Taggart), *PS: Political Science & Politics*, 2025
- *Populism and Democracy: Mapping the Field* (met Paul Taggart), *PS: Political Science & Politics*, 2025

- *Studying the Ideational Approach to Populism*, in *The Ideational Approach to Populism*, Routledge, 2023
- *Populism: A Very Short Introduction* (met Cas Mudde), Oxford University Press, 2017
- *The Oxford Handbook of Populism* (mede-geredigeerd met Taggart, Ochoa Espejo en Ostiguy), Oxford University Press, 2017
- *The Responses of Populism to Dahl's Democratic Dilemmas*, *Political Studies*, 2014

KIRK HAWKINS

Persoonlijke en academische achtergrond

- Nationaliteit: Amerikaans
- Opleiding: BA, Brigham Young University; MA en PhD in de politicologie, Ohio State University
- Huidige positie: hoogleraar politicologie, Brigham Young University; oprichter en directeur van het wereldwijde onderzoeksnetwerk Team Populism

Kernbegrippen en inzichten

Kirk Hawkins heeft baanbrekend werk verricht op het gebied van het meten van *populistisch taalgebruik* en het analyseren van de psychologische en affectieve gevolgen daarvan. In zijn benadering geldt populisme als een *manicheïsch discours* – taal die is opgebouwd rond een morele strijd tussen het absolute goede (het volk) en het absolute kwade (de elite). Dit is geen metafoor, maar een *cognitief kader* dat bepaalt hoe aanhangers gebeurtenissen interpreteren, leiders beoordelen en zich tot tegenstanders verhouden.

Hawkins en het netwerk *Team Populism* ontwikkelden een *holistische, graduele meetmethode* voor populistische retoriek. Getrainde codeurs lezen toespraken, manifesten en debattranscripties en kennen scores toe op een schaal van 0 tot 2 (0 = pluralistisch, 1 = gematigd populistisch, 2 = volledig populistisch). De methode is toegepast op honderden leiders en partijen op zes continenten. Dit heeft een wereldwijde dataset opgeleverd die vergelijkende en longitudinale analyses mogelijk maakt. Het meetwerk brengt patronen aan het licht die bij binaire codering onzichtbaar blijven. Leiders scoren verschillend naargelang de context (campagne versus bestuur), door de tijd heen (radicalisering of matiging) en per publiek (bijeenkomsten versus parlementaire toespraken). Sommige leiders mengen populistisch en pluralistisch taalgebruik; anderen zijn consequent manicheïsch. De scores voorspellen bestuursgedrag, coalitiekeuzes en institutionele conflicten.

Hawkins bestudeert ook *affectieve polarisatie*: het verschijnsel waarbij burgers het niet alleen oneens zijn met tegenstanders, maar ook *persoonlijke vijandigheid, wantrouwen en minachting* jegens hen voelen. Populistische retoriek – door politiek te framen als een strijd tussen goed en kwaad – *versterkt affectieve polarisatie*. Aanhangers zien tegenstanders niet langer als medeburgers met andere opvattingen, maar als existentiële bedreigingen. Deze emotionele kloof ondermijnt het maatschappelijk

vertrouwen en de verdraagzaamheid die de democratie nodig heeft. Zijn werk verbindt discours met democratie: de manier waarop leiders spreken, bepaalt hoe burgers zich voelen. Hoe burgers zich voelen, bepaalt vervolgens hun bereidheid om oppositie te tolereren, nederlagen te accepteren en normen te respecteren. Manicheïsch discours heeft reële psychologische en institutionele effecten, ook wanneer het strategisch wordt ingezet.

Gebruik in *The Populist Revolt*

Hoofdstuk 1 gebruikt het concept *manicheïsch discours* van Hawkins en de framing als een strijd tussen goed en kwaad om uit te leggen hoe populisme complexiteit vereenvoudigt en politieke conflicten moraliseert. *Hoofdstuk 6* put uit zijn werk over *affectieve polarisatie* en de manier waarop populistische retoriek niet alleen meningsverschillen over beleid voedt, maar ook persoonlijke vijandigheid. *Hoofdstuk 8* past de *holistische meetmethode* van Team Populism toe om de variatie tussen populistische leiders te laten zien: sommigen handhaven hun manicheïsche retoriek tijdens hun ambtsperiode; anderen matigen die. Het hoofdstuk gebruikt deze variatie om te betogen dat *populistische uitkomsten niet voorbestemd zijn* – leiderschapskeuzes, institutionele kracht en oppositiestrategie doen er allemaal toe.

Het boek beschouwt het meetwerk van Hawkins als methodologisch essentieel: zonder systematische, transnationale codering blijft *populisme* een inconsistent toegepast etiket. Zijn kader stelt ons in staat *gradaties van populisme te onderscheiden* en veranderingen door de tijd heen te volgen, in plaats van populisme als een alles-of-niets-categorie te behandelen.

Geselecteerde publicaties

- *The Ideational Approach to Populism: Concept, Theory, and Analysis* (red. met Rovira Kaltwasser, Kaltwasser, et al.), Routledge, 2019
- *Global Populisms: A Threat to Democracy?* (red. met Hawkins, Kaltwasser, et al.), Cambridge University Press, 2019
- *The Activation of Populist Attitudes, Government and Opposition*, 2018
- *Measuring Populist Discourse: The Global Populism Database*, paper gepresenteerd op APSA Annual Meeting, 2017
- *Venezuela's Chavismo and Populism in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, 2010
- Oprichter en directeur, Team Populism (wereldwijd onderzoeksnetwerk)

DANIEL ZIBLATT

Persoonlijke en academische achtergrond

- Nationaliteit: Amerikaans
- Opleiding: BA, University of California, Berkeley; MA en PhD in de politicologie, University of California, Berkeley
- Huidige positie: Eaton Professor of the Science of Government, Harvard University; directeur van

het onderzoeksprogramma Transformations of Democracy, WZB Berlin Social Science Center

- Onderscheidingen: Fellow, American Academy of Arts and Sciences; *How Democracies Die* (met Steven Levitsky) ontving de Goldsmith Book Prize en werd een *New York Times*-bestseller; eerder benoemd tot Fernand Braudel Senior Fellow aan het European University Institute

Kernbegrippen en inzichten

Daniel Ziblatt heeft, vaak samen met Steven Levitsky, de thema's *democratische erosie* en de ongeschreven normen die de democratie in stand houden, centraal gesteld in het politieke debat. Hun werk over *How Democracies Die* verlegde de aandacht van staatsgrepen en militaire machtsovernames naar de *geleidelijke, stapsgewijze uitholling* van democratische instituties door gekozen leiders.

Ziblatt beschouwt *constitutional hardball* als een centraal mechanisme: de praktijk waarbij juridische dubbelzinnigheden, procedurele mazen in de wet en ongeschreven normen worden uitgebuit om macht te vergaren, terwijl men technisch gezien binnen de grenzen van de wet blijft. Voorbeelden zijn partijpolitieke manipulatie van kiesdistricten, het inpakken van rechtbanken, kiezersonderdrukking, misbruik van noodmaatregelen en het uithollen van toezichthoudende organen. Elke zet afzonderlijk kan verdedigbaar lijken; samen hollen ze de democratische competitie uit.

Twee ongeschreven normen zijn essentieel voor het voortbestaan van de democratie: *wederzijdse tolerantie*, waarbij wordt erkend dat tegenstanders het legitieme recht hebben om mee te dingen, te winnen en te regeren, en *institutionele terughoudendheid of zelfbeperking*, waarbij wordt afgezien van het gebruik van alle beschikbare juridische bevoegdheden omdat dit de gezondheid van het systeem op lange termijn zou schaden. Wanneer deze normen eroderen, volgt een *vergeldingsescalatie*: elke partij rechtvaardigt haar normschendingen door te wijzen op de overtredingen van de ander, waarna de vangrails bezwijken.

Ziblatts vergelijkend-historische werk belicht de rol van *poortwachterschap door conservatieve partijen*. Democratieën overleven wanneer mainstream conservatieve partijen weerstand bieden aan de verleiding om zich te verbinden met radicaal-rechtse uitdagers of hun retoriek over te nemen. Ze falen wanneer conservatieve elites uit angst voor verkiezingsnederlagen extremisme normaliseren of coalities aangaan met antidemocratische krachten. De jaren dertig leren deze les; dat geldt ook voor Hongarije, Turkije en – zo waarschuwt Ziblatt – de Verenigde Staten.

Zijn recente werk over *minderheidsheerschappij* onderzoekt hoe instituties die tegen de meerderheid ingaan – het Amerikaanse Electoral College, de wanverhouding in de Senaat en gemanipuleerde deelstaatsparlementen – partijen die de volkstem verliezen toch in staat stellen de regering te controleren. Wanneer een partij aan de macht kan komen zonder meerderheden te behalen, neemt de prikkel af om te matigen, compromissen te sluiten of brede groepen aan te spreken. Minderheidsheerschappij bestendigt polarisatie en verzwakt de democratische terugkoppeling.

Gebruik in *The Populist Revolt*

Hoofdstuk 8 is opgebouwd rond het raamwerk van Ziblatt en Levitsky: *constitutional hardball*, *wederzijdse tolerantie* en *institutionele terughoudendheid*. Het hoofdstuk past deze begrippen toe op Hongarije, Polen, Turkije en de Verenigde Staten en laat zien hoe democratieën vervallen door juridische manipulatie in plaats van regelrechte staatsgrepen. *Hoofdstuk 9* bouwt voort op Ziblatts waarschuwing dat *populistische uitkomsten afhangen van de keuzes van elites en de kracht van instituties*. Waar oppositiepartijen, rechtbanken, media en het maatschappelijk middenveld standvastig blijven, kan erosie worden weerstaan. Waar zij versplinteren of capituleren, versnelt de afbraak. *Hoofdstuk 10* gebruikt Ziblatts analyse van *poortwachterschap door conservatieve partijen* om te betogen dat mainstream partijen een bijzondere verantwoordelijkheid dragen: zij moeten kiezers inhoudelijke alternatieven bieden zonder extremisme te legitimeren. Het hoofdstuk behandelt *How Democracies Die* niet als een profetie, maar als een *diagnostisch handboek* – een gids om de stapsgewijze ontmanteling van democratische normen te herkennen, te benoemen en er weerstand tegen te bieden.

Geselecteerde publicaties

- *The Corridor of Power: The Secret History of How Democracy Got Threatened — and Still Survives* (met Steven Levitsky), Crown, 2025
- *Tyranny of the Minority: Why American Democracy Reached the Breaking Point* (met Steven Levitsky), Crown, 2023
- *How Democracies Die* (met Steven Levitsky), Crown, 2018 (Goldsmith Book Prize; *New York Times*-bestseller)
- *Conservative Parties and the Birth of Democracy*, Cambridge University Press, 2017
- Artikelen in *American Political Science Review*, *Comparative Political Studies*, *World Politics* en *Journal of Democracy*

Conclusie

Deze dertien wetenschappers zijn het niet over alles eens. Mudde en Taggart definiëren populisme als ideologie, Mouffe als discursieve strategie, Moffitt als politieke stijl en Norris als bestuursdiscours. Sommigen benadrukken culturele tegenkrachten, anderen plaatsen economische onzekerheid op de voorgrond. Sommigen zien populisme als correctief, anderen als existentiële bedreiging. De debatten tussen hen zijn even leerzaam als hun overeenkomsten.

Wat hen verenigt, is intellectuele ernst, empirische strengheid en de weigering om populisme te behandelen als louter een aberratie of communicatiefalen. Zij nemen populisme serieus als een politiek fenomeen met diepe wortels, werkelijke aantrekkingskracht en verstrekkende gevolgen. Zij verzetten zich zowel tegen minachtende verachting (*'populistische kiezers zijn onwetend'*) als tegen romantische verheerlijking (*'populisme is de stem van het volk'*). Zij houden vast aan onderscheidingen: links versus rechts, ideologie versus stijl, anti-elitisme versus anti-pluralisme, correctief versus bedreiging. Dit boek heeft geprobeerd die geest recht te doen. Het heeft geput uit hun argumenten, hun kaders aangepast en – waar nodig – hun stellingen in spanning gehouden in plaats van ze plat te slaan tot een valse consensus. Het resulterende verhaal is niet uitsluitend het hunne; eventuele fouten of misrekeningen behoren toe aan de auteur, niet aan de wetenschappers wier werk het verhaal mogelijk heeft gemaakt.

Maar de schuld blijft. Zonder Mudde's dun-gecentreerde ideologie zou de conceptuele architectuur instorten. Zonder Taggarts Heartland en Mouffe's equivalentieketen zou de verbeelding van *het volk* ondoorzichtig blijven. Zonder Mounk en Müller zou de anti-pluralistische dreiging naamloos blijven. Zonder Urbinati en Norris zouden de transformatie van representatie en de culturele wortels van de tegenkracht onzichtbaar zijn. Zonder Moffitt en Wodak zouden de performance en de retoriek incidenteel lijken. Zonder Shapiro zouden de economische fundamenteen vergeten worden. Zonder Rovira Kaltwasser, Hawkins en Ziblatt zouden de variatie, de meting en de institutionele mechanismen van verval verloren gaan.

Zij hebben de steiger gebouwd. Anderen – wetenschappers, journalisten, activisten, burgers – zullen het werk van begrijpen, weerstaan en herstellen voortzetten. De populistische opstand is niet voorbij. Evenmin zijn de wetenschappelijke en democratische respons dat. Dit eerbetoon wordt aangeboden ter erkenning van wat bereikt is en in de hoop op wat nog gedaan moet worden.

Methodologie - samenwerking tussen mens en AI in onderzoek

Het uitgangspunt: video als primaire bron

Dit boek berust op een bewuste methodologische keuze die voor academisch geschoolde lezers wellicht ongemakkelijk is: al het onderzochte bronmateriaal is ontleend aan video-opnamen. Niet peer-reviewed artikelen, gedrukte rapporten of officiële beleidsdocumenten vormden de primaire toegangspoort, maar de groeiende bibliotheek van lezingen, hoorzittingen, interviews en documentaires die vrij beschikbaar zijn via platforms als YouTube. Die keuze vraagt om toelichting en, belangrijker nog, om eerlijkheid over wat zij wel en niet inhoudt.

De neiging om onderzoek te beginnen met het geschreven en gepubliceerde woord is begrijpelijk. Gedrukte publicaties worden doorgelicht, geredigeerd en gevalideerd via institutionele kanalen die – hoe onvolmaakt ook – een zekere filterfunctie garanderen. Maar dat pad heeft ook een keerzijde. Uitgevers en redacties van tijdschriften functioneren als poortwachters met eigen drempels: wat als controversieel of als ver buiten het heersende paradigma wordt beschouwd, bereikt wellicht nooit de drukpers. Daardoor vindt een aanzienlijk deel van het relevante discours nooit zijn weg naar publicaties. Video vult die lacune. Sommige informatiestromen verschijnen eerder, minder gefilterd en dichter bij de primaire bron op het videoplatform dan in het gedrukte circuit. Dat maakt video niet automatisch betrouwbaarder, maar wel toegankelijker, sneller en in sommige opzichten rijker aan eerstehands materiaal.

De benadering die aan dit boek ten grondslag ligt, is in dat opzicht verwant aan de houding van de antropologische onderzoeker: voordat vragen kunnen worden gesteld, moet er worden geluisterd. De antropoloog die een onbekende gemeenschap bestudeert, begint niet met een vragenlijst. Hij betreedt de gemeenschap, observeert, laat het sociale leven zich aan hem ontvouwen en herkent geleidelijk de structuren en breuklijnen die het veld ordenen, voordat hij gerichte vragen gaat stellen. Zo ging het ook hier: eerst werd het beschikbare videolandschap verkend en gekaderd – welke sprekers keren terug, welke thema's herhalen zich, welke tegenstellingen lopen door het corpus – en pas daarna werden via AI-analyse thematisch gestructureerde, gerichte vragen aan het materiaal gesteld. De vraagstelling volgde op het luisteren; zij ging er niet aan vooraf.

Dat het beschikbare videomateriaal over het onderwerp van dit boek zo omvangrijk en inhoudelijk gevarieerd is, kan op zichzelf als een opmerkelijk cultureel verschijnsel worden beschouwd. In de afgelopen decennia heeft de democratisering van het videoplatform een kennisarchief doen ontstaan dat buiten de muren van de conventionele academie is opgebouwd. Het is niet samengesteld door redactiecomités en niet doorgelicht via peer review, maar vormt niettemin een bewaarplaats van eerstehands getuigenissen, technische analyses en institutionele reconstructies die elders niet of slechts in gefragmenteerde vorm zijn gedocumenteerd.

De vrijheid van het videoplatform is echter ook zijn kwetsbaarheid. De afwezigheid van een poortwachter betekent dat betrouwbaar en onbetrouwbaar materiaal naast elkaar staan, zonder externe markering van hun respectieve status. De menselijke verantwoordelijkheid voor de selectie was daarom onvervreemdbaar. Welke sprekers bezitten aantoonbare expertise of directe ervaring? Welke bronnen zijn inhoudelijk consistent in meerdere optredens? Welke beweringen worden onderschreven door meerdere onafhankelijke getuigen? Deze vragen kunnen niet mechanisch worden beantwoord; zij vereisen het oordeel van een onderzoeker die bereid is tijd te investeren in het begrijpen van het veld voordat de machine aan het werk wordt gezet. De machine analyseerde wat de mens had geselecteerd; de selectie zelf bleef uitsluitend een menselijk oordeel.

Ten slotte vereist eerlijkheid de erkenning dat het resultaat van deze methode niet kan gelden als wetenschappelijk onderzoek in strikte zin. Peer review ontbreekt, de selectiecriteria zijn niet extern getoetst en de afhankelijkheid van één type medium brengt systematische beperkingen met zich

mee die zelfs de meest nauwgezette onderzoeker niet volledig kan neutraliseren. Wat dit boek wel biedt, is iets anders: een methodisch verantwoorde verkenning die in één maand een corpus heeft doorgrond waarvoor een traditioneel werkende onderzoeker een veelvoud van die tijd nodig zou hebben gehad. De opbrengst is niet de finaliteit van wetenschappelijk bewijs, maar de breedte en snelheid van een eerste, eerlijke kaart van terrein dat dringend in kaart moest worden gebracht. Dat is, gegeven de omstandigheden en de middelen, geen bescheiden ambitie.

De onderzoeksarchitectuur: van uitvoerder naar regisseur

Een archief met tientallen uren aan gesproken getuigenissen, vluchtige beelden en uiteenlopende analyses dwingt tot een existentiële vraag: hoe verwerkt een onderzoeker deze overweldigende hoeveelheid zonder in het materiaal te verdrinken en zonder de scherpste van de twijfel te verliezen?

Dit boek kreeg vorm door een werkwijze waarin mens en machine zij aan zij opereerden. Die werkwijze was niet bedoeld om het menselijk oordeel prijs te geven, maar om het verzamelen, ziften en ontleden van een kolossale hoeveelheid bronmateriaal te versnellen – en daarmee een type onderzoek mogelijk te maken dat zonder algoritmische ondersteuning buiten bereik zou zijn gebleven.

De inzet van kunstmatige intelligentie veranderde de rol van de onderzoeker fundamenteel. Waar de traditionele methode vereist dat dezelfde persoon het bronmateriaal woord voor woord doorwerkt, aantekeningen maakt, vergelijkingen trekt en het materiaal uiteindelijk verwerkt tot proza, verschoof het zwaartepunt nu naar wat het best kan worden omschreven als onderzoeksregie: de juiste vragen formuleren, de methodische strengheid bewaken en de finale redactionele beslissingen nemen. De onderzoeker veranderde van uitvoerder van analytische en schrijftaken in architect van het eindresultaat.

In die nieuwe rolverdeling leverde de machine verwerkingssnelheid en schaal. De mens bracht wat geen enkel algoritme kan leveren: de metacognitie om te bepalen welke vragen het stellen waard zijn, het historische en culturele bewustzijn om bronnen op hun merites te beoordelen en de strategische synthese om uiteenlopende bevindingen te smeden tot een coherent en proportioneel betoog. De methode beschouwt kunstmatige intelligentie niet als vervanging van het kritische geweten; zij verbindt de rekenkracht van een digitaal instrumentarium met de onvervreembare menselijke verantwoordelijkheid voor de onderzoeksvragen, de weging van bewijs en de finale redactie.

Dataverzameling en geautomatiseerde transcriptie

Het onderzochte corpus bestond uit een zorgvuldig samengestelde selectie van online video-opnamen – lezingen, hoorzittingen, interviews en documentaires – en de bijbehorende transcripties. Bij de selectie was inhoudelijke relevantie leidend: uitsluitend materiaal waarin deskundigen, getuigen, onderzoekers of overheidsfunctionarissen op verifieerbare wijze spraken over de thema's van dit boek.

Om de omvang van het materiaal hanteerbaar te maken, werd een geautomatiseerd proces gebruikt om transcripties op te halen en te verwerken. Daarbij werd ervoor gezorgd dat essentiële metadata behouden bleven: de titel van de bron, de spreker of sprekers, het publicatiekanaal en de tijdstempels waarmee elk fragment kan worden teruggevoerd naar het oorspronkelijke fragment.

Door de mechanische routine van het verzamelen en indexeren te automatiseren, kreeg de onderzoeker ruimte voor het werk dat alleen een menselijke geest kan verrichten: beoordelen of een bron betrouwbaar lijkt, overwegen welke thema's verdieping verdienen en beslissen welke

invalshoeken terzijde worden geschoven.

Vragende analyse: de vraaggestuurde methode

Het hart van de methode was een strikt vraaggestuurd analytisch proces. In plaats van het taalmodel generieke samenvattingen te laten produceren – een procedure die het risico op oppervlakkigheid en schijnbare volledigheid aanzienlijk vergroot – werd een vraagstellend kader gehanteerd. Het model kreeg de instructie om per bron gerichte vragen te beantwoorden die door de onderzoeker waren geformuleerd. Voor deze analyse gold één dwingende beperking: het model mocht uitsluitend opereren binnen de grenzen van de aangeleverde transcriptie. Het mocht geen eigen kennis, externe bronnen of algemene achtergrondcontext toevoegen. Deze beperking diende een essentieel methodologisch doel. Taalmodellen hebben de neiging om bij gebrek aan informatie lacunes op te vullen met plausibel klinkende maar onverifieerbare beweringen – een verschijnsel dat in de vakliteratuur bekendstaat als hallucinatie. Door het model strikt aan het primaire bronmateriaal te binden, werd dit risico aanzienlijk verkleind.

De resultaten van deze vragende analyses werden niet direct verwerkt tot doorlopende tekst, maar eerst samengebracht in een gestructureerd tussenformaat: een doorzoekbare kennisbank waarin elke bevinding was gekoppeld aan de specifieke bron, het thematische domein en de relevante tijdstempels. Dit tussenproduct vervulde een onmisbare controlefunctie. Het stelde de onderzoeker in staat om vóór de synthese te verifiëren of de mechanische extractie trouw was gebleven aan het oorspronkelijke materiaal, of er systematische blinde vlekken waren ontstaan en of beweringen uit verschillende bronnen elkaar bevestigden of tegenspraken.

Narratieve synthese en redactionele verantwoording

De slotfase omvatte de synthese van de gestructureerde bevindingen tot het uiteindelijke manuscript. Het taalmodel fungeerde daarbij als een geavanceerde schrijfassistent: het integreerde de verzamelde gegevens met de bredere transcripties en produceerde conceptteksten die voor de onderzoeker als grondstof dienden.

De menselijke regie was in deze fase het onverbiddelijkst. De onderzoeker bepaalde de verhaallijn, stelde de volgorde en hiërarchie van de argumenten vast, bewoog tussen individuele gevallen en de overkoepelende methodologie en zorgde ervoor dat de toon bleef beantwoorden aan het centrale axioma van het boek: een onopgeloste waarneming is niet hetzelfde als een buitengewone verklaring.

Een taalmodel bezit de opmerkelijke gave om met duizelingwekkende snelheid coherent, stilistisch gepolijst proza te genereren op een schaal die de menselijke capaciteiten verre overstijgt. Het kan onvermoeibaar teksten naast elkaar leggen en in een oogwenk alternatieve formuleringen aanbieden. Bij het blootleggen van patronen in omvangrijke tekstbestanden overtreft het mechanische oog niet zelden de solitaire onderzoeker aan zijn bureau. Dat betekent geenszins dat het model het bewijs begrijpt zoals een mens dat doet of dat zijn formuleringen vanzelfsprekend waarheidsgetrouw zijn. Snelheid, stilistische welsprekendheid en een schijnbare interne logica zijn geen vervanging voor empirische verificatie.

Concepten van het model werden daarom kritisch getoetst, verfijnd, herschikt of zonder genade verworpen. Elke bewering werd op bewijskracht gewogen en nauwgezet geclassificeerd: als gedocumenteerd feit, getuigenverklaring, interpretatie, claim, speculatie of hardnekkig onzekere informatie. Bronverwijzingen werden nauwkeurig gecontroleerd aan de hand van het beschikbare materiaal.

Eerlijke erkenning van restrisico's

De intellectuele eerlijkheid die dit boek van zijn bronnen verlangt, geldt onverminderd voor zijn

eigen methode. Een restrisico op transcriptie-, extractie- of verwijzingsfouten is inherent aan elk grootschalig bronnenonderzoek – en dat risico wordt niet kleiner, maar verandert van aard wanneer een taalmodel deel uitmaakt van de keten.

Ondanks de strikte brongebondenheid van de vragende analyse werden tijdens het redactionele proces incidentele hallucinaties waargenomen: passages waarin het model beweringen formuleerde die niet of niet in die vorm in de oorspronkelijke transcriptie voorkwamen, of bronverwijzingen toekende die bij inspectie onjuist bleken. Dergelijke fouten werden waar mogelijk gecorrigeerd. Het zou echter onoprecht zijn te beweren dat elke mechanische bijdrage foutloos is gecontroleerd. Juist bij een corpus van deze omvang bestaat het risico dat individuele onnauwkeurigheden door het redactionele net zijn geglipt.

De lezer wordt daarom uitgenodigd om specifieke passages die twijfel oproepen te toetsen aan de oorspronkelijke videobronnen, waarvan de titels en referentienummers achter in dit boek zijn vermeld. Deze transparantie is geen bekentenis van zwakte; zij belichaamt het principe dat de verifieerbaarheid van bewijs zwaarder weegt dan de schijn van onfeilbaarheid.

Versnelling en schaalbaarheid: een nieuw type onderzoek

De methode die aan dit boek ten grondslag ligt, leidde tot een versnelling die met traditionele methoden ondenkbaar zou zijn geweest. Het gehele onderzoek – van de selectie en verwerking van het bronmateriaal tot de redactie van het manuscript – werd voltooid in een tijdsbestek van ongeveer 2 dagen. Waar een conventioneel onderzoeksproces van vergelijkbare omvang en diepgang weken, zo niet maanden zou vergen, maakte de symbiose tussen menselijke regie en mechanische verwerking het mogelijk om in een fractie van die tijd een omvattend, brongebaseerd en methodisch verantwoord werk samen te stellen.

Die productiviteitswinst is niet louter een kwestie van snelheid. Zij heeft verstrekkende gevolgen voor de aard en omvang van het onderzoek dat een individuele onderzoeker of een klein team kan ondernemen. Thema's die met de traditionele methode niet levensvatbaar of haalbaar zouden zijn geweest – te veel bronmateriaal, te weinig tijd, te hoge kosten voor transcriptie en analyse – komen door deze methode binnen bereik.

De implicatie reikt verder dan dit ene boek. De hier gevolgde methode suggereert dat een breed scala aan complexe, bronrijke onderwerpen – onderwerpen die tot dusver braak zijn blijven liggen omdat de verhouding tussen onderzoeksinspanning en verwacht rendement ongunstig was – nu binnen bereik komt van onderzoekers die bereid zijn de rol van regisseur op zich te nemen. Niet elk onderwerp dat het nastreven waard is, heeft tot nu toe de aandacht gekregen die het verdient. Niet omdat de vragen niet werden gesteld, maar omdat de middelen ontbraken om het antwoord op verantwoorde wijze te zoeken.

De versnelling mag echter nooit ontaarden in een rechtvaardiging voor oppervlakkigheid. De snelheid van de machine vergroot het gezichtsveld van de onderzoeker; zij ontslaat hem niet van de plicht om elke bevinding te wegen, elke bron te controleren en elke conclusie te beperken tot wat het bewijs kan dragen. Juist omdat in minder tijd meer kan worden geproduceerd, neemt de verantwoordelijkheid toe om de kwaliteit van het eindproduct te waarborgen. De werkelijke winst van de methode ligt daarom niet in het versnellen van het schrijven, maar in het verbreden van het denken.

De verhouding tussen mens en machine

De verhouding tussen mens en machine berust op samenwerking, maar niet op gelijkwaardigheid. De machine levert rekenkracht, synthese, overzicht en snelle conceptteksten. De mens brengt regie, historische context, ethisch bewustzijn, bronkritiek en redactionele discipline. Het is aan

de onderzoeker om te beoordelen welke vraag essentieel is, of een bron betrouwbaar lijkt, of een bewering voldoende grond onder de voeten heeft en met welke epistemische omzichtigheid onzekerheid moet worden verwoord.

Juist bij een weerbarstig thema als ongeïdentificeerde anomale verschijnselen is die waakzaamheid geboden.

Een taalmodel kan ongemerkt afzonderlijke beweringen aaneensmeden tot een schijnbare zekerheid, voorlopige veronderstellingen verharderen, subtiele nuances wegpoetsen of een bepaalde interpretatie als voldongen feit presenteren. Het kan bovendien fouten reproduceren die al in de oorspronkelijke transcripties zijn ingebed. Daarom vereist elk mechanisch samengesteld concept een meedogenloze verificatie aan de hand van de primaire bronnen.

Deze methode pretendeert geenszins dat een algoritme definitieve waarheden aan het licht heeft gebracht. Haar verdienste is van praktische en heuristische aard. Het instrument kan bronnen toegankelijk maken, contouren zichtbaar maken, vergelijkingen faciliteren en concepten aanbieden. Maar het menselijk oordeel blijft onvervangbaar bij het bepalen wat die patronen historisch betekenen, of zij in werkelijkheid standhouden en welke gevolgtrekkingen door het bewijs worden gedragen.

Het eindresultaat kan daarom het zuiverst worden omschreven als menselijk geleid, machine-ondersteund onderzoek. De winst ligt niet in het uitbesteden van het denken, maar in het vergroten van het gezichtsveld – in het vermogen om materiaal te doorgronden, interpretaties te toetsen en een robuust betoog op te bouwen binnen realistische beperkingen van tijd en budget. De geldigheid van de conclusie berust uiteindelijk op de kwaliteit van het bronmateriaal, de scherpheid van de vraagstelling, de openheid over de gevolgde route en de intellectuele strengheid waarmee de mens de feiten heeft gewogen.

AI-regisseur en eindredacteur Eric Wassink (1963) is een Nederlands politicoloog en cultureel antropoloog.

Videobronnen

22055 - Populists in Power: Paul Taggart on Understanding Populism

22056 - The rise of populism: from Le Pen to Trump with Cas Mudde

22057 - Session 1: Politics and Populism: What is Populism?

22058 - Riding the Populist Wave: The Mainstream Right in Crisis - Cristóbal Kaltwasser

22059 - Liberalism Is Not Quite Dead Yet with Jan-Werner Müller | Liberal Europe Podcast

22060 - Resisting Authoritarian Populism: What Is To Be Done?

22061 - Ian Shapiro: Angry Populist Politics: Why it is Happening? What to do About it?

22062 - Pour un populisme de gauche - Chantal Mouffe

22063 - Nadia Urbinati | The Rise of the Italian Far Right | March 24, 2023

22064 - How to Talk to People You Disagree With | Kirk Hawkins

22065 - Keynote Lecture | Populists, Pandemics and Skeptical Trust, Pippa Norris (#BecauseTheInternet)

22066 - Benjamin Moffitt (National School of Arts in Melbourne): "Populism, Performance and Popular Culture"

22067 - Ruth Wodak, 'Driving on the Right': Analyzing Far-right Rhetoric" , 1.12.2025

**WAAROM VERLIEZEN LIBERALE DEMOCRATIEËN
TERREIN AAN LEIDERS DIE BEWEREN TE
SPREKEN NAMENS 'HET ECHTE VOLK'?**

**OP BASIS VAN HET WERK VAN
VOORAANSTAANDE POLITICOLOGEN ONTLEEDT
DE POPULISTISCHE OPSTAND DE ANATOMIE VAN
EEN WERELDWIJD VERSCHIJNSEL: DE
OORZAKEN, DE TACTIEKEN EN DE GEVOLGEN
ERVAN.**

**DIT IS EEN URGENT, HELDER EN UITEINDELIJK
HOOPVOL BOEK – EEN ESSENTIËLE GIDS VOOR
DE BEPALENDE POLITIEKE UITDAGING VAN
ONZE TIJD.**

